

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PARTI NAGY LAJOS versei 577
RÁBA GYÖRGY: A puska részei (*elbeszélés*) 579
BARÁNSZKY LÁSZLÓ versei 589
SZAMUELY TAMÁS: Egy ellen-mű margójára (*Megjegyzések
Adrian Leverkühn Faustus-kantátájához*) 593
PÁLINKÁS GYÖRGY verse 598
NAGY ANDRÁS: Hotel Viadukt (*kisregény, II., befejező rész*) 599

*

- TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola (7. Weöres Sándor-kettős) 607
VASADI PÉTER versei 619
TOLNAI OTTÓ: Gipsz, liszt, azúr és a flamingók (*Balog József
beszélgetése*) 621
SZAJBÉLY MIHÁLY: Újvidék, hatvanas évek (*A farmernadrágos
magyar próza klasszikusa, Végel László*) 625
EGYED EMESE versei 638
KARÁTSON ENDRE: Tömegkultúra (*próza*) 639
ZELEI MIKLÓS verse 652
KÁNTOR LAJOS: Hangok és képek (*Új romániai szemle, II.*) 653
P. MÜLLER PÉTER: Színről színre (*diarium theatricum*) 656

*

- GÁCS ANNA: „Túl a hit ívén” (*Beney Zsuzsa: Versek a labirintusból*)
663
ÁGOSTON ZOLTÁN: Rosszkor (*Haraszti Miklós: A cenzúra
esztétikája*) 667
JAKABFFY TAMÁS: Tudás a távolból (*Párbeszéd Magyarországgal –
Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók*) 670

1992

JULIUS-AUGUSZTUS

KAPPANYOS ANDRÁS: Poétikai szemléletformák a 30-as évek magyar epikájában (Beszámoló az 1992. április 3-4-én Pécsen rendezett irodalomtudományi konferenciáról) 672

KÉPEK

HEIM ANDRÁS: „Kolozsvári utazás, I–VII.” 592, 618, 620, 651, 666, 669, 671

Cseri László fotói

A Pécsi Tér a
NÉPSZABADSÁG
-ban!

*Június 5-től minden Pécsen
előfizetett Népszabadságban
díjtalanul ott a Pécsi Tér!*

A Tér visszatér. Tartson velünk!

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

JK

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Köznevelési Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor.

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,- Ft, külföldre: 1200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

IRAT-DÍJBAN részesült a Jelenkor Kiadó 1991-ben megjelent három könyve. Nívódíjat kapott Makay Ida *Hamu, márvány* és Rakovszky Zsuzsa *Fehér-fekete* című verseskötete; Forgács Éva *Bauhaus-monográfia*ját különdíjjal jutalmazták.

MÁRTON LÁSZLÓ, a Jelenkor Kiadónál gondozott *Átkelés az úvegen* című regényének megjelenése alkalmából találkozott olvasóival június 4-én Nagykanizsán, a Városi Könyvtárban. Az íróval *Csuhai István* beszélgetett.

ECK IMRE táncművész, koreográfus, a Pécsi Balett alapítója nyerte el az idén első ízben kiosztott Martyn Ferenc-díjat. A kuratórium döntésével a művész Pécs városához kötődő életművét kívánta elismerni. A díjat május 22-én bensőséges ünnepség keretében adta át *Krippel Zoltán* polgármester és *Hárs Éva*, a kuratórium elnöke.

MÚFORDÍTÓI DÍJAK. Nagy Miklós, az orosz irodalom fordítója kapta az Európa Könyvkiadó idei Wessely László-díját. A Zoltán Attila-díjat *Mohácsi Árpádnak* ítelték oda német és portugál, valamint *Vághy Lászlónak* angol nyelvből készült fordításaiért.

KALLIGRAM néven kiadói kft-t alapított író társasával *Grendel Lajos*. Első könyveiket és a *Kalligram* című folyóirat első számát május végén mutatták be az alapítók Budapesten, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság Kulturális és Tájékoztatós Központjában.

A GOND című, Debrecenben alapított filozófiai esszé folyóiratot mutatta be *Vajda Mihály* főszerkesztő és *Márkus György* egyetemi tanár május 12-én Budapesten, az Írók Boltjában.

BESZÉLŐ. Megjelent a samizdat *Beszélő* 1981-1989-es évfolyamait felölelő összkiadás. Ez alkalomból június 4-én baráti összejövetelel találkoztak a régi szerzők, szerkesztők és az olvasók Budapesten, a Magyar Építőművészek Szövetségében.

MAGYAR-SPANYOL TÁRSASÁG alakult júniusban Pécsen, mely a Spanyol Királyság és Spanyol Amerika nyelvének, társadalmának, kultúrájának, gazdaságának megismerését kívánja elősegíteni.

A MAGYAR IRODALOM CSEH ÉS SZLOVÁK FORDÍTÁSAIBÓL rendezett kiállítást az ARTISJUS, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság Kulturális és Tájékoztatós Központja és a Magyar Írószövetség. A kiállítást június 9-én *Göncz Árpád* köztársasági elnök és *Rudolf Chmel*, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövete nyitotta meg.

HAEMUS címen bolgár-magyar kulturális és társadalmi folyóirat jelent meg. Bemutatóját június 4-én tartották a Magyarországi Bolgárok Egyesületében.

KIÁLLÍTÁSOK. A XII. Országos Kerámia Biennálé anyaga július 12-től augusztus 23-ig látható a Pécsi Galériában; szeptember 1. és 20. között pécsi művészek meghívásos kiállítására kerül sor. – A Pécsi Kisgalériában *Gulyás Gyula* szobrászművész alkotásai láthatók július 3. és augusztus 23. között. *Rádóczy F. László* pécsi belsőépítész kiállítását augusztus 28. és szeptember 27. között rendezik ugyanitt. – Május 30-tól augusztus 1-ig a budapesti Knoll Galéria *Károlyi Zsigmond*, a bécsi *Thomas Hartlauer* műveit állítja ki. – Június 13. és augusztus 9. között a székesfehérvári István Király Múzeumban látható a „MONTÁZS” című tárlat, melyen *Ország Lili*, *Bálint Endre*, *Jakovits József* és *Vajda Lajos* munkáit mutatják be.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI *Heim András*, Kolozsvárott élő grafikusművész munkáiból „válogatódtak”. A kissé nehézkesnek tűnő passzív igealak és az időzőjel használata ezúttal alighanem indokolt. A *Jelenkor* május eleji, kolozsvári felolvasóestje után a művész játékra hívta a folyóiratot képviselő Bertók Lászlót, Csordás Gábort, *Csuhai Istvánt*, *Kosztai Gabriellát*, *Lengyel Pétert*, *Márton Lászlót* és *Parti Nagy Lajost*: az eléjük terített tusrajzok közül mindig válasszanak ki egyet, a legjobban tetszőt vagy a legfontosabbnak tartottat. A többórás, számtalan fordulóból és válogatási lehetőségéből álló processzus végén mindenki kezében egyetlen tusrajz maradt. A kiválasztott képekből ajándék lett, a július-augusztusi számban egymás mellé helyezett rajzokból pedig soha többé nem ismételhető „sorozat”, amely ily módon egy kiváló este emlékét is megőrökíti.

PARTI NAGY LAJOS

pitralon

az ingó masszív dolgokon
kérded fog-e „a láz a máz”
mért állnak matton konokon
állnak mint mázsaház
precíz és nyirkos mért alul
kérded nem lenne-e
langueén és halhatatlanul
jobb nyelve s mérlege
kérded miért a lajtosok
hátán kileng a kása
miért a fürge lábtusok
az arcvíz elragadtatása
ellibbenünk a dolgokon
nagy jégpuhány futos

holdbanán

„banánon élek mint a hold”
mondta és lassan elcsuszott
zakója ujjja kréta volt
a szíve héj száraz lucsok
túzottó volt egy hajnalon
sivatag volt és flórián
„törődj velem mert hajlanom
nincs ki elé és ki után”

mondta és záróány lett megint
„átnézni rajtam semmi ok”
s már önnön kis lupéja volt
„én így végződöm rendszerint
a héjon élek mint a hold”
mondta és lassan elcsuszott

gesztenyeméz

zölden zsúrnak a gesztenyék
ikrásodás a május
ikrásodik a veszteség
de ne félj bárhová juss
megvagy már mint a lomb az ég
sormintája a bőrön
vedlik az árnyék semmiség
ne félj elrendeződöl
zölden zsúrnak a gesztenyék
ne kérdezd hogy mivégre
lemertük habját és tejét
tehát jó vég a vége
s ne sajnálj semmit kedvesem
mi mûméz volt ma mézmû

papír a haláltól

ülök csak itt
papír jött a haláltól
hogy kiterjeszti sompoly szárnyait
sinecskéjére lassan ziii-zuuu rától
és kiboritt
a lóvasutt
szakad a kacagástól
hogy elnevezem paripájait
a Bambit homlokán nagy lilás toll
és a Mucit

A puska részei

Leventeóra következett, elméleti foglalkozás, tárgya: a puska részei.

Csöngetés után visszamentünk a tanterembe. A rendgyakorlatokat, jobbra és balra át-ot meg társait az udvaron, szűk, aszfaltozott, négy épületfallal körülvett négyszögben tartotta kis Német, vagy a tornateremben. Kis Német, kicsi, mert apja, diáknyelven Pomázi Szent József, az öreg Német is gimnáziumunkban tanított latint és történelmet, csak más osztályokban. Ami az atya ragadványnevét illeti, gyakran hangoztatott kegyes természetének meg a család lakóhelyének köszönhetette.

Még zsidobongtunk, amikor benyomult kis Német középtermetű, trapézra mintázott alakja. Tar koponyájának keményre harapott álla adott ellenpontot. Az elrettentésre feszített állkapocs belső bizonytalanságot takart, nem csekély félelmet attól, hogy a felsősökkel folytatott, társaságra éhes komázását netán gyöngeségre magyarázzák.

Kis Német a szemléltető eszközt lóbálta, a puskát. A szerszám megcsúfolta nevét. Szemre az első világháború Mannlichereinek családjába tartozott, legalábbis fegyverszakértő osztálytársaim ezt állították, nekem pedig nem volt erkölcsi alapom a kételkedésre. Tömör tölténytárába lövedéket szuszakolni s ezért persze elszütni sem lehetett, talán még a csövét sem fúrták ki. De azért leventeparancsnokká előléptetett tanárunk meg tudta vele taníttatni a célzó testtartást, a „vállra” meg „lábhoz” utasítás végrehajtását, még azt is, melyik az agy, melyik a kakas és a puska többi furfangos része, melyek nevét, s ez militarizmusom lanyhaságát bizonyítja, ma éppoly kevésbé nevezhetem meg, mint akkor.

Kis Német meghallgatta a hetes jelentését, az osztálykönyvbe beírta a foglalkozás tárgyát, az óra további menetét azonban Asch fölborította. Napirend előtt meghallgatást kért. A hirtelen nőtt Asch kimagaslott közülünk, s noha egy deka háj sem kövéritette, természetéhez megvolt a testsúlya is. Igenám, de lelki egyensúlyát testi többlete megbontotta. Minthogy a szó valóságos értelmében elnézett a fejünk fölött, kívül- és felülállónak érezte magát, ehhez viszont hiányzott belőle az igazi egyéniség. Ereje nem állt arányban méreteivel: verekezésben nem egyszer alul maradt, s mivel vékony alkatom ellenére meglehetősen izmos, de főként gyors és izgága srác voltam, néhányszor én is elpáholtam. Asch szellemi képességeit nem intézhettük el egy kézlegyintéssel, de azért egyetlen tárgyban sem csillogott. A bajt az okozta, hogy minden áron különbözni akart a nyájtól, és erre csak silány, önpusztító eszközei, eljárásai maradtak. Nem tanult, gyakran pótvizsgázott; felsős éveitől kezdve kocsmázásával kérkedett, és amint tehetette, olcsó bordélyokba járt, hogy hetvenkedhessen tapasztalataival. A háború után nem sokkal találkozottunk, huszonhárom-huszonnégy évesek lehettünk. Akkorra megkopaszkodott, és zavart üdvözlés után elsietett mellettem. Már az a szóbeszéd keringett róla, hogy a Víg utca nevezetes házának, a „tucat”-nak egyik hölgyét vette feleségül. A következő esztendőben öngyilkos lett.

De még csak 1941 júniusának második hetében jártunk, és Asch soron kívül

jelentette, hogy lemondja a *Szebb Jövőt!* című leveletűjság előfizetését. Szegény kis Németre azt a feladatot lőcsölték, hogy, akárcsak később a *Komszomolszkaja Pravda* botcsinálta pedagógus terjesztői, minden felsős osztályban szerezzon tizenöt előfizetőt. Asch nehéz helyzetbe hozta a kis Németet, ám ő egy elhessentő mozdulattal tudomásul vette hibbant diákjának magamutogató tettét. Tekintete már újabb áldozatra vadászott. Nem sokáig. A lapulók közt hamar meglegelte zsákmányát.

– Neuger, te lépsz Asch helyébe!

Kipécézett osztálytársam a pulykatojás arcúak csapatába tartozott. Apja ortodox kóser vendéglőt vezetett. Amikor zöldfülű gimnazista korunkban lapot indítottunk, a sokszorosításhoz étkezdéjük hektográfiát nagylelkűen az osztály rendelkezésére bocsátotta, úgyhogy az induló szám *Zászlóbontás* című vezércikké helyén meghökkenve ezt olvashattuk: *Zöldborsó leves 40 fillér*.

Neugert sem ismertük Aschnál hidegvérűbbnek, de értelmesebb volt nála, különködését a diákelet keretei közt gyakorolta. A határokat is érzékelte, jóllehet nem mindig. Most fölállt, és mindnyájunkat elképesztett.

– Tanár úr kérem, ne tessék haragudni, én erre az újságra nem fizetek elő. A *Szebb Jövőt!* antiszemita lap, a tanár úr sem fizetne elő uszító, magyarellenes sajtótermékre.

A kijelentés erős, de bátor, indítéka érthető, de Lengyelország és Franciaország eleste után, mikor határainktól nem messze Hitler láncaltapasai robajlanak, időszerűtlen.

Ez a legkevesebb, amit kis Német gondolhatott, de az évek során őt is áthattotta az iskola liberális szelleme, és csak ráförmedt Neugerre:

– Ülj le!

Már pásztázta is tovább a padsorokat, és szeme megakadt rajtam. „Jóban voltunk” kis Némettel. Az „aranystráfosok” közé tartoztam, színjelesként Bocskay-sapkám címere alatt keresztben varrott, arany zsinórozású szalagot viseltem. Ugyanakkor minden esztendőben megkaptam a jelest testnevelésből is, társaim egy évben sportkapitánynak választottak. Nem tartoztam az ezüstjelvényes szertornászok közé, korláton még felkartámaszt se csináltam, beértem saslengéssel, de atlétikában, kiváltképpen távolugrásban és rövidtávfutásban jeleskedtem, és valamennyi csapatjátékban az osztályválogatott állandó tagja voltam. Kis Német számíthatott rám. Határozottan felém bökött.

– Te fogsz előfizetni!

Kis Német arcán a „heuréka” önfeledt öröme ragyogott.

Akkor egy hangot hallottam. Éles, határozott hangot.

– Én nem!

Figyeltem, kié a hang, ki dacol ennyire nyersen, és rádöbbsentem, a hang az enyém. Nem, ez mégsem lehet. Kis Német olyan köztünk, mint egy öregdiák, mégis tanárunk, ennyire kurtán-furcsán nem felelhetek neki. Magyarázatot kell adnom.

Fölálltam és kiselőadásba kezdtem a szellemi honvédelemről. Föltálatam, amit a *Magyar Nemzet* ellenzéki közíróinak antimilitarista cikkeiből, a Márciusi Front tollforgatóinak eszmefuttatásaiból összeszedtem, utóbb a Történelmi Emlékbizottság Petőfi-jelvényét magam is kitűztem, ma is megvan a fiókomban. Csak beszéltem és beszéltem. Elmondtam, a *Szebb Jövőt!* fegyverkezésre buzdít, márpedig a mi kicsiny országunkat a világégésben csupán a békés országépítés, a művelődésre és a gazdasági fejlődésre, a nemzeti függetlenségre, semleges-

ségre összpontosító politika óvhatja meg a pusztulástól. Ez a meggyőződésem, szavaltam, ezért kardcsörtető lapot nem támogathatok. Tizenhét éves voltam.

Kis Német némán és tejfehéren hallgatott végig. Amikor elhallgattam, leugrott a dobogóról, és kiszaladt a teremből.

Már nem emlékszem, a parancsnok nélküli osztályban mi történt, ki mit mondott nekem. Pár perc múlva berontott a pedellus, engem az igazgatói irodába nógatott, s a többiekkel közölte, aznapra vége a tanításnak, de a VII. b. egyelőre nem hagyhatja el az épületet.

Aztán ott álltam Péterfy igazgató úr előtt. Nemrég nevezték ki az iskola élére. Korábban hat évig a kormánypárt parlamenti képviselőjét, méltóságos urat tisztelethetünk első számú előjárónknak, helyettese pedig a zsinórírás főltalálója, egy pápai kamarás öccse volt, aki maga tervezte, színes posztóállatkákkal tűzdelt díszpárnáiból rendezett intézeti kiállításán módot adott a szülőknek vásárlásra. 1934-ben anyám 25 pengőért a legolcsóbb párnát vette meg, pedig Magyarország hegy- és vízrajzi falitérképe három esztendő múlva is csak húsz pengőbe került. Tudom, mert verekedés közben, épp Asch-sal öklöztem, én szakítottam el.

Péterfy direktor úr más ember volt. Egy fokkal alacsonyabb társadalmi helyzetből feltörekvő, új nemzedék, egyiptológiából egyetemi magántanár, de a felsőbb államvezetés köreiben kevésbé bejáratos, viszont épp ezért fegyelmezett hivatalnok, becsvágyó szakember. Előde talán felhördül, ha értesül retorikai mutatóványomról, ám utána csak vállat rándít, és indul máris fontosabb közügyek után, de az is lehet, egy mozdulattal lepöcköl a közoktatás terepasztaláról. Péterfy igazgató úr azonban elővett.

Föl-alá szaladgált előttem faltól falig, jelzői háborodottan zuhogtak rám: defetista, hazaáruló. Majd szembefordult velem, és ezt ordította:

– A Margit körútra küldlek! Hadbíróság elé állsz!

Megrettentem. Úgy éreztem, mintha izmaim, inaim összezsugorodnának. Rendszeresen olvastam újságot, tisztában voltam vele, mit jelent a haditörvényszék kezére jutni. A Margit körúti épület kapuján kevesen léptek ki ártatlanná nyilvánítva. És mi lesz civil ábrándjaimmal? Irodalomtanárnak készültem, márpedig akit a hadbíróság megbélyegez, állást nem remélhetett. Mégsem kellett volna engem ebbe az iskolába íratni, gondoltam. Szüleim a Munkácsy utcai gimnáziumba akartak küldeni: ott tanítottak franciát, apám is odajárt. De éppen tízéves koromban, amikor anyámmal nagyszüleimtől jöttünk elfelé, a Kartács utcában találkoztunk Lunczer tanító nénivel. – Rosszul választott, asszonyom – magyarázta legelső iskolai oktatóm. – Itáliáé a jövő, nagyhatalmi szerepe növekszik. Olyan gimnáziumba írassa a fiát, ahol olaszt tanítanak. – És melyik az? – kérdezte rémülten anyám. – Például a Markó utcai – hangzott a válasz. A Markó utcában közölték anyámmal, betelt a létszám. Apám közvetítésre kérte ügyvédjét: az illető bátyja szabadelvű képviselő volt, a Parlamentből ismerte a gimnázium akkori igazgatóját. A döntés csakhamar tudomásunkra jutott. A méltóságos igazgató úr, így hangzott a felvilágosítás, felvételem ellentétéül ötven palack bort kér képviselőtársa nagyhírű pincészetéből. Kifizettük a félszáz üveg árát, az egyik képviselő, így tudtuk, átadta középiskolai polgárjogom ellenértékét a másiknak. Így lettem a nevezetes iskola diákja. Ha az erkölcsi felháborodás már akkor tiltakozásra késztet, nem jutok ebbe a kutyaszorítóba, futott át az agyamon.

Nyílt az ajtó. Péterfy hat osztálytársamat hívatta tanúnak. Jöttek sorba. Kovács, a vasfejű magoló, a tökéletes, aki szóról szóra fölmondta a tankönyvet, csak kérdezni nem volt szabad. A tanítás végeztével hazament a szomszéd utcá-

ba, tömte fejébe a leckét késő estig. Vacsora után szüleivel sétált egy óra hosszat a környéken; óráközi szünetekben „Magua, Magua” csatakiáltással, tenyerét csapkodva ugrándozott a folyosón, szemléltetve az indiántörténeteknek a gyermekkoron túl is múlhatatlan hatalmát. Ő volt a született alkalmazkodó, a háború után banktisztviselő, és 1957-ben, amikor véletlenül egymásba botlottunk, tudatta velem, ő bizony nem futkosott előző év októberében az utcán, és nem is lármázott, ebben biztos lehetek. Salzmayer követte, ugyancsak menetrend szerinti jeles. Tornyosuló alakja már-már elérte Asch magasságát. Szétfutó homlokát, széles arcát előreugró, jól kirajzolódó áll keretezte, de erre a tekintélyes rá-mára mosolyra könnyen gyűrődő, bő hús feszült. Jámbor óriásnak hívtuk; becenevét ez az ellentéteket kiegyenlítő és rendíthetetlen derűt sugárzó arc igazolta. Salzmayer a Hungarista Légió tagjaként esett el a fővárosi harcokban: hogy keveredett a kétségbeesett harcosok közé ez a békeszerető, csöndes fiú, ez a testet öltött tunya közömbösség, föl nem foghatom. Jött Dobó, ritka mosolyú, befelé hallgatódzó kamasz; harmincéves érettségi találkozóznkon orvossezredesként jelent meg, szabad óráiban szenvedélyes horgász. Utána Bogdán, jó kötésű kosárlabdázó, a lányok bolondja. Ahogy kamaszodtunk, a női szervek rejtélye ki-kibillentette nyugalmaiból. Tízpercekben boltozatos homlokát mint valami kincset rejtő ládát a többiekéhez szorítva, kipirultan és vigyorogva újságolta, egy meleg tavaszi délután Doros Pipit kivitte az Angol Parkba, s ott a lányt az elvarázsolt kastély léghuzatos rostélyára csalva, a fölroppenő szoknya alatt a szellőzni vágyó altest milyen sűrű növényzetét fedezte föl. Bogdánt mint munkaszolgálatost lőtték agyon még az ország területén. Belépett Révész, vetélytársam irodalmi hozzáértésben. Fölváltva nyertünk költői és műfordítói pályázatot, ki az egyiket, ki a másikat, csakhogy, velem ellentétben, ő matematikában is kiemelkedett. Nem pályázott a szobatudós babérjaira. A lányok megpuhításának biztos módszerül ajánlotta a saját csel fogását. Amikor este hazakísérte Vér Csöpit, elnézést kérve a járda szélére állt vizelni. Eskü alatt erősítette, Csöpi földbe gyökerezett lábbal, megbűvölten bámulta szerszámát, a következő találkákon pedig, tette hozzá Révész titokzatosan, nem ugyanaz a fölényes fruska volt többé, akinek korábban mutatta magát. Amikor Focsani-ban kiszálltunk – félholtan legörögtünk – a szerelvényről, ezerkilencszáznegyvenöt január elsején mellőlem vitték Révészt egy harkovi fogolykórházba. Sose hallottunk róla azután. Ki lehetett a hatodik? Meglehet, Kesze. Élénk szellemi képességeit a tanárok szeme elől eltakarta az az ideges vigyor és zakójának rángatása, mely feleleteit megelőzte. Gimnázium után jogot végzett, járásbíróként dolgozott. Húsz évvel később szilveszteri vendéglátóimnak hirtelen még egy férfit vendégre volt szükségük, és telefonhívásomra Janó azonnal kötélnek állt. A zálogosdiban kutyaugatással kellett kiváltania elkobzott tárgyát. Kesze négykézlábra ereszkedve kötelességtudóan csaholt, fenekén még a nadrágja is fölrepedt. Igen, talán Kesze zárta a sort.

A hat fiút szemlátomást kiválogatták. Különböző társadalmi helyzetű, tanulmányi előmenetelű csoportokat, sőt különféle vallásokat képviseltek. Igazgatónk a feladattal osztályfőnökünket, Weber tanár urat bízhatta meg. Neki azonban sejtelve sem lehetett arról, hogy engem osztálytársaim kedvelnek, előző évben még osztályvezérnek is megválasztottak. Talán azért, mert jeles tanulóként lelkes sportoló is voltam, talán becsülték irodalmi megszállottságomat, vagy csak azért, mert minden közös csínyre, közös erőpróbára könnyen rávettek.

És a fiúk egymás után tanúskodtak. Okosan, bajtársiasan. Az első kifejtette, ha-

zafias nyilatkozatot tettem, hiszen a honvédelmet emlegettem, s a hozzáfűzött „szellemi” jelző csak a rajongó irodalmárra vall. Mondhatta, Péterfyról nem feltételeztük, hogy ismeri az ellenzéki sajtót és az ellenálló, humán értelmiség tanait. A második tanú olyan szókinccsel ismételte meg mondókámat, amelyből úgy tűnt, én amolyan ködevő vagyok, aki még leventeparancsnokomnak is holmi elvont bölcsességet ötöltem-hatoltam. Kovács szó szerint hitelesítette az igazgatónk szájából vádként visszhangzó szavaimat, de kérte tisztelettel Péterfyt, vegye figyelembe tanulmányi előmenetelemet. Legravaszbabul az a társam válaszolt, aki vállalta: ő bizony aludt, egy szót sem hallott szózatomból. Ki volt? Bogdán? Dobó?

Péterfy mind a hatot kizavarta. Magához rendelte osztályfőnökünket, és némettanárunkkal, Halásszal, irodai helyettesével összeértekezletet szerveztetett. Petőfi jóvoltából tudtam, az ilyen tanácskozás neve „consilium abeundi”. Engem kikergetett. Az épület bejárata előtt ácsorogtam. Csatlakozott hozzám néhány barátom. Bátorítottak. A kapun kilépett olasztanárunk, neves reneszánsz kutató, már akkor, nem sokkal harminc fölött egyetemi magántanár. Köszönésünket nyájasan fogadta, és elindult közeli lakása felé. Keresztnevére, s meglehet, kajánul a zsarnoki császárra, névelődére célozva, Tiberio-nak emlegettük. Tiberio éles, sőt agyafúrt szellemi mutatóványait tiszteltük, bár élvezte a teátrális jeleneteket, lobbanékony természete a diákélet minden csip-csup rőzsetüzére lángra kapott, szikrázott, lávát hányt. Kíváncsiságból elolvastam tudományos értekezéseit, a Mátyás királyról, Janus Pannoniusról meg a Zrínyiről szólót. Íme a tudós, beszéltem meg magammal. Az életben vérbeli taktikusnak bizonyult: a politikai helyezkedés kiáltó jegyei nélkül törekedett személyes értékeinek társadalmi elismertetésére. Olasz nyelvismeretemet nem találhatta gáncstalannak, irodalomértésemet és olvasottságomat viszont méltányolta. Amikor Szabó István Andor, a zsakettes, kemény galléros címzetes tankerületi főigazgató betoppanó órájára, azonnal irányítani kezdte Tiberio számonkérését: tárgya Giustinak egy Talleyrand-t veséző szatírája volt, *Brindisi di Girella*, azaz „Szélkakas pohárköszöntője”. Tiberio emlékezeteset alakított. „Tanár úr, hívjon föl egy »jó« osztályzatot nyert tanulót, s mondassa el vele az olvasmány lényegét olaszul.” Tiberio szólította a gyémánt eszű Révészt, aki persze hibátlanul felelt. Utána egy elégségest kért: az illető foglalná össze magyarul a szatíra történelmi összefüggéseit, művelődéstörténeti hátterét és a műfaj poétikai jellemzőit. Én következtem. Szabó István Andor fejbiccentéssel nyugtázta az „elégséges” teljesítményét. Ezután ugyancsak elégségestől kívánta hallani folyamatosan, hogy hívják, hol lakik, kik a szülei, mi a vallása. Az osztályban Kertész tudott legjobban olaszul. Tízéves koráig Milánóban éltek, apja a Shell ottani vállalatának mérnökeként dolgozott, és Géza a magyar kolónia olaszul legékesebben beszélő tagjának rangját vívta ki. Negyvennégyben egy Gyöngyös melletti községben egész századával együtt legéppuskázták. Tiberio most őt hívta föl. Kertész pergő olasz-sággal mutatkozott be, folyékonyan csevegett otthonukról, szüleiről, de amikor vallását kellett volna szóba hoznia, Tiberio megállította: „Elégedett, főigazgató úr?” Szabó István Andor fölöttébb elégedetten távozott. Tiberio személyemet kitérítő figyelmét különösen tudta kinyilvánítani. Egyszer dolgozatírás közben mellém állt. „Fiacskám” – mondta barátságosan, és több kilós praclijával kobakomat a füzetbe nyomta úgy, hogy percekig nem folytathattam a munkát.

Ezúttal viszont Tiberio elvonult. Ráeszméltem helyzetemre. Tiberio megtorlást vár, ehhez nem akar hozzájárulni, de kellő bátorságot sem érez magában ahhoz, hogy megvédelmezzem. Mi lesz velem?

A pedellus nevemet harsogta. Bementem a tanácsterembe. Valamennyi tanár ott ült, voltak vagy harmincan-negyvenen. Péterfy igazgató úr zaklatottan, egyre zaklatottabban ismertette főbenjáró bűnömet. Defetizmus, hazaárulás: a megbélyegző szavak újra elhangzottak. Kimondta javaslatát: ügyemet jegyzőkönyvbe foglaltatja, és átkísértet a Margit körútra, a haditörvényszékre. Szóljanak hozzá!

Senki se nyitotta ki a száját. Eszembe nyilallt, ezt nevezik „síri” csendnek. Ambrózy Pali bácsit, azaz Tukit például, korábbi latintanáromat, Babits legközelebbi barátját a fogarasi tantestületben, akiről *A gólyakalifa* Darvas tanár urát mintázza, s akiről *Magántudósok* című esszéjében név nélkül ugyan, de félreismerhetetlenül úgy fogalmazott, nyolc nyelven hallgat, nos, őt megértettem. Elmosódott arcú, alsós korunkban órái úgy kezdődtek, hogy amint beírta az osztálynaplóba a foglalkozás aznapi tárgyát, valamelyik lurkó máris jelentkezett és elpanaszolta, padtársa tintával öntötte le a füzetét vagy rajzszoget tett a feneke alá, s hasonlók. „Audiat et altera pars” – brummogta Tuki minden demokrácia alapelvét, s miután valóban szót adott a másik félnek is, mindkettőt letorkollva berekesztette a tárgyalást. Amikor később nyugdíjazták, kollégái formás szónoklatokkal búcsúztatták, s akkori direktora megkérdezte, kíván-e válaszolni, mire Pali bácsi csak hang nélkül csóválta a fejét. A temetésére kirendelt pap, történetesen volt kartársának egyik fia, akivel azonban az elhunyt nevét sem közölték, a teljes tárgyi magányban álló és egyetlen gyászolótól sem kísért koporsón kíváncsian böngészte a nevet, és elfogta a döbbenet. Aki nem láthatott a jövőbe, az is megérthette most az évek óta folyamatosan hallgató Tuki szótlanágát, de a többiek miért némultak el?

Hirtelen megszólalt egy rekedtes, raccsoló hang.

– Kérlek, igazgató úr, ez nem lesz jó.

Anyámnak, apámnak testi születésemet köszönhettem, Vajthó Lászlónak az irodalmi, bár, ahogy később ráocsúdtam, félreértésből. Amikor gimnáziumba kerültem, már faltam a betűt, de gyermeki lobogásomat első középiskolai évemtől szentesítette egy ősz és kopaszodó gyerek láza, melyet hasonlóan éreztem a magaméhoz. Fittyet hányt a tanmenetnek. Nyelvtanról kellett volna beszélnie? Ő Zrínyi vakmerőnek magasztalt rímeiért próbált lelkesedést csiholni belőlünk. Aranyt kellett magyaráznia? Hiszen magyarázta, mert még prózáját is csodálta, de összekapcsolta Byronnal, ami még igazolható volt, de párhuzamot vont a *Nyugat* nagyjával, Adyval, Tóth Árpáddal. Csapongott századok, írók és műveik közt, s én mint sárgacsőrű, aki épp tanul csipogni, azt hittem, szédülten még úgy véltem, ez a láthatatlan szálakat összekötő fecsketánc messzi korok, távoli országok s még rokontalanabb gondolatok közt maga az irodalom. Ebből a tévhitből születtem íróvá. Az osztály zöme azonban csak hápogott, s ahogy közeledett a ballagás korszaka, mindinkább szorongott az eljövendő érettségítől. Én két lépéssel a föld felett jártam, csupán azért fogtam talajt, hogy dolgozatíráskor hozzam, vigyem a füzeteket. Vajthó famulusának tekintetek. Órák előtti szünetekben nemegyszer értem jött. Mellette loholtam az emeleten, amíg könnyített a szívén; családos ember létére lelki Robinsonként élhetett. Nemrég állította össze a *Mai magyar költők* című antológiát. Elpanaszolta, a tervezett összeállításból kimaradt két poéta is fölhívta és megzsarolta. Összefofozzák, ha nem iktatja őket az antológiába, fenyegették. „Mit tett erre, tanár úr?” – kérdeztem riadtan. „Újra elolvastam mindkettő kötetét. Rájöttem, az egyik jó költő, azt bevettem, a rosszat kihagytam” – révedezte a választ. A háború után évente leültünk egy feketére a Böszörményi út valamelyik cukrászdájában, leginkább a Tik-tak kerthelyiségében. De megesett, hogy elkalauzolt a Farkasréti temető írósíriaihoz.

Legtöbbször Tóth Árpád sírkövéhez zárandokoltunk. Egyszer késő ősszel ránk zárták a sírkertet, a kerítésen át másztunk ki, ő már túl a hetvenen. Utolsó előtti érettségi találkozásonkra én mentem érte, kísértem is haza. Gyuri barátom félrevont: „Figyeld meg Vajthó köpenyét. Ugyanaz a lódenkabát, amelyet középiskolás korunkban viselt. Vállán még a stoppolást is fölismerem.”

– Kérlek, igazgató úr, ez nem lesz jó – mondta Vajthó. – Ha a fiút haditörvényszék elé állíttatod, az úgy nyilvánosságra jut. Ez sokat árthat az iskolának.

A tanári kar megmozdult. Mocorogtak, székek recsegték, de mindenki rendületlenül hallgatott. Péterfy bénultan, megigézetten bámult Vajthóra.

Vajthó ráemelte ártatlan, bádoggék szemét, és szokása szerint ujját felé bökte. Így tett, valahányszor csak meglepő kijelentésünk hallatán érdekesnek ígérkező eszmecsereben reménykedett, mondván: „Azt gondolod?” Most nem kérdezett.

– Akkor kicsapom – harsant föl hirtelen.

– Kérlek, ez se lesz jó. Ha kicsapsz egy diákot, a főigazgatóságot értesítened kell, döntésedet aztán indokolhatod, az esetről végül így is tudomást szereznek.

Péterfy tátott szájjal, szürkén meredt beosztottjára.

– Ez is igaz – suttogta. – De nem hagyhatom büntetlenül! Mitévő legyek hát ezzel a gazemberrel? – csattant föl.

Összehúzta-e szemét, azt az áttetsző jámbort, Vajthó? Vagy emlékezetem színezi tovább a képet?

– Olyan megoldást kell alkalmaznod, hogy a következmények híre se szivárogon ki az iskola falai közül. Válassz ennek megfelelő büntetést.

– Hát jó! Szabályszerűt adok neki magaviseletből – csikorogta az igazgató úr. – És – ujjongott föl – minthogy hallom, pályázati megversenydíjakat nyert, meg a gimnázium Bessenyei-kiadványának előszavát is ő írta, azonnal telefonálok a nyomdának, az értesítő megfelelő helyeinek szedéséből emeljék ki a nevét.

Így is lőn. Az értesítőben ott állt, az önképzőkör idézetversenyt rendezett, de a győztes névtelen maradt, a képzőművészeti tanulmányra kiírt pályázatot is megnyerte valaki, ám személye ismeretlen. Ami pedig a kéziratból kiadott Bessenyei-értekezést illeti, dicsősége osztályunké, a VII. b-é, az egyik diák előszót is írt, de hogy kicsoda, azt sem fedte föl az értesítő.

Mit törődtem a világi hívságokkal! Föllélegeztem. Társaim, akik megvárták a *consilium abeundi* kifejtését, a szerencsés vég ellenére hazakísértek. Otthon azonban nem kellettek a segédcapatok. Megdermedtek és fölsóhajtottak, de főként megértettek, és megbecsültek azzal, hogy nem prédikáltak nekem.

A másnapi tanítás németórával kezdődött. Halász tanár úr oktatta a németet. Kissé ideges, de azért közvetlen modorú embernek tartottam, még abban a szokásában is kedvességet éreztem, hogy a tananyaggal összefüggésben tiszta baritonján rázendített egy-egy német műdalra, s ilyenkor Schubert-feje szinte lebegett a padok fölött. Többen viszont „szalon-náci”-nak minősítették, mert egyik-másik kirekesztő irodalmi ítélete meglepő módon egyezett a Harmadik Birodalom kultúrpolitikai állásfoglalásaival. A tilalmazottakat ő is elítélte, németországi turistaújtjainak emlékéül pedig átszellemülten idézte föl, a kiránduló busz utasait milyen katonás rendben sorakoztatták az idegenvezetők, s így is vezényelték őket a látnivalókhoz.

Erre az első tanítási órára osztályfőnökünk is elkísérte. A szokásos jelentés után Weber tanár úr vigyázza állította az osztályt, és pillanatok alatt dührohamra gerjesztve magát, gyalázkodással fűszerezett büntetésemet kihirdette. Közben arra gondoltam, osztályfőnökünk előszobájában, legalábbis az összhangzó híradások

szerint, zsákokban sorakozott a liszt, a cukor, bödönben a zsír, amit megszorongatott tanítványai vagy szüleik pedagógiai adóként hordtak a lakására. Osztályfőnöki órája úgy indult, hogy a srácok libasorban vitték katedrájához a ritka bélyegeket, utána történelemből vagy földrajzból is lehetett önkéntes kikérdezésért folyamodni. Az ilyen bélyegritkaságokkal nyomatékosított felelet értékelése mindig egyféleképpen alakult. Szaktárgyi előadását úgy kezdte, hogy a középső oszlop első padjában félretolta a rövidlátó Lantost, és tekintélyes fenekét az íródeszkára rakta. Kör, kör, köröcske, vagy inkább gömb, gömb, gömböcske: így rajzolódott ki minden irányba egyformán terjedő alakja. „Kis hülyéim” – szólított meg bennünket, s ezután már az első mondatával az ocsmány kifejezések olyan áradatát zúdította ránk, melyeket mi, kamaszok egymás közt is restelltünk volna kiejteni. A Grimm-mesék megrontott leányát juttatta eszembe, akinek szájából, ahányszor csak szóra nyitotta, békák ugráltak szanaszét.

Weber tanár urat hallgatva, nem éreztem magamat erkölcsi szörnyetegnek. Megrökönyödésemre azonban Halász tanár úr csatlakozott hozzá.

– Szégyellem magam, hogy ebben az osztályban kell tanítanom!

Ez már főbe kőlintott. Ha az én vétkemről esik szó, az nem érintheti a többieket. Ez égbekiáltó igazságtalanság! Ha viszont valaki ekkora igazságtalanságra képes, véleményét sem vehetem tudomásul, maga az ember is komolytalan. A „szabályszerű”-ben megnyugodtam, félelmem elpárolgott, most pedig végképp fölmentést találtam a lélekámító, megfélemlítő tanári magatartásban.

Halász tanár úr nyolcadikban már nem tanított. A háború után hadifogságból szabadulva a Múzeum körút és a Kossuth Lajos utca sarkán, a könyvesbolt előtt egymásba botlottunk. Hajdani diákjai már tájékoztatták a veszteséglistáról. Tudta, hogy Révész haldokolva vitték el mellőlem, és azt is, Hegedűs a foglyokórházba érkezésem másnapján halt meg, ugyanott.

– De örülök, hogy megvagy – üdvözölt lelkendezve, majd nyomban redőkbe vont a Schubert-homlokát. – Viszont borzasztó, amit Hegedűsről és Révészről hallottam. Persze te is sokat szenvedhettél, nagyon sajnállak.

Tíz erdőroppantó téli napon át hetvenheted magammal utaztam lezárt vagonban a hírhedt fogolytáborig, az utolsó hetvenkét órában vizet se kaptunk, ennivalót még kevésbé. Egyik osztálytársamtól a rámpára lépve kellett végső búcsút vennem, halála előtt a másik, a kórháznak csúfolt barakkban, ahol egy szem gyógyszer sem jutott senkinek, egy cédulán köszönt el tőlem: „Odafönt találkozunk.” En feküdtem a Liberátorok fedélzeti tüzének zuhatagában, a Raták odapásztázó lövedékei alatt, az alacsonyan támadó Messerschmidtek mértani sorozatának szelében, én, aki tiltakoztam a fegyverkezés ellen, diáktársaim meg immár egy jobb világban tanúskodnak mellettem. Halász tanár úr szégyellt, Halász tanár úr sajnál.

Egyetemi óráimra hivatkozva sarkon fordultam, és eliramodtam a Gólyavár felé.

Weberre mindig úgy néztem, mint idegen emberre, még haraggal se gondoltam rá. Péterfyről meg éppen némi együttérzéssel hallottam, ostrom után a párhuzamos osztály tanulói, általában tehetősebbek és jóteknő lelkek, rendszeresen élelmeztek. Tiberióval a Nagykorúton akadtam össze. Fiacskám, mesélte, Rómába készül, átveszi a magyar intézet vezetését, és hamarosan ki akar vinni. Kijelentése a körüti porba fulladt, kapcsolatunk azonban haláláig megmaradt. A magyar Dante Összes megjelenésekor fölhevít. „Fiacskám, elintéztém, hogy a Magyar Nemzetben te írsz a kiadványról kritikát. Tíz oldalt is írhatasz.” Hiába hajtogattam,

nem vagyok dantista, nem engedett a méltatásból. Amikor cikkemet átadtam, az újság rovatvezetője a terjedelem miatt gorombáskodott velem.

Aki krónikát ír, legyen aggályosan pontos és igazmondó. Vészterhesen indult kalandom zárófelvonásához tartozik, hogy értesítőnk az osztálynévsoron kívül ugyan sehol sem tüntette föl nevemet, ám a pályadíjakat, kemény húsz pengő erejéig, megkaptam. Kis Német pedig tornából habozás nélkül megadta az évvégi jelest.

Igazgatói ítéletem után egy szűk héttel megnyílt a keleti front. Újabb néhány nap múlva Magyarország a hadviselő hatalmak közé lépett. Gimnáziumunkra az én kilengésemnél nagyobb gond szakadt. A Birodalmi Német Tanítóképző kisajátította épületünket, és iskolánkat összevonták a szomszédvárral, a szemközti gimnáziummal. Mindkét intézmény érettségiző osztályait egy-egy tanulócsoporthá egyesítették. A mi létszámunk hatvanra emelkedett, olaszórán megéppenséggel hetvenketten szorongtunk a tanteremmé átalakított kápolnában – kivéve Gergelyt és Polgárt, ők a zongora alatt kártyáztak. Ha utóbbit, ezt a kétméteres osztályismétlőt szólították, mint valami eldugaszolt szellem nyújtózott elő kártyás palacklétéből. Új igazgatónk a másik iskola vezetőjét, a történész Fögel Sándort nevezték ki.

Utolsó középiskolai évemre nagyon készültem. Bizonyosra vettem, a tanári kar rám bízta az önképzőkör elnöki tisztét, és képeztem magam a középiskolák tanulmányi versenyére, természetesen irodalomból. Az önképzőkör felügyeletét ugyan nem Vajthóra, hanem a másik gimnázium tankönyvszerző irodalompedagógusára ruházták, mindamellett a tanári testület egyhangúlag nyilvánított diákelnökké. Úgy hírelt, ez ügyben Tiberio fogalmazta meg a javaslatot. Döntésüket a tanárelnök egy hétfői napon közölte velem.

A keddi tanítás fizikaórával indult. Még negyedóra sem telt el, amikor benyitott Fögel igazgató úr, és az ünnepélyes vigyázzban feszítő osztálynak kihirdette, megsemmisíti a korábbi döntést: visszavonja kinevezésemet az önképzőkör diákelnöki posztjára, minthogy magatartásom „szabályszerű”, s így bárki megértheti, ilyen minősítésű tanuló nem vezetheti társait, és persze, tette hozzá, az illető arról sem álmodhat, hogy majd a tanulmányi versenyen ő képviseli a tiszta és nagy múltú Alma Matert.

Szavai lesújtottak. Valóban álmaimat foszlatta szét. Elkezeredésemet csak azért váltotta föl fokozatosan a jövőbe tekintő dac, mert az ország a háború viszontagságaiból mind nagyobb részt vett ki, józan perceiben még a magamfajta serdülő is előrelátta az egyéni és közös fenyegetettséget.

Az önképzőkör élére helyettem a volt párhuzamos osztály egyik jófejű tanulója került, korántsem elhivatott irodalmár, később elektromérnöki diplomát szerzett. A tanulmányi versenyre is őt nevezték. Nem annak örültem, hogy végül helyezést sem ért el. A versenytétel nekem sem ízllett volna. „Irodalmi élet 1847-ben”: a versenyzők ezen a tételen mérhették össze tudásukat. Én ugyan olvastam már Jókai és Degré emlékezeit, tanulmányoztam Horváth János, sőt Császár Elemér és Farkas Gyula könyveit s mindenekelőtt a Petőfi- és Arany-pályaképeket, de akinek erőssége a költészettörténet, leginkább pedig az alkotás műhelytitkai izgatják, az irodalmi élet sajátosan történelmi jelenségeit kevésbé búvárolja. Erről a témáról bizony csak a legszükségesebbet tudtam, a versenyen alkalmasint leégek. A sors megkímélt, egyik kezével sújtott, a másikkal megóvott.

A háború után befejeztem tanulmányaimat. Magyar-francia szakos diplomámmal fölvértelve különböző középiskolákban tanítottam. Kis Németről tarka

hírek szállingóztak. Azt regélték, a déli fronton partizánvadász hadnagyként a fegyveresek elfogták, de rovásán különösebb kegyetlenség nem lehetett, mivel összeverték ugyan, de szabadon engedték. Hosszú ideig nyomta a kórházi ágyat, mesélték, majd visszatért a civil életbe. Későbbi pályájáról azt hallottam, állítólag pártmegbízatásból a pedagógus szakszervezet egyik legbuzgóbb tisztségviselője.

1956 januárját írtuk. A Váci úton előző évben fölavatott gimnáziumban, a fél-évi osztályzatok lezárása előtt, beszóltak nagyszünetben a tanáriba: engem keresnek. Kis Német állt a folyosón. Láttomra arca föltündökölt, és lendületesen nyújtotta kezét. Megszorítottam.

– Szervusz. Éreztem, hogy szerencsém lesz, és itt találalak. Nem is kerülgetem a forró kását. Kartársi szívességet kérek tőled.

– Ugyan miben segíthetnék neked? – kérdeztem, a tegezéssel az egyenlő jogállást, de a nem-hadviselő szándékot is tisztázva. Biztonság kedvéért hozzátettem: – Ha egyáltalán módomban áll.

– De még mennyire! Csak rajtad múlik az ügy – Kis Német annak az embernek áradó boldogságával harsogott, aki nyerő számot tart a kezében. – Idefigyelj. Én az Építők ifjúsági kézilabdacsapatának vagyok az edzője. Kapusom Sas, a te tanítványod. Na most Sas nálad franciából bukásra áll. Ha megbuktatod, a szabályok szerint nem védhet tovább. Akkor pedig, mivel nincs megfelelő tartalékom, kiesünk az ifibajnokságból. Csinálj valamit, hogy Sasnak ne kelljen megbuknia. Öregem, a kenyeremről van szó.

Sas csakugyan elégtelenre állt. Eszembe jutott első direktorom. Pályakezdőként még többet követeltem, a mércét még magasabbra helyeztem, bizony a képzőben én osztogattam a legtöbb elégtelent. Igazgatóm, Buzássy, saját minősítéséért aggódott, félt a rossz statisztikai átlagtól. Félévi osztályozó értekezlet előtt pár nappal a sarokba vont.

– Szünet után melyik osztályba megy?

– A II. c.-be.

– Épp ott különösen sokat akarsz megbuktatni. Falust például átengedhetnéd, akad egy-két elfogadható részjegye. Menj be, és feleltesd úgy, hogy tudjon.

Emlékezetemben lepergett a jelenet. Mi sem könnyebb egy tanárnak, mint úgy kérdezni akár egy papagájt, hogy tudjon. Szemébe néztem kis Németnek. Már nem mosolygott. Most vettem észre, mennyi barázda rovátkolja. Egy ötvenes évei vége felé járó ember – egy kartárs! – ráncai.

– Rendben van – mondtam. – Megpróbálok valamit. Majd csak kiásom valami csekély ismeretét, amire elégséget adhatok.

Kis Német sugárzott.

– Köszönöm, köszönöm. Tudtam, hogy rád számíthatok.

Kezet ráztunk. A lépcsőfordulóig kísértem, és elnéztem, ahogy trapézalakját, ezt az egyre kisebb idomot elnyeli az iskolakapu hatalmas négyszöge.

kosztolányi húga xi

hajód még a vízen [ELAD]UK AZT IS] s valószínűleg nem sokáig konyhaablakból az összes őszi lombok a new englandi ős aránylag épen maradt fái mert hogy jól bírják a hideget lassú gyülekezet a hosszú vonatút és zelma ezüstflaskája ereszt a dugó nem zár rendesen és ezért rendkívüli a cognacveszteség töredékgyártás a kockásfüzetben long hand kicsit kacskaringós taxizás idáig a jó kedvű don't you worry mister we'll get there on time és az én időt len jótanácsom és most itt és először a sztereo-tévé szobában ahol a kábel mindig csak ugyanarra az állomásra csúszik a két konverter ellenére is és így egyedül mert hogy gyuri lement a supermarket-be hja enni csak esznek és judit & tamás kikocsikáztak a repülőtérre hogy le szedjék andrist aki persze budapestről laciék meg még csak-csak útban mert hogy rossz az idő vermontban havazik lézengés a videók között hol a fenében tartják a porntape-jéid valahol már jól el ha meggondolom és nem esik majd szó róluk pedig említésre méltó dolgok történnek bennük azaz mint ahogy azt tudjuk ezek sem egyebek mint a nehézipari minisztérium oktatófilmjei némi etnográfiai jelleggel és az így rohasztott gesztenyéből a bennszülöttek sört nyernek és hát persze a húsvéti körmenetben először felvonultatott galambszürke hosszú nadrágod is idetartozik majd megöröklöm a nyakkendőidet a gyerek is akar vagy kettőt és egyáltalán főleg csak nyakkendő van itt tüntetésül annakidején főleg csak teniszütőt hordtunk magunknál vagy horgászbót [KMK] hogy külön állásunknak és hol is álltunk volna különben némi hangsúlya legyen és mindkettő persze spéci darab meg hogy még ló is legyen alattunk s ha az nincs valami más a fél világ [demi monde] raccsolja hirtelen mondhatnám tragikusan fél bemaradt nagyrohamainkat ami után rendszerint jön a vizit a fehér köpeny szükségállapot kérem kedvesnővér a kacsát és most csak jobb tartalekolni a konyakot a cardizem a propanol a zantac és senex hoztam eleget biztos kitart de ha emlékeznék rá hogy mikor vettem be utoljára úgy megérkezésem előtt az volna jó.

kosztolányi húga xii

mondom a félreértett szituk tömege már amikor is alaposan megkéselték és ebbe a spítályba pont ami mellett most elkocsikázunk a kolostorból jövet szóval a HARLEM HOSPITAL-ban kötöttem ki mert hogy a stiletto penge visszakézből pont egy kis ütőeret talált és úgy véreztem mint kedvenc disznónk a disznóöléskor mert hogy TIHANY-ban volt egyszer egy disznó is és hát persze negyvennégy már anyám mindenre gondolt és persze erre nem azért

szóval lassabban BÖRÖCZ mert a BANDI így nem fogja tudni levideózni ezt az emlékművet mely még mindig működik s melyet most már egy hatalmas MACKTRUCK azaz teherautó takar és ez egy költői túlzás ami nekünk megengedett mert hogy költők lennénk mint kosztolányi vagy legalábbis valami ilyen

szóval valami látszik azaz látszott a kórházból amit nem is láttam én olyan tisztán amikor az a szemetesvödörszerű mentőautó a hisztériás ápolónővel és komor rendőrel beúszott velem és ZSEBI is ott ült kissé kővé dermedten mert hogy szó sem volt ilyesmiről még Óbudán

micsoda csend az összeharácsolt kolostorokban ezt baszd meg walter benjamin és én a klastromoknak voltam többször a benjaminja is minisztrálgattam már TIHANY-ban az óriási semmiben a főoltár előtt ahol zártkörű lejátéskódott HUGUNK ERZSÉBET GIZELLA LÁSZLÓ ÉS PÁL a gyászmiséd

semmi mozart csak egy jó hangú és teljesen istennek dedikált pap és az orgonista-énekes

jó hűvös tél hogy hideg hát behúzódtam a CAFE REGGIO-ba és sakkoztam egy picit és aközben történt a baj valami hülye megjegyzés az ott kibicelő rezidens QUEEN-re és hát mint utóbb kiderült ez a partnerem fiúja volt jó hűvös tél mint egy penge és hát ma én nagyon is felöltözötten mert folyton eltévesztett szívem teljesítőképessége csak 40 % és ez azért itt most mert a tényekhez ragaszkodom

szóval hol is kezdtem tehát a CLOISTERS-ból jövet ahol egy kis adag elrabolt európa csengetnek és hirtelen bika indulás és a dolog majdnem visszahozhatatlan de majd valaki egyszer nem tudom ki és mikor visszakéri az elcsent időt és a hudsonpárába burkolt földrészeket

de most egyelőre még itt és hogy véreztem otthon felhaszná lódott minden törülköző és ZSEBI hazaérve rögtön kötözött nagyon is ért a kötözéshez mert még decemberben PALI vállát érte egy dum-dum golyó és akkor ő kötözte és ápolta zseniálisan az enyim már csak egy sebészeti sem miség

bencés kolostorok voltak ezek többnyire az járta akkor Európában a vad vidékeken amikor a helyi lakosság még csak főleg a fákat tiszteli és

téged MAGNA MATER MARIA talán innen hogy fába faragott

de aztán csak-csak

*ez a kórház a ROOSWELT DRIVE-ről kénytelen voltunk letérni mert hogy ja
vítják és istentelenül nagy volt a dugó a délutáni forgalom*

nagypénteken

*szoktam én oda felzarándokolni bár nincs koporsóba fektetett CORPUS és hi
ányoznak a valamilyen okból bevetett gyertyák és obulusok mindig van kettő
nálam már hogy a szemem*

*csak a lépcsők ne lennének a kolostorban rögtön
sok lépcsővel kezdődik az egész térden kellene felkúsznom egyszer mint
ahogy LÁSZLÓ egy ízben felkúszott a RADNAI SZŰZ-höz és mi is elmegyünk
most akkor ide a sok kerengő káptalan kiskápolna az összebuherált apszis
freskókkal szobrokkal márványbaldahinok után ide le ahol egy külön kis
jólmegvilágított tárlóban áll MAGYARORSZÁGI ERZSÉBET KIRÁLYNŐ*

FRANCIA

*HÁZIOLTÁRA amit te olyan jól és alaposan videóztál és olyan sokáig hogy
a városkép mellett semmi csak egy amolyan vista az utazás aranyszabá
lya szerint jó hogy beszereztük azt az amerikai konnektorra váltó dugót
és most ez a kórház ahol minden teketória nélkül összevarrták plasztikkal
persze a kérdéses eret és egy nagy darab fekete MAMA kimosott a történet
ből ami mellett most így elmegyünk lassíts ANDRIS*

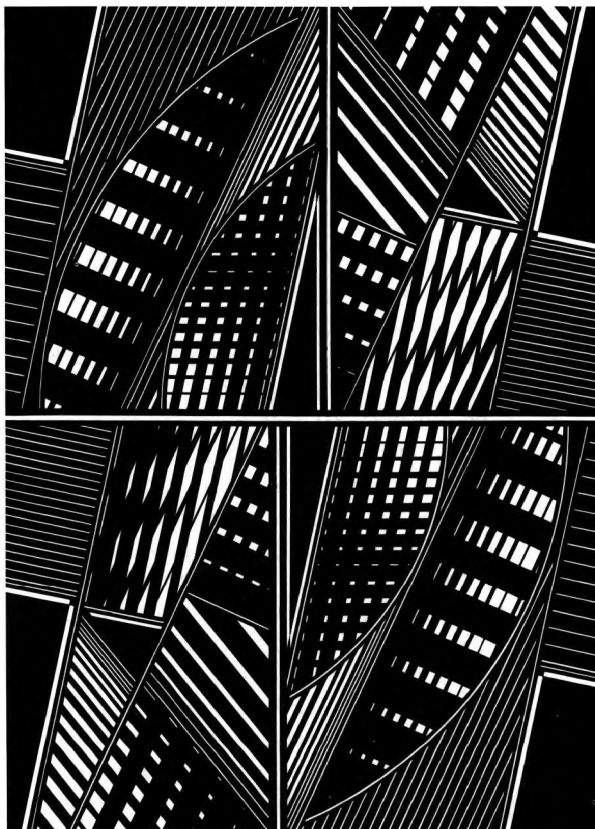
kosztolányi húga xiv

*talán az az egyedüli talán az lesz majd az egyetlen egyedüli
idő és az lesz aztán az igazi idő amikor valahogy hozzám íga
zodsz annak az igazi ideje és erre már várni sem kell igen soká s
addig hát természetesen itt van a vacsora ideje és az asztalhoz
mert kihúlni ahogy én is kihúlóban mintegy lábosostul tányérra hús
kerül kerítés is körém hogy döntő a te időd néked mikor és
hogyan és akkor nem és különben is mit akarsz mit számít az annyi
év styx híd a víz alatt és most jön talán az igazi hogy sok partot
láttam most jön az igazi főveny mely humuszával nem fősvénykedik
és kémiai összetételét sem változtatja meg kedvemért itt az idő
szó sem róla már amikor a percek részvényeiben gondolkodó század
véget ér amíg a mások szobáira nyúló szobában a dalnok ül és éne
kell egy tengerről melynek partja nincs szalag persze ez is amíg
a vcr bírja addig nincs hiba hol is szóval az órákról van itt
körülöttem elég: apámé BULOVA SELFWINDING persze fel kel húzni
mindig együtt a többivel és anyám órája a kis arany OMEGA és
erzsikéé egy ROAMER amit te nem szeretsz és pali órája az az
linzer jánosé INTERNATIONAL WATCH CO SCHAFFHAUSEN kívül ezüst
belül arany amint ahogy az akkoriban tisztos polgári szokás szerint*

dukált a reggeli felhúzás és az esti is rítus és ezeken gyakorlom
 kissé érzéketlenné vált ujjaim s csak érzéssel persze nőről
 aknáról [robbanó földalatti] beszélve ez idézhető és ez áll a
 zárákra is és nagy szükség van rá ha előáll egy aknazár mely elő
 állt időnként és akkor számoljuk a másodperceket mint ebben a
 szövegben csak érzéssel tehát a TIMEX-edet amit tőlem kaptál időn
 ként még felhúszom többnyire áll mert hogy valahogy idegesít
 és ez is rendjén elvégre nem diktálhatom én az időt hogy mi
 reggel és dél és este az még ebben a városban is időnként manifesz
 tálja magát mint majd az a meghatározott időpont amikor sípol
 nak és az eldönthetetlen megérkezik az indulás vagy beállás
 ideje és akkor talán megállítod az órát SOLVIL s ha a nap is
 úgy akarja (van naptár rajta) valami feltűnik a számlapon

Boston South

-Cambridge ez egy detour volt WATERTOWN és az utcát SCHOOL STREET
 nek hívják sima utca templommal a végén és előtte bazi nagy bazalt
 piéta négyszer még lehet házasodni-mondtam a taxisofőrnek az ötödik
 az már nem megy és az csak röhögött mert hogy fekete lévén tudta ő
 igazán tudta hogy non te restituet pietas.

EGY ELLEN-MŰ MARGÓJÁRA

Megjegyzések Adrian Leverkühn Faustus-kantátájához

Az alábbiakban Thomas Mann komponista-hősnének, Adrian Leverkühnnek utolsó nagy oratorikus művével, a *Doktor Faustus panaszkodása* című szimfonikus kantátával foglalkozunk, amelynek leírása a majdnem azonos című regény, a *Doktor Faustus* negyvenhatodik fejezetében foglaltatik. Nem célunk a teljes elemzés, annál is inkább, mert a regény esztétikai alapkonceptiója túlon túl jól ismert. Inkább azt igyekszünk megfigyelni, mennyire „lélegzik együtt” a kantáta a regény egészével, azaz mennyire kapcsolódik annak zenén kívüli vonulataihoz. E vizsgálódásunk közben pedig talán sikerül közelebb jutnunk a regény egyik kompozíciós alapproblémájához: mennyire teljesül az írói intenció, amely szerint „szellemünket fejleszti az is, ha ismeretlen remekművekről hallunk”? És a szellemi épülésen túl, felidézhető-e az ismeretlen remekművek hangja saját zenei élményeink segítséggel?

A központi mag, amely köré a zenemű épül, ismeretesen Th. W. Adornótól, Thomas Mann zenei tanácsadójától származik. Az ő sugallatára válik a mű azzá, amit a német kultúra összeomlásáról íródott regény végén képviselnie kell: az emberi civilizáció csúcspontját képező, s egyben azt leromboló, hatalmas dialektikus alkotássá, egyetlen nagy tagadás-sá, ellen-zeneművé. Ellen-zenemű volta persze leginkább abban a tulajdonságában mutatkozik meg, hogy soha senki sem hallotta, sőt, túllépi azt az eszményt is, amely felé Adorno szerint Schönberg törekedett, a csupán papíron létező, némán imaginatív olvasással befo gadható, ám előadhatatlan zenei alkotás eszményét. Egyszerűen nem létezik – nem azért, mert elveszett, hanem mert soha nem is volt. Csupán a leírásból ismerjük.

Ahhoz persze, hogy kulturális funkcióját elláthassa, ellen-mű jellegét még jobban érvényesítenie kell. „Semmi kétség: a mű egyenesen Beethoven Kilencedikének párdarabja, ellentétképpen íródott a szó legfájdalmasabb jelentésében. Több helyütt feltűnik, hogy formálisan is mintegy fonákjára fordítja, negatívvá vonja vissza a Beethoven-művet...”^{*} „A kantáta vége egy csak zenekarra írt, szimfonikus adagio-tétel... ez a tétel mintegy a fordított utat teszi meg, mint az Örömöda, mintegy negatívja annak, ahogy a szimfónia zenekari zárótétele átcsap a vokális örömujjongásba; ez a visszavonás, a visszavétel.”

Úgy véljük, a fenti idézetek elegendők az ismert alapkonceptió felvillantásához – leszámítva a mű végkicsengésének interpretálását, amelyről majd még szólnunk. A teljesség kedvéért még megemlítjük, hogy a műben „szinte összefoglalásszerűen rendre felvonulnak a zene összes elképzelhető kifejezést hordozó eszközei”, a globalitást hangsúlyozandó; s végül, hogy a dialektikus kép teljes legyen: a kantáta technikai szempontból is az újkori európai zene fejlődésének végső stádiumát képviseli, szerkesztési elve a dodekafóniából kiindulva „a végsőkéig szigorú formai rendszerré lesz, amely nem tűr semmi témán kívülit, az anyag totális rendezését követeli”, amelyen belül „nincs többé szabad hang”. Ám „éppen a mindent magába foglaló forma az, ami végül is felszabadítja a zenét mint nyelvet”.

Íme tehát Thomas Mann szavaiba foglalva az adornói program, amelyet a *Doktor Faustus panaszkodása* megvalósítani hivatott. A továbbiakban azonban arra kívánunk rá-

^{*} A regény részleteit Szöllősy Klára fordításában közöljük.

mutatni, hogy a műleírás több, mint az absztrakt, és a mai olvasó számára talán túlságosan is erőltetett, ideologikus koncepció közérthető megfogalmazása. Ehhez először a kantátának a regényben elfoglalt helyét vesszük szemügyre.

Az elemzés után a regényben mindössze egy utolsó fejezet és az utóirat következik, tehát a kantáta – az esztétikai célkitűzéssel összhangban – lényegében a regény végpontjának tekinthető. Még szembetűnőbbé válik ez a lezáró jelleg, amikor észrevesszük, hogy az utolsó fejezet, mondhatni, a zenemű „fordítása” a cselekmény nyelvére. A befejező, nagy jelenet, amelyben Leverkühn összehívja ismerőseit, hogy előttük vallomást tegyen, nyilvánvaló megfelelője a kantátabeli „jánospohár-üritésnek”, amelynek alkalmával Faustus doktor tudatja társaival, hogy órája elérkezett. És az óra Leverkühn életében is ezen a ponton érkezik el: paralitikus sokkja következtében végképp elnémul, s ez az elnémulás párdarabja a kantáta „negatív örömdájának”, a nagy szimfonikus adagio-tételnek, amely a kórus elnémulását követi. Az utóiratban pedig – nos, az utóiratban reményeink szerint nem Thomas Mann, hanem fiktív elbeszélője, Serenus Zeitblom követi tovább a zenei történetét. Utóbbi úr patetikus kifakadása ugyanis: „Egy magányos öregember imára kulcsolja kezét, és így szól: Isten legyen irgalmas árva lelkeknek, barátom, hazám” – meglehetősen hamis mellékszöveget kölcsönöz a mű végkicsengésének, a cselló „hosszan kitartott pianissimóiban lassan elhaló” magas g hangjának, amely után nem következik semmi, csak „éj és hallgatás”. „De a hallgatásban is ott lebegő, halkan utánarezgő hang, amely nincs többé, csak lelkünkben halljuk tovább, amely a szomorúság kicsengése volt, immár nem az: értelme módosult, s világít, mint fény az éjszakában” – erre a mondatra rímelve a fenti felkiáltás. Mint a regény végső szavát, mi változatlanul a műelemzést bevezető mondatot részesítenénk előnyben.

A leírást követő zárórész után lássuk az azt megelőző fejezeteket. A másik nagy Leverkühn-mű, az *Apocalipsis cum figuris* bemutatásához hasonlóan, a *Doktor Faustus*ról szóló tudósítást is a regény cselekményéhez tartozó epizódok választják ketté. A kettéosztás itt nem olyan éles, mint az Apokalipszis-oratórium esetében, ahol a mű elemzését éppen középtájt szakítják meg a hozzá tematikusan igen szorosan kapcsolódó Kridwiss-körbeli beszélgetések feljegyzései – itt az elemzés intaktan foglalja el majdnem a teljes negyvenhatodik fejezetet, ám a mű komponálásáról már a negyvenharmadikban értesülünk. A közbeiktatott két fejezet Leverkühn öt éves unokaöccsének, az Ekhónak becézett Nepomuk Schneidewinneknél mindenkit elbűvölő egyéniségéről, nagybátyjánál töltött napjairól, majd hirtelen megbetegedéséről és haláláról szól. A negyvenhatodik fejezet elején, még a művel való foglalkozás előtt pedig az elbeszélő a világháború végével, Németország összeomlásával és a haláltáborok megnyitásával kapcsolatos elmélkedéseket közöl. Mondanunk sem kell, hogy mindkét epizód hangsúlyos elhelyezése a Faustus-kantátához való szoros kötődésre utal.

A megsemmisítő lágerek képeinek az európai-német művészet utolsó nagy alkotásához való társítása teljesen az adornói filozófiához híven történik. Ám a téma kezelése és kommentálása a művel más rokonságot is mutat. Az elbeszélő a krematórium előtt hitetlenkedve elvonuló weimari polgárok magatartását vizsgálva azon elmélkedik, miként lesz képes a németiség és az egyes német polgár az általa okozott tragédia emlékét feldolgozni, s ezután át is tér a kantáta jellelnzésére. Első megállapítása az, hogy a mű egyetlen hatalmas lamentónak tekinthető, s e minőségében a XVII. század madrigálzenéjének, és elsősorban Monteverdi műveinek kései rokona. Pontosabban is megjelöli, hogy amikor a lamento szót említi, Monteverdi *Lamento d'Ariannájára* gondol, az *Arianna* című opera egyetlen ránk maradt részletére.

A lamento együtt születik a monodikus madrigállal és az operával a XVII. század fordulóján. A legszubbjektívebb műfajok egyike; az előadó – szerepe szerint legtöbbször boldogtalan szerelmes – általában lant vagy más húros hangszer egyszerű kíséretével, a szavak hatását sokféle expresszív elemmel megerősítő énekben önti ki keserűségét, bánatát,

elhagyatottságát. Az egyik legcsodálatosabb ilyen „sirám” valóban Monteverdi *Ariannájából* maradt fenn, s hogy a korabeli közönséget sem hagyta érintetlenül, bizonyítja a szemtanú leírása: „A Lamento, melyet a Thézuszról elhagyatott Ariadné a sziklán énekel, felettébb csodálatos volt, s olyannyi érzellemmel és kifejezéssel adatott elő, hogy a jelenlévő hölgyeket mind könnyekre indította a panaszdal.”* Azért olyan fontos e darabról külön is szólnunk, mert Monteverdi később több változatban is feldolgozta, s ezek legismertebbje – ötszólamú madrigál. Az egyéni fájdalmat és vívódást Monteverdi ezáltal kollektívvá emelte, megoldva azt a problémát, amelyet az elbeszélő Zeitblom a németiségre vonatkoztatva fogalmazott meg. S ugyanezt cselekedte a Faustus-kantátában Leverkühn is. Személyes sorsának beteljesedését, az őt ért tragédiákat – ne feledjük, hogy ő is boldogtalan szerelmes, méghozzá többszörösen is, mint ezt utolsó nagy monológjában ki is fejt – kollektív jajszőként dolgozza fel egy olyan oratorikus műben, amelyben csak kórus szerepel, szólisták azonban nem. A személyes vég így, a Monteverdi kidolgozta eszköz segítségével válik azzá az egyetemes véggé, amelyet oly döbbenetesen szemlél Weimar lakossága és müncheni dolgozószozájában Zeitblom.

De milyen is volt Leverkühn egyéni sorsának beteljesülése, amely a mű komponálásához az indítékot adta? A megértéshez a gyermekről szóló fejezetek és a kantáta egybevetése vezet el bennünket. Már első olvasáskor szembetűnik, hogy a kis Nepomuk becenévként annak a zenei-színpadai eszköznek a nevét adja magának, amellyel Leverkühn feltűnően sokszor él művében: Ekhóként mutatkozik be. Az elbeszélő a következőket írja az elemzésében: „az ekhó, az emberi hang természethangként való visszaverődése, természethangváltának leleplezése, lényegét tekintve panasz, a természet fájdalmas sóhajtása az ember sorsa felett...”, majd többször utal arra, hogy Leverkühn művében az ekhóhatás alkalmazásakor Monteverdi *Orfeo*ját vette mintául. Nos, erre a természethang-interpretációra ugyanúgy kétszeres nemmel kell felelnünk, mint ahogy ezt a kantáta hőse, Faustus doktor teszi, amikor a „tisztas öreg szomszéd medicus” megkísérli.

Elsőként azért mondunk nemet, mert a regény olvastakor szemet szúr, hogy Leverkühn mennyire idegenül viszonyul a természethez, ellentétben Goethével és alakjaival. Thomas Mann is érzi ezt, és a zavart korrigálandó, beiktat néhány gyengébben sikerült oldalt a természetről a regény közepe táján – nem túl meggyőző, középiskolás ízű dolgozatok ezek kozmológiából és mélytengeri biológiából. Ami Leverkühnnek sokkal inkább sajátja, az a mesterséges világok alkotása; és a zenei technikája fejlesztésében elért eredményeit éppoly büszkeséggel magyarázza Zeitblomnak, mint valamikor apja, az idősebb Leverkühn a kémiai kísérleteinek fejleményeit. A produkció éppoly természetidegen, mint a kristályból épült növényyszerű képződmények, amelyek felett apja könnyes szemmel rebegette: „Pedig halottak!”

A második nemet a Monteverdi *Orfeo*jában előforduló ekhóhatások természethangként való interpretálására mondjuk. Az *Orfeo*ban kétszer alkalmazza Monteverdi a visszahangeffektust: egyszer az alvilágba való leszálláskor, a „Possente spirito...” kezdetű jelenetben, instrumentálisan, másodszor az ötödik felvonás elején, a felszínre való visszatéréskor, Orfeo egyik nagy lamentójában. Egyik esetben sincsen szó természethangról. Az alvilágban azért nem, mert Monteverdi itt mindent elkövet, hogy a természettől való elkülönülést hangsúlyozza: más hangszereket ír elő kísératként, mint „felül”, megváltoztatja a kórus összetételét stb.** Sőt, a külvilágra való visszatéréskor hangsúlyosan megismétli azt a ritornellt, amelyet csak a felszíni pásztorjelenetekben alkalmazott – ennek egyébként a prologus utáni első elhangzását éppen a természetet dicsőítő együttesek és szólók követik. Az alvilágban tehát szó nincs természetről: ott a vá-

* A visszaemlékezést I. R. Tellart: *Monteverdi*. Editions Seghers, Paris 1964. p. 56.

** vö. Nikolaus Harnoncourt: *Instrumentation und Bearbeitung von l'Orfeo*. In: *Der Musikalische Dialog*. Residenz Verlag, Salzburg und Wien, 1984.

ratlan, extravagáns ekhóhangzatok egyrészt a tér mélységét, másrészt az alvilág sejtelmes atmoszféráját illusztrálják. Nem járunk szerencsével a thrák völgyekben sem. Ott ugyanis Orfeo, miután először megörült a visszhang hallatán, dühbe gurul, és azt követeli, ne csak az utolsó szótágokat, hanem a teljes panaszdalt ismétlje az ekhó. Erre persze nem kerül sor, a hegyek idegenül állnak az emberi szenvedéssel szemben, Orfeo süket fülekre talál. Ugyanazt érzi, mint az idősebb Leverkühn: „Pedig halottak!”

Az ekhóhatás alkalmazásának és a gyermek figurájának igazi megértéséhez Monteverdi egy másik, az *Orfeo*-val sok tekintetben rokon művének, az 1610-es *Vespro della Beata Verginének* vizsgálatakor jutunk el. A zeneszerző ebben a sok helyütt nagyon is teatrális vesperásban számtalan változatban él a visszhanghatással. Tekintsük például a befejező részt, a *Magnificat*ot. Az *Et exultavit* tételben a két tenorszólista még a madrigálformához hasonlóan koncertál egymással, a *Deposuit potentissimé* azonban már a fent említett „Possente spirito” jelenethez nagyon hasonló visszhangjátékok bukkannak fel. E szempontból igazi szintézist a *Gloria*-tétel képvisel. Itt a két tenorszólista már nem egyenrangú: a második a távolból rövidítve visszhangozza az első szólamát. Kettejük terét orgonával és fúvóshangszerrel – cinkkel – kísért gyermekhangok cantus firmusa választja ketté. (Érdekességgéppen megjegyezzük még, hogy az orgona szólamában újra felbukkannak a *Deposuit*-tétel visszhangeffektusának témái.) A következtetések előtt még egy másik érdekes példa: az *Audi coelum*-zsolnában nemcsak zeneileg, de szövegében is ki van aknázva az ekhóhatás: a kórus szakaszt záró „gaudio” szavára például a visszhang „audio”-val felel. Monteverdi tehát még ezzel a szójátékkal is felhívja a figyelmünket a visszhang itt betöltött valódi szerepére, a *meghallgattatás* kifejezésére. A hívők imáinak és hálaadásainak hallatán egy másik, magasabb szféra adja ily módon tanújelét figyelmének. A *Gloria*-tételben pedig a gyermekkórus funkciója a két szféra elválasztása, illetve a közöttük való közvetítés. És úgy hisszük, nem túlzás e kórus tagjai között tudni a kis Nepomuk Schneideweint is. A kisfiú, akiben „mintha egy másik világ hírnöke szólna ezüstösen csengő hangocskán”, és akinek első szavai nagybátyjához: „Ugye örülsz, hogy eljöttem hozzád?”, valójában küldött, annak a világnak a küldötte, ahol a földiek örömei és panaszai meghallgattatnak. Nem feltétlenül angyal ő, ahogyan a falusi asszonyok gondolják, de szerepében kétségkívül Shakespeare Arieljének testvére, akinek alakjában Leverkühn boldogabb perceiben újrakölti őt. Megbízása pedig az, hogy mielőtt a huszonnégy évvel azelőtt felállított homokóra végképp lepereg, még egyszer felajánlja Leverkühnnek a meghallgattatás világának kegyelmét. Ez a kegyelem azonban már huszonnégy esztendeje elutasított.

A már idézett kantátabeli jelenet, amelyben az öreg orvos hasonló ajánlattal mintegy megkísérti Faustus doktort, Mozart *Don Giovanni*-jából a márványszobor-jelenet evokációja. (Faust és Don Juan figurájának rokonságára egyébként már Kierkegaard is rámutatott, éppen abban a könyvben, amely Leverkühnnek az ördöggel folytatott társalkodásakor a térdén hever.) A *Don Giovanni* említett jelenetéből származik a kettős „Nem!” felkiáltás is, amelyet Faustus a megtérésre való felszólításra ad válaszul. Az operában e szavakra Don Giovannit elragadja az ördög, itt ez a jelenet még várat magára – a kis Ekhó azonban meghal. Leverkühn ismerőseinek tartott konfessziójában bűnösnek tartja magát a gyermek halálában, és azt állítja, hogy szemmel verte meg. A halál valódi oka azonban a fenti elutasító válaszban rejlik.

A fentiekben megpróbáltuk a bevezetőben vázolt célkitűzéseknek megfelelően kommentálni a Faustus-kantátát. Sikertől rámutatnunk néhány összefüggésre a zenemű és a regény között, és a csupán leírásban létező darab megértésében segítségünkre voltak az általunk ismert zenei alkotások is. Az előző oldalakat olvasva azonban természetes módon adódik a kérdés: miért éppen Monteverdi? Miért találkozunk ennek az utolsó Leverkühn-műnek a leírásában – amely ráadásul minden megelőzőnél tudatosabban van

„komponálva” – minduntalan a mantovai-velencei mester zenéjéhez való visszanyúlással, míg a korábbi Leverkühn-művek kapcsán Monteverdi neve fel sem vetődött?

Először is meg kell jegyeznünk, hogy bár név szerint valóban csak az általunk vizsgált leírásban fordul elő – egy korábbi lényegtelen említéstől eltekintve – Monteverdire való hivatkozás, hatása már Leverkühn előző főművén, az Apokalipszis-oratóriumon is érződik. Számos olyan zenei eszközt használ itt a szerző, amelyet elsőként Monteverdi alkalmazott sikerrel, vagy amelynek ő volt az egyik legnagyobb mestere. Ilyenek például a szabad ritmus, a polifonikus kötöttségek áttörése, az expresszió felszabadítása stb. A Faustus-kantátában e technika tovább fejlődik, és további régi-új kifejezési eszközök gazdagítják, sőt, mint értesülünk róla, egy teljes tétel madrigálformában íródott.

Míg Leverkühn utolsó művében a XVII. század zenéjére tekint, eltűnik saját zenéjének egy mindaddig élénken jelenlévő vonása: a „Kaisersaschern-réteg”, ami a *Doktor Faustus*-ban a német örökség szimbóluma. De más változás is történik: éppen a kifejezés, s vele együtt az illúzió újjáélesztésével tér el a leverkühni zene jelentősen az adornói Schönberg-képtől, amely mindaddig mintául szolgált, s amely mindkét fenti jellemvonást nélkülözi, sőt kirekeszti.* Az azonban, hogy az adornói útról való letérés éppen az adornói program realizációjára hivatott műalkotásnál történik, meglepő. A képpel talán összhangban van, hogy a darabon egy itáliai mester hatása érződik, hiszen Leverkühn is éppen Itáliában találkozott az ördöggel. Másrésről Itália a humanista Thomas Mann számára éppúgy, mint Goethe számára, az egyetemes európai kultúrát jelenti, különösen Kaisersaschern ellenpárjaként. De éppen Thomas Mann humanizmusa az, amely nem tudja teljesen magáévá tenni egy, az európai kultúra pusztulását és visszavonását jelentő mű koncepcióját. Ezért választja a múltba tekintéskor immár nem a Monteverdit megelőző XVI. századot, a szigorú, absztrakt polifonikus szerkesztés virágkorát, amely a leverkühni figurához oly jól illett, hanem a Monteverdi-féle stile nuovót, az áttörést, a *kezdetet*. Mert ez a visszanézés a verejtékkal felépített romokról – a kezdet. E gondolatot követve a Faustus-kantáta végkicsengésének adornói interpretációjához, amely szerint „a reménytelenségen túli remény, a kétségbeesés transzcendenciája” hallatszana ki a mű utolsó hangjából, egy másik társul: a pusztulás után újra megidézett kezdet. Thomas Mann nem hagyhatta, hogy a Faustus-kantáta hangjai tönkretegyék a József-tetralógia írásának tizenkét éves munkáját, ezért fordult az újrakezdéshez. Ám ugyanazzal a mozdulattal, amellyel a *József és testvérei* humanizmusát megmentette, örökre elnémította a Faustus-kantátát. Ezért van, hogy a cselló utolsó, hosszan kitartott magas g hangját nem halljuk. Az utána beálló, tartalmas csendet azonban igen. A fénysugár pedig – a kezdet fénysugara.

* vö. Th. W. Adorno: *Arnold Schönberg*. Magyarul megjelent in: *Zene, filozófia, társadalom*. Gondolat, Bp. 1970.

Azonnal *De a szél se moccan rajtuk*

nem ő de mégis így mondta
 ezt Edi küldi eier farben
 távozáskor részvétellel indult vissza
 a kolbász meg állva maradt a tepsiben
 függélyes ragasztás helyzetben mint számos
 dolog a hűtőnek döntve de tényleg odafagy
 ez így lesz rendjén meglátod ezt is
 mondta a homlokránc lehet hogy emlékeztet
 mint a kabócák dürrögése Zengővárkony fölött
 tetszik is ez nagyon cirpel a
 ritka fog végigsétál rajta a nyelv
 ki kell cserélni az észrevétel előnyeivel
 és csak úgy elküldeni rövid kalandra
 mint billegő kocsit a lámpák alatt
 és haladva addig amíg megáll
 nézze csak egyszer tojásfestéskor
 az a szép lány ah visszhangozik mint
 maradvány vigasz a sikló erdőben
 bár gyengéden ujja más-más irányba
 hajlik milyképp az első
 magány után mintha valakivel tova
 s elküldi rövid kalandra ugyan
 akár a mozi utáni felállás
 egyenruhás váza ami most már tojásfestés
 vagy hazaigyekvés

Hotel Viadukt

II.

Milyen egyszerű bizonyosság volt is az, hogy többé nem láthatom, noha felfogni egy pillanatra sem tudtam; és azt is jól sejtettem, hogy ezentúl mindenhol ő néz majd vissza rám.

Toulouse-ból telefonáltam meghívóimnak: bocsássák meg. Nem megy. Vagyis: nem megyek. Most úgy vágytam vissza, haza, Budapestre, mint az eltévedt gyerekek.

Az idő sem tudott telni többé: ott toporgott, tárgult ennek a két és fél napnak a túloldalán, míg a vágányokon mégiscsak vonatok jöttek-mentek és a hangosbeszélő felesleges városok nevét bömbölte, szüntelen.

Kérik, hogy ezt ne tegyem, hallottam a telefonból, míg potyogtak az érmék, csakugyan, s hosszú, megnyerő érvelés következett, s mégsem számított semmit, amikor elhangzott egy szó, s ezt akkor még kétségbeesésem visszhangjának hittem.

Hogy Lozère-ben várnak rám.

Miféle dramaturgia játszik itt velem? Visszakérdezni mégsem akartam, féltem, hogy rádöbbenek: rosszul hallottam, amit persze egyáltalán nem hallottam rosszul; azután pedig a vonatablakon keresztül láttam, ahogy a megtorpant idő tágulni kezdett, egyszerre magába foglalta mindazt, ahol rohantunk.

Idő többé nem léssen. Az Apokalipszisnek ezt a mondatát már érteni véltem.

Lassan elhatalmasodó tébolyom elé jókor ereszkedett az alkony függőnye, majd nemsokára árnyékokon tükröződő arcom futott végig az elsötétedett vidékeken. Azon a tájon, amivé kettőnk lezáratlan ideje lett.

Mint egy nagybeteget vártak, kérdezgettek, kísértek ezután az átszállásra kiszemelt nagyvárosban, s míg hátára vett a rokonszenves protokoll: az udvarias csevegések, s a vasút, taxi, szálloda, vacsora pergőnek tetsző eseménysora, addig belül csak földmozgások zajlottak, s míg szakadékok nyíltak meg és tűntek el, folyók hagyták el medrüket, s régóta holtnak hitt tűzhányókból tört fel forró eleven láva, addig a vacsoránál immár elegánsan tudtam megbontani a rákot, kezem a sűrű, vörösboros pohárral sem remegett meg; s csak egyszer, csak a kávé asztalterítón terjedő vérfoltjára kellett zavartan pillantanom, amikor újra és vitathatatlanul hallottam: Lozère-be készülünk másnap.

Tessék kiinni a poharat, fenékgig.

Minden táj a tiéd lett volna, Julie, bárhova vigyenek is? Vagy egyesegyedül ez volt a tiéd, ez, az egész világon, s éppen azért kellett ide érkezniem, hogy megérthessem azt, amiben éltem, de amit felfogni sehogy sem tudtam?

Ugyanannak a sorsnak csak két aspektusa volna áldás és verés?

Az autó úgy száguldott velem, mintha minden perc merő tékozlás volna, melyet tájaidon kívül töltünk, s míg kísérőimtől már sejtettem valamit Lozère lakosainak számáról, iparáról, hagyományairól satöbbi, mindenről tehát, ami életre keltette az útikönyv lapjait, már látni tudtam, ha még csak lezárt szemhéjam belső oldalán is, azt a tájat, mely nemsokára megjelent a szélvédőüvegen túl: a tiedet, Julie.

Mosolyod ragyogott a koraőszben.

Nem tévedtem: ezek voltak azok a lankák, melyeket mintha csak éppen most hagytam volna el, törékenyek, szélesek, simák; ott voltak a sűrűbe vezető rejtékek, fáktól bolyhos völgyek a sejtelmes mélységeken; ott voltak a pórusaikkal a fénybe forduló, ragyogóan sima gránitok, a síkos szurdokok és bokrok pihéi hegyoldalakon; s ahogy ezalatt egyre emelkedtünk, mind magasabbra, hát a karnyújtásnyira súlyosodó égboltról is lehetett már fogalmam.

Jó volt bekötte, mozdulatlanul viselni mindezt az autóülésen, hiszen dermedt és néma rohanásunkban mégiscsak a testem volt az, mely vitathatatlanabban ismert rá a vidékre: ez volt az, bizonyosan, ahol bolyongtam, ahol jó volt elveszni, s ahol zuhanásaim emléke eleven maradt; ez volt az, mely arra készült, hogy magába fogadjon, ismét.

Olykor harangok tűntek fel a tájban. Embermagasnál alig nagyobb gránitlábakon súlyosodtak, templom nélkül, csaknem szétszórva, sokfelé. Végre meg tudtam kérdezni: minek?

Az eltévedőknek, hallottam azután a magyarázatot; s hogy efféle bizony Lozère-nek csak ezen a vidékén: Margeride-ben létezik, hogy a reménytelenül bolyongó valamiként jelt adhasson magáról: havazásban, ködlő sötétben, végeérhetetlen éjszakákban. Hogy elindulhassunk, megmenteni.

A faluban, ahova meghívásom szólt, már vártak rám.

Merő harangzúgás voltam számukra, úgy sejtettem, hogy kiléptem a kocsiból.

Együttérző, zavart kedvességük, amivel fogadtak, minden ízében rád emlékeztetett, Julie; szavaikra sokáig figyelni sem tudtam, olyannyira eltöltött táj-szólásuk öröme, hogy hát onnan is te szólsz hozzám. S mert azt is sejtették már, hogy én nem vagyok meg, egyáltalán, csak a táj van és a rajta bolyongó harangzúgás van, hogy meg kell menteniük talán, hát a tőled olyannyira ismerős lélekkel siettek a segítségemre; nem az ő vétkük volt, hogy ezzel kétségbeesésemet súlyosbították, rendesen.

Házigazdám, a nagycsaládos, s ekként gyermeknevelésben jártas férfi másnap délelőtt egy kerékpárral állított be tehát: tízsebességes terepjáró bicikli volt az, hogy ezzel, mondta, könnyebben közlekedhetek majd a vidéken, míg itt vagyok; s még a tétova gesztus is a vigasztalás ellenállhatatlan csalását idézte: látod, minden, de minden oda, de hát nézd csak, itt ez a bicikli.

A szomszédos város könyvtárosa azután kis furgonát rakta meg könyvekkel és magnókazettákkal; s ugyan vétek vagy erény lehetett, hogy mindez éppen-séggel Kierkegaard volt és Rilke volt és Pessoa volt; hogy a zene veszedelmes hatalma ettől kezdve szorosan tartott és nem engedett, hogy ha feledni tudtam volna, éppen itt, bármit is, hát azonnal sorsomra ébresszen minden; s a búcsúzás apályában topogva ebből sejtett meg valamennyit talán: hirtelen elhallgatott, s meg kellett fognia a furgon kilincset, ahogy visszafordult.

Tudja, az életet, itt, is, szeretni, lehet.

Hogy nem akartad közénk engedni az időt, ennek okát hosszú sétáim végeztével már érteni véltem. Hiszen így együttlétünk végtelen terében bolyongtam egyre, s az egyetlen két és fél nap bejárására bizony kevésnek tűnt a tájból áradó örökkévalóság.

Ugyan mi mást tehetne az idő a szerelemmel. Mindkettőnk történetéből, mely a találkozás egyetlen pontján keresztezte egymást, s szépen áthasadt: ezt már értettem, pontosan.

Ahogy berendezkedtem a vidéken, ahogy sétákkal, könyvekkel, töprengésekkel keretezett napjaimnak szelíd szerkezete lett, már értettem, hogy találkozásunknak másféle kiterjedése nem létezhetett, hogy most már ezentúl valóban ebben élek.

Hogy ami van, az van. Nem létezett sem múlt, sem jövő idő: a táj létezett, melyet magamévá sétáltam szorgalmasan, ha nem lett volna eredendően ismerős, s nem tévedtem volna mégis el minduntalan, százszor bejárt útjain. Ilyenkor az útvesztésben ismertem rád, Julie.

Hogy szép volt-e a vidék, nem tudom. Bizonyára szép volt, talán nagyon szép. Mégsem számított, semmit. Olykor tengeralatti tájnak véltem, amikor úgy tapadt a fenyőfákra a moha, mint gazdagon parazita moszatok burjánzanak a tengerfenéken; máskor éppenséggel holdbéli látványként mutatkozott meg mindez: hatalmas kövekkel, kráterekkel, elmosódó árnyékokkal; vagy távoli-nak, rettenetesen idegennek tűnt hirtelen minden, s jó volt ez is.

Miként az is, hogy hol végződött a táj, s hol kezdődött a falu, szépen meghatározatlan maradt; ugyanaz a kő volt a földeken, az út mentén, a temető sírjain, párkányokon, erkélyeken, kandallókon, mint amin lépkedtem, s amelyeket éppúgy szeretni tudtam, mint mindent, amiben itt éltem. S ugyan: lényeges-e a szeretet számára a szépség, nem éppenséggel fordítva van-e, hogy ettől a vágyakozástól mindennek meg kellett szépülnie, nem volt más választása, s hát meg is szépült, rendesen.

És elszántságodat is érteni kezdtem azután, Julie. Hogy ez a gránit nem csak a testek anyaga itt, de elsősorban a léleké, áthatolhatatlan simasága éppúgy bukkan ki olykor a földből, ahogy felvillan gesztusokban, mosolyokban, indulatokban, s hogyan ki különítené el azt: mi ejti rabul a szerelemben?

Egykor ez is olyan vidék volt, mint a többi, a legendák valahogy így tartották legalábbis. Ám a szenvedélyeit szolgáló óriás, Gargantua sorsa az lett, hogy emlékezetes tetteivel mintegy kibontsa ebből a vidékből saját karakterét: a szakadékok hát ott nyíltak éppen, ahol ő nyúlt túlzottan szabad kezével a földhöz; hatalmas sziklák pedig gigantikus akaratát kénytelenek tanúsítani a megdermedt időben; s éppúgy fakadnak források, keletkeznek tavak, csúcsosodnak merész szirtek, ahogy szenvedélye foglyaként improvizált a tájon; s ugyan mi másról vallanak ezek a lassanként látvánnyá kopó rögtönzések, mint hogy emberfeletti erők játéka lehet csak a mi tájunk is; hogy otthonosságunk alkalmá bizony óriások indulatában található; s vajon ki nevezné ezt a vidéket pusztá látványnak, külső tájnak mindössze, amikor minden pontján ott lüktet a ráismerés öröme és rettenete?

Álmaink vidékét ugyan ki tartaná hívogatónak.

És volt még az autóröncs az árokparton. A gombáktól felvert legelő. A szögesdrótokkal elkerített utak, s túl rajtuk az éjszaka vörös fényeivel üzenő tévérelé.

Hogy nem éppen ilyen volna a Paradicsom? kérdezted egyszer a tájaidról.

S hogy a magasság itt semmiképpen nem pusztá metafora, arra minduntalan emlékezni kellett: ahogy Mende felé átjöttünk a felhőkön.

Milyen gyerekes tévedés, folytattad, mesekönyvekbe való idillnek képzelni az Édent, s valamiként méltatlan is mindahhoz, amiről saját története szól; egyáltalán nem lehet itt harmónia és béke és meghittség, nem ilyen áron! csakis sziklák és szakadékok és fennsíkok szólhatnak arról: milyen választás elé került, teremtese nyomán az ember; s ha mindazt, amit a szabad akarat, a tudás, voltaképpen a metafizikai sors vállalása jelent, nem balesetnek gondoljuk, hanem szükségszerűségnek, melyben csábítás, asszony, almavágy és transzcendens függelemsértés csaknem szinonim, akkor efféle tájakat kell odaképzelnünk a bűn túlpartjára, melyre emberré válásunk áráként mégiscsak egyre vágyakoznunk lehet.

Ködnek gondoltam, sőt: neveztem a felhőt odafent, bizony meglehetősen kicsinyesen, hiszen a magasság ténye ijesztett akkor még, s összeszoruló szívvel néztem vissza a kocsiból, ahogy alulról sütött át ezen a ködön a nap.

Míntha átjárható lenne az égbolt. Innen éppen. Értetni kezdtem a Paradicsomot is.

Ez azoknak való, mondtad végül, akik a szerelemben boldogságot keresnek, de hát csakugyan mindössze boldogság-e a szerelem, s nem valami kétségbeejtőbb vagy nagyszerűbb, végül is mindegy és végül is így van rendjén.

Hogy a szerelmesek egyesülése Istennél is hatalmasabb, ezt Florac fölött, a sziklákon láthattam meg azután. Akkor már csaknem megszoktam, hogy állandóan magasban vagyunk, hogy nincs szükség a mélység kontúrájára, mert minden, ami itt van, megnyíló torkok és völgyek nélkül is rettenetesen megemelkedett; amikor felpillantottam a város fölötti égboltot szegélyező sziklasorra. Egy befejezetlen csók sziluettje nézett vissza rám. Árnyéka arra készült, hogy éppen elborítsa a földet. A helybeliek Rómeó és Júliának nevezték az égboltra kopírozott két, egymásra hajló, óriási gránit-félprofil.

Nincs veszedelmesebb a közelségnél, ezt is értettem már.

Voltak éjszakák, amikor nem lehetett a házban maradni, egyáltalán. Ilyenkor rendre feljött a Hold is, hogy ő keltse életre az egész tájat: csak hogy ez másik élet volt, rejtekező és borongó, ekként teljes, melyben sziluettek uraltak mindent. Ettől mélyült ki az egész vidék: a felületek nem ragyogtak többé, hanem mintha mohón nyelnék el ezt a szórt ezüsthényt, míg a mélységek belsejükkel fordultak végre kifelé, s a távolság új dimenzióba fordult. Nem volt ez többé ugyanaz a vidék, mint a nappali, melynek ragyogása ilyenkor felületesnek, irreálisnak és meglehetősen közönségesnek tetszett. Milyen szánalmas volt is a színes, szélesvásznú valóság, érthettem meg ilyenkor, s a sokféle szín káprázatánál mennyivel gazdagabbak ezek a mélyszürkétől halványfehérig terjedő ezüsttónusok, melyek azonban éppen nem láttatni, de átformálni képesek a tájat.

S míg a tengerparti kisváros képei öntudatosan fakulni kezdtek, s olykor-olykor kész lettem volna már pusztán festett kulisszának gondolni az egészket: óceánostul, szigetestül, kikötöstül; ám tudtam azt is, hogy ugyanakkor mind

drágábbak nekem ezek a megvetésre szánt, színes felvételek, mert bizony le kellett szállni, éppen oda, kétségbeesésünk magasából, botladoznunk kellett kissé friss magányunk hirtelen leoldozni akart béklyóival; és hát ez nem történhetett másként talán, hogy botladozásunk kiszemelt egymás számára minket, talán már azon a legelső teraszon, egyszerű, filmes dramaturgiával.

Lozère holdfényében fürdött most már találkozásunk első alkonya.

Ilyenkor csaknem a kétségbeesésig bizonyos voltam abban is, hogy Julie itt van, ebben a tájban, s nem csak mint forrás, gránit és moha, de törekeny teste megjelenhet valamilyen holdárnyékban, s ha kész leszek rá, észrevehetem.

Hiszen Lozère-be indult azon a reggelen.

Testének illata bolyongásaim során újra és újra megcsapott, körülölelt, szédíteni kezdett: a hajnali párából szállt felém, a lassan gőzölgő avarból, ahogy mégiscsak kelt a nap, s mezei utak fölött, egészen, s ilyenkor mohón szívtam magamba ezt a nyers, érett, édes párát, mely az övé volt, teljesen. S a vidéket csaknem alulról érintő, súroló fények olykor megmutatták egy pillanatra testét is: simaságát, hajlatait, emelkedőit, s mi sem volt természetesebb, mint ahogy azután utak rajzolódtak ki belőle, dombhátak, kövek, erdők és legelők, s ahogy reggelre hazaértem, már nem volt szükség emlékezésre vagy illúzióra: mindez így, ahogy volt, ő volt.

Hogy ezerszer istenibb az, aki szeret: egyszerűen a vidék látványa lett.

De a hidak előtt rendre meg kellett állnom, mégis.

Reggeli fáradtságomban ilyenkor a testem ismert rá a tájra.

Apró kőívek húzódtak mégoly kis mélységek fölött is, úgymond: tipikusak Margeride-ban, vaskosak, évszázadosak, elhasználtak és elnyűhetetlenek; egészen apró szakadékok fölé is kifeszítve, szépen. Ahol pedig szűknek vagy nehézkesnek bizonyult egykor, ott vasszerkezettel váltották fel a gránit ívelését, s traverzek, lemezek, csavarok kötötték össze az egymásra vonatkoztatott két oldalt, melyek között eredendően vonzó maradhatott a mélység.

Kedvesen esetlenek voltak többnyire, s ekként megfelelőek a számukra rendeltetett völgynek.

Julie ívben homorító teste áttűnt ilyenkor a lágy fényeken, ahogy a gyönyör pályáján megfeszült.

A statika törvényei szerint az áthidalt mélység a támaszkodás pontjain pusztán súllyá változik, olykor azonban úgy érezhettem már, mintha éppen ezek a pontok szolgálnának arra, hogy ezt az elemelkedő ívet valahogy megtartsák a földön.

És akkor ott voltak még a keresztiek is.

Ajkaim között egykor a kis kereszt testének völgyei felé mutatott.

A tájon gránitból faragták vagy vasból kovácsolták a feszületeket, s mintha eredendő tudást kellene ismételni minduntalan: szívesen végződtek félkörökbe, olykor szívekbe kerekítve a fenti három irányban. Hogy az érzékiség mégiscsak a kereszténység találmánya volt. Hogy ami az antikvitás egységes univerzumában elkülönítetlenül létezett, azt éppen ez a szellem rekesztette ki, s teremtettem meg ekként önmagában; ezt legelőn, árokparton, hídon, kapubejáratnál ismételni kellett, sokszorosan.

Oly pontosak, kérlelhetetlenül merőlegesek voltak, mint ahogy két sors tudja metszeni egymást.

Közepükben a corpus. A test is a táj eredendő anyagából. Aki feltámad majd. Aki megvált. Aki egy efféle találkozás centrumában van, akkor is ott van, ha nincs kifaragva. Vágyakozásom stigmáiként mégsem utaltak másra számomra ezek a keresztek. Vagy talán ez volt az én keresztem, ebből a mélységből kellett volna kiáltanom, hogy megérthessem végre vágy és lemondás, megváltás és áldozat konok, súlyos egytlényegűségét?

Így kezdtelek hát elfeledni, Julie. Ahogy mindinkább megtalálta a tájban.

Csak vadságod maradt mindvégig rejtve előttem, melyet nem találhattam meg a szögesdrót mögött őrzött vadak: farkasok, bölények tekintetében, akiket vissza akartak telepíteni ide, éppen ide! s a permetező, lassú esőben néztem a végleg elveszített távlatok helyét a csillogó, hatalmas állatszemekben; és nem lelhettem meg vadságodat abban a veszedelmes robajban sem, ahogy olykor vadászrepülők húztak el fölöttünk, kecsesek, gyorsak, veszélyesek, s röppályájuk mintha a televízió képernyőjén folytatódott volna, majd belelőttek víztoronyba, kórházba, olajfinomítóba, mikor mibe; s bombázni kezdték a tengerparti várost is, nem éppen találkozásunk színhelyét, de csaknem azt.

A hazám mellett folyt ez a háború.

És csak ekkor akadtak volna utamba az elnéptelendő falvak? Ekkor vettem volna észre a legelőkre kicsapott teheneket, mindentudó lemondással szemükben? Ekkor szerezhettem tudomást St. Alban nevezetes bolondjairól? S a bedől tetejű házak, melyeket már nem javít senki meg? A szerteszét hordott kövek, melyeknek lesimított, faragott oldala utal csak arra, hogy egykor helye, szerepe, értelme volt? S vajon nem ugyanígy szóródtak-e szét valamikor a gránitsziklák a tájon? Mit titkoltak el előlünk Gargantuával?

Váratlanul jelent meg az ősz a tájban. És nem kis megütközést keltett: ezek szerint idő itt is, mégiscsak létezik. Vagy csak ekkor kezdhetett létezni, s ezt kellett volna megértenem akkor?

A beköszöntő ősszel a vihart is viszontláthattam azután Lozère-ben, mindazt, ami olyannyira meglepett minket a tengeren, s amit itt zúgó erdőekkel, megmeghasadó felhők alatt, ahogy sárosan bugyogtak végig a patakok szerteszét az utakon, nem volt nehéz ismerősként üdvözölnöm.

Az őszi egek ilyenkor csakugyan kinyílnak. S ez a hirtelen, érthetetlenül és feltelesen meglátott távlat rendezte át az eddig változtathatatatlannak hitt vidéket.

Mindahhoz, ami ezek után történt, ez is hozzátartozott. Mintha nem csak felfelé nyílnának meg az egek, de lefelé és befelé is. Aki mindeddig a tájban rejtőzött tehát, s azért választotta ezt búvóhelyéül, hogy úgy legyen velem, hogy mégse lehessen már enyém soha, az hirtelen ennek a bujkálásnak áldozata lett. De ehhez még el kell mondanom utazásom végének történetét.

A Tarn-torokhoz vittek el, egy végső délutánon. Még nem a legvégsőn, de már akkor, mikor csaknem magabiztosan jártam ezeken a lankákon, ebben a magasságban; sőt: odafelé menet egy kisvendéglőben megsütött énekesmadarakat etünk, igazán keresett ínycséség ez itt! apró kis testeket, pikáns, barna szószban.

Ennyit a lélekről tehát, néztem, s leszopogattam a csontokat.

A lankák szépen kopárodtak már, s ezt is rendjénvalónak gondoltam akkor.

Autónk megállt egy fennsík oldalán, s nem értettem, miért indulunk innen gyalog tovább. Valami fecsegésbe merültünk éppen, mert már az is sikerült.

A vaskorlát jókor ütődött a mellkasomnak. Alattam ugyanis hirtelen, indokolatlanul, s mégis: mintha nem lehetne másként, állt a tájba belemetszve a hatalmas völgy. Mérhetetlen, szédítő mélység mutatta meg magát alattunk, míg előrepillantva csak tovább hullámoztak az egykedvű lankák, a sziklaszurdok elentétes oldalán.

S amíg tekintetünkkel a mélyben elkígyózó folyó útját követtük, látnunk kellett a vidék feltárt méhének döbbenetes tényét: ami itt van, látható, élhető, akár csodálható; mégiscsak erre vonatkozik.

Minden szerelemben belevetted magad a másik mélységeibe. És nem csak a tájak szerint: hogy lágyan emelkedő mellek, fénylő combok, tárt karok szirtjei közé hullasz, hogy csak a másikban emelkedhess fel újra, magasabbra; de hiszen elsősorban a szenvedélyek mélye hívogat.

Mondták, szerelmesek egykor könnyedén tudtak közlekedni efféle szirtek között. Átlendülésük kecses volt, csaknem légies, pályájuk íve szivárványt rajzolt az égre. A mélység ugyanis egyáltalán nem ijeszti őket, ellenkezőleg: hiszen miféle lendület volna az, mely nem kívánja látni vágya, hatalma, ereje kontúrjait?

A remény íve persze mindig törekeny. Mindent kibírhat, ellenállását edzi megannyi próbatétel; ám olykor elég egyetlen, apró villanás, kétely, ráébredés, s aki ellendült már az egyik oldalról, a másakra többé nem érkezik meg.

Legendák úgy tartják, egyenesen az égbe zuhannak az ilyenek. A mélységből pedig csak a sírás hallatszik fel, mely éppúgy zúghat, mint ősszel a megduzzadt folyó.

A Truyère medre szélesebb, mint a Tarné.

Ez várt azután a legutolsó délutánon.

Jól sejtettem, hogy látnom kell azt is, jól sejtettem, hogy anélkül nem tudtam volna többé eljönni onnan. Garabit nélkül nem.

Autóval kanyarodtak értem akkor is, s mert valamiféle hétvégét írtak éppen, a hátsó ülésen két gyerek között foglaltam helyet.

Mondj valamit anyanyelveden, kérte a kisebbik.

Ősz volt már, végleg, visszavonhatatlanul.

Kedves Péter,* hogy miért nem tudom neked megírni mindazt, amit elhallgatni sem tudok persze az égi és földi szerelemről, már érteni vélem. S hogy így történt, éppannyira restellem, mint amennyi örömmel tölt el: hogy míg más sem történik a szerelemben, mint folyamatos, megállíthatatlan és örömteli kommunikáció, amelyben minden jelentést nyerhet! az illat! a naplemente! a völgytorok! addig erről a kommunikációról szükségképpen nem beszélhetünk. Hiszen amikor a leggazdagabbá s legemelkedettebbé válik, akkor némulunk el, rendre. És éppen így van jól.

És még egy. Ég és föld között, rájöttem, Péter, van valami. A viadukt, igen, az a kettő között van.

* A kéziratban lapszéli jegyzet

Így értünk hát a völgybe. Már csak rá kellett ismernem: ide készültem mindvégig. Ott állt. Átívelve a mélységet, hatalmasan és fényesen. Gránit- és fémlábakon állt bizonynyal, s mégis, minden pontján mintha a statika valamennyi törvényszerűségét tagadni kívánta volna.

S amíg adatait sorolták, s a turisták bámulták, hűmmögtek, s felvételeket készítettek, tudtam: a mélységek nem efféle átívelésekre valók. Ahogy a viaduktot is megalázzuk a statikával.

Julie minden mondatát érteni véltem. Ám mégsem értelmük, hanem intonációjuk íve felől. S tudtam azt is, hogy a szivárvány, mely viharok után feszülhet az égre, mely pontokon erősíthető meg.

Alltunk a most már örökkévaló távolban, és néztem ezt a megfeszített lendületet, melyen röviddel később, a menetrendnek megfelelően átrobogott a Párizs-Biarritz-i járat.

A Hotel Viaduktot, mint említettem, az elfutó autó ablakán keresztül láthatam csupán. Gyorsan hajtottam le a fejemet, bár nem elég gyorsan, zuhanásomban angyaloknak kellett tehát felfogniuk: kétoldalt ült, zajongott, nevetgélt mellettem a két gyerek, hatalmuk áldott volt és erős és idegen.

Mert nem létezhet másféle hatalom.

Értettem már, miért tiltakoztál, Julie, a Szakadék Nagyszálló összkomfortos kétségbeesésének metaforája ellen, s értettem már azt is, hogy három történeted innen, Garabit-ból: a szerelmi téboly gyilkosságáé, a vonatkatasztrófiáé és az öngyilkosoké ugyanaz a történet voltaképpen, melyhez mindig más és más esemény sor rendelhető, hiszen maga a táj a főszereplő, s a tájban ez a hotel, a szerelem metafizikai garniszállója, a mindig csak egyetlen éjszakára, a mindig végsőre! igénybe vehető Hotel Viadukt.

Ízed, mint a véré, akkor ajkamra tolult.

Megvoltál, Julie, megértettelek.

Hogy tévelygésünk ritmusa közös volt, azt később tudhattam már: ekkor értettél meg engem te is.

Meghívásom lejárt, csomagoltam, s a rendezkedésben elfáradva azután vacsorát készítettem, s mert végleg tudtam távozni már, felfaltam minden maradékot. A tévé is szólt: színesben mutatta, amint alaposan és kíméletlenül lőtték szét találkozásunk tengerparti városát.

Akkor kopogtál be a konyhaablakon.

Vagy csaknem azt a várost.

Hogy ne maradjanak nyomok. Sajtók, zöldborsókonzerv, articsóka. A serpenyőben forrott az olaj, hát sercegésétől sem hallottalak.

Akkor zörgettél újra, s ezt két detonáció között meghallottam.

Nem volt könnyű, Julie, most már elmondhatom, de el tudtam fordítani a fejem.

Szabadiskola

(7.) Weöres Sándor-kettős

„...A sorsuk örökélet, mint sorsod örökélet,
társukként megölelnék és megint messze szállnak.”

W. S.

Sosem hittem, hogy „ars poetica” így szólhasson hozzám ma és mindenkor, s ez múlt-és-elkövetkezendő, ez a „minden...”, s mindjárt ellentmondásba kever, hogy ennyi személyessel-áttört után végre csak és csak a költészetről, netán a költőiségről próbálok beszélni. Még ennek lesz egy-két akadálya, megint perszonális, jóllehet Weöres Sándorral kevészer találkoztam – alkalmasint azért, mert emígy Örök Meglévőnek tekintetem őt, s nem formálódott, hogyan is formálódhatott volna, oly kapcsolatlehetőség, ahol lényfelelősség alakul, miként ez történt azokkal – részemről –, kiket e „társuk”-fogalomba, kissé megrendülten ismét, sorolhatok. Szpéró, Samu, Éliás, Poszi, Pipi Néni, Csucsú és társaik – bár felzaklat emlékük, most annyi mégis *van*, nevezetesen ebből a poézis közép-pontúságból (bár, mint egyebütt erről szólni igyekeztem, nehezen képzelhető a számomra a kizárólag esztétikacentrumú írástevékenység mostanában), ennyi mégis van: hogy megnyugvás száll rám emez estén, s a régi könyv, az 1956-os kiadású, *A hallgatás tornya*, melynek egy példányát természetesen tanáromtól, Nemes Nagy Ágnestől kaptam kölcsönbe 1957 táján, aztán ezt itt a kedves G. F.-től, Szép Ernő-könyveim küldőjétől örökbe, a régi könyv vászon-tapintásával, lapjainak illatával is békét ad; bizton lehetek.

Igen, ilyennyire közelbe-jön Weöres, az oly igen „örök” költő. Mert dehogy az öröklét azonnalija volt fontos ebben a lírában. Sőt, ha van poézis, mely az aeternitas fogalmát megosztás nélkül elemi szálakra bontotta volna – szeretettel is, mívesen csakígy etc. –, a hangalak esendőségét tökélyig fejlesztve-mutatva, a „tartalom” azonnali-gyakorlati használhatóságáról sokszor önként lemondva – lásd: „ma még forró kenyерem” –, Weöres Sándor verses élete-műve ilyen. Persze, nehéz az ily szálkövetés; a „sarkítás” pedig végképp elnagyoló művelet itt. Nem zsongat-e mélyhegedű felé hajló hangon örök bánatot a *Valse triste*? S az *Öregek* nem a sors-értő mély, egyszerű érzékenység tanújele? Csak a korai költeményeket szemlélem most – illetve *azt* a kötetet lapozom, *azt* a bizonyosat, melynek pontos mása volna a tulajdonomban lévő, a mai... *s akkor*, 1957 táján a Vérmezőn magányosan hazafelé tartva, nem hallottam-e, vigaszul, vagy én nem tudom, miféle jékelys kora-múlássejtelmektől övezgettetvén, a „csing-ling-ling – száncsengő”-t? Egyetemi előadótermekbe korán érkezvén – akkor meg magamválasztotta magányra! a Vérmező ellentéte...! – nem Weöres *Az üres szoba*, vagy *Az elveszített napernyő* című verse „alapján” éreztem-e, amit valaki mással kapcsolatosan megírtam már a minap: egy másik költő hangja, a másik hang, a másik költő-ország:

mintha a megértéssel is műfordítói földadatot adna már; s mintha eleve a másság értésére próbálna szoktatni az ily bíbelődés; aztán ahogy már Ottlik Gézát látogatva, tőle hallhattam, milyen rejtélyes csuda az *A Bab-el-Mandeb-en* című vers: „Alusznak az elsüllyedt városok: / Svankélan, Cirpan, Tenuitian, / jáspis Lamú, márvány Tiün-Kuin...” S jött itt „Namru-Kor” is, és Weöres biztos értően mosolyogna, semmi újat nem mondana néki, ha elmesélhetném még: én ezt a verset magamban így mondogatom: „jáspis Lamú, sok-ágú Namru-Kor” stb. Ám ez, mondhatná valaki, mind csak bűvölet. Térj vissza, mondhatná valaki, ama fölfogásodhoz, hogy: Pilinszky stb. – tragikus hegyesszög, Weöres stb. – teljes kör. Hasonlatok, metaforák, mondanám erre ma én; valahogy közelíteni próbálunk, mégis, mondhatnám; s hogy ott azért már tartok: látom, a hegyesszöget néha teljességgé tesszük, mintha tudniillik mindent kifejezne meghasadt-világ állapotunkból, vészendőségünkől, vagyis egyéb sincs; a teljes körnek meg olykor kihatjuk egy-egy szeletét, az kezd villódzani és élni, s a világérzetek lapozgatható együttesű poézise – a Weöresé pl. – nagyon is a Rilke-féle ellentét-alap, mely „a perc rajzához fáradságosan” készül. Nem? A *Maláj ábrándok* sosem keltette bennem a dallamon, a szépségen túl bármi másnak a képzetét – de meddig? Ez meddig volt így? Igen, még Szpéró, Pipi Néni, Poszi életében se másképp. Most meg, ezen a másik hajnalon, mikor ezt a teljes kör-közelítést ily feldarabolólagosan folyvást folytatgatom, most az alábbi sorok mekkora fájdalmat hoznak? Ezek: „Nyugatról jött barátnőm, / éles csőrű madár, / oszd meg velem a párnám, / ülj tál mellé velem, / hallgasd a gamelang-dalt, / éles csőrű madár...” S ki sem szabad mondanom itt az utolsó két sor fájdalmát, a kifejtettet. Nyilvánvaló, hová jutott számomra ez a vers. S hogy mi a teljesség, mi a tragikus hegyesszög, ha szabad használni még ily fogalmakat: a perc továbbrajzolódása hozza foghatatlan meghatározását annak. Mondom is ezt mindjárt; csak előbb még: íme, ha feldolgozandóként nézzük, akkor is jókora darab teljesség a Weöres-életműnek csupán a verses része is. Most ezzel mit tudok kezdeni? Hegyesszög-darabokig jutok benne, belőle. Mármost a perc továbbrajzolódása-rajzása: vegyük csak ezt: Düsseldorf, a novemberi protestáns ünnep, ha jól mondom, szerda, lóversenyparádé utáni este egy tágas, öblös, teljességes, nem hegyesszög-jellegű német sörpincében, minden kong, vendég szinte sehol, csak mi páran. És Weöres jegyében. Persze, *Calibur*, *Avena*, *Epilog*, *Labradorit*, *Messalino*, *Milroy* jegyében ugyanígy... őket láttuk, mondjuk, nemrég, *Went du Paccitát*, *Luc Chairmant*, *Svatkát*, *Nos Na Gaoithét*, és főlemlegetem életem legizgalmasabb nevű négy lábujját: *No Pass No Sale*. Zenészek és esztéták – ó, hogyan is ne lehetne csak esztétikáról, csak filozófiáról stb. írni!, mondom most... de máskor azt érzem: nem lehet!, a perc továbbrajzolódásának ellentét-alapja csak minden kifejtett esszencia etc. – ; mindenféle-ügy-eredetre, ülünk, alkalmian összeverődve, kocsival vagy potyautasként, szerelmesként vagy visszassóvárgóként, egymást kalapjainkkal túllicítálni vágyván, mindenféle bohóságosságban és bohócságban, szomorúságában egy elmúlt versenynapnak: ritka pillanatok; persze, bánatba szálazódnak, abba is, hegyes szög szakítja szét a fonadékot, kinek-kinek más jön, de ami marad: Weöres. A téma. Mindónknek ő a teljes-köre ott, vagyis ez a vízjel előjön, és én-nem-tudom miféle szonátákból, cikkírásokból gondol „fel” ugyanarra ki-ki másik ember, ugyanarra, mint olykor magam – s vajon gondolnak-e engem még ma is e tárggyal? ahogy gondolom őket én –, fejtegetjük „Bab-el-Mandeb” világát, azon az én beleköltésemén még csak nem is vitatkozunk, nem „filoszok” vagyunk – s filozoként *ugyan* annyira pontosan tudunk-e, idézünk-e mindig mindent?! –, a lovak neveivel versengünk, pontosabban, e lónevek által, Weöresnek melyik tetsze-

ne a legjobban, a „Pass”-t tengerszorosként és dologként is értjük, értelmezzük, *sale the pass*, elárulni valami ügyet, ám ha *no pass*, akkor *no sale*, elárulás sincs, vagy inkább eladás... De mit szólna W. S. mester ily nevekhez: *Party Politics? Docklands Express? Imperfect Circle?* Avagy nem nagy-nagy rejtelem-e *Sha Tha Ex Sabana?* Ő kerül a Mandeb-környékére szigetnek. A kis *Magic Night*ot, vele *Jet Ski Lady*t kelle-ne megszabadítania onnét a *Joyeuse Marquis*-nak, leköröztén a Bátor Unokaöccsöt, meg a Polémiást – *Bold Nephew, Polemic*. Nem feledkezünk meg – fáradok, fáradok!, emlékszem – a *Divine Danse, Sumonda, Zanda, El Bulanda, Himiko, Sylva Honda, Green Turban* összeállítású futamról sem. Valószínűtlen dolgok? Mind-mind Weöresnek mondjuk, frissen szerzett – hegyesszög? – élményeinkkel teljes köröket hasogatunk a levegőbe, ahogy lapozunk ugyancsak frissen szerzett füzetekben etc., és gyönyörűséges a szó-handabanda. Lőnevek egy düsseldorfi pincevendéglőben W. S. mester tiszteletére! Felbátorodván, elmesélem az ostrom utáni, nagy háborús hegyesszög-élményemet, a három emeletnyi rom fölött vasgerendára felszúródott zongoránkat, melyhez létrával jártunk fel, klimpírozni. Játékaink téglák, malter ágyazatában alantabb. Valahogy az „egy gerenda legurul” kerül a helyére képzeletemben; már nem is emlékszem, miként távozunk, az elveszített napernyő, vagy az elveszített végzet – verscímek! – helyett egy elveszített pizzasmanadrág és trikó marad, utazás előtti kapkodásban szállodaszobában-ottfelejtett, s ezekért mentek ti vissza aztán pár nap múlva, valami kis kicsattanó-piros sportkocsin... ez a „ti” – ez „mi”, négyen-öten... és emlékeztek a *Hondo-Mondó*zásra? Ez már fogalom; persze, *Hondo-Mondo* is egy ló, meg *Stupid-Cupid*... de mi kifejezetten azt a fura névsorú futamot értjük ezen... felejtjük a részleteket... marad a föld alatti parkoló, meg hogy egy 0,3-as ingyen likőrre adnak jegyet kijövet a gyalogszerre-váltókra, ott lehet elfogyasztani a – de fura?! – WS-kocsmában. Mit jelent, már Kölnben vagyunk, ez a WS? El is felejtjük megkérdezni. S a szomszédban: lehúzott redőnyű fogadóiroda. Piszkosas ablakában, e kirakatban a düsseldorfi verseny eredményei még... az ismert nevek, kékkel, pirossal bekarikázva némelyik. Már semmit se mond. Nem vált szépséggé; megmaradt – bármi teljessétekervényes agyunk szilánkjának, ki is lökte a lüktető matéria. Konkrétumát kilökte. Most akkor ez volna a vers? A teljesség-jegyű? Hogy a dolgok neve oly rendbe álljon, ami már őrizhető? Weöres a mi bolond-szent-kavargásunkban nem a megfagyott kavalkád volt, hanem az élhetően magunkkal-vihető, igen, ez volt a Weöres-vers (versfogalom), minden bizarr tökéletességével, minden sima rejtelemű evidenciájával ilyen teljes-kör-iránytűmozgás volt, melyet kiünk-kink a saját töredék-voltának megfelelő pontjához illeszthetett, s nemcsak a szív tájékozódása volt ez. Nemcsak az; én nem tudom, nem arról (is) szól-e, nem szól-e arról is a Weöres-vers, hogy a vélt teljességek állapotai után hová kerülünk ki? Az *Örök pillanat*, persze, eszményítve szól erről: „Mit málló kőre nem bízol: / mintázd meg levegőből”... Istenem, 1956-60 táján, fakó-üres egyetemi előadótérmi padosorokban mennyit mondogatott ilyet „az ember”, mennyire – s oly nyilvánvaló, egyebek közt mire! kellett az efféle: „Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből”; s ez a pillanat, mondom, eszményítve, mintha apró létezővé vált volna, és „az ember” későbbi ráérzékenyedhetésének alapját képezte: „mit kő nem óv, megőrzi ő...” Igen, a Vérmezőn aztán, évtizedek múlva nem Weöres kötetét, de egy vak madár leendő kalitkáját vittem – „ő maga az öröklét”. Igen, egy reggelen, mikor azt éreztem, Istenem, úgy nagyon elég volt, hagyj végre békén... lentről Szpérót jelző csi-

pogás hallatszott. „Fél-émlék a jelenben is / és később mint az álom”. A Vérmező, N. N. Á.-éktől haza... később, ősz esőben, az *Iskola a határon* első sétálós olvasgatása ugyanitt... Az öröklét ízlelése? Még innen a halálon? Még sokkal később, most nemrég, újságáruslátogatás, az, hogy egy szál magyar napilap áráért elolvassathassam a *Times* vagy a *Guardian* – írom ezt másutt is! – megfelelő részletét, hogyan futott Namru Kor, Svankélán, Tenuitian... mondjuk, egy Epsomot fölvezető versenyen. Epsom, a „Mindig Kész” Derby; a Tölgy Futam! Nincsenek ily nagy dolgok most. Húvös és öreg az este. Mint halálok után. Ha júniusi hőben, akkor is. Epsom nem a Derby, Epsom egy görcsben rángó madár neve. Persze, ez is a költészet. A *Times* és a *Guardian* engem érintő rovata: teljes körből kihasított szép rész. A vegyszermérgezett három dekányi test, melyért hiába küzdünk: a Saint-Exupéry-világba elszállni készülő, hegyes utú lélek. Ez is teljesség azért. De ahogy a Derby esélyhíreivel hazaérek, Epsom még él. Majd hajnalra hal meg, a kezünkben simítjuk ki örök-formára. Melyből nem fog kilógni. Rá lehet bízni, erre a levegő emléknyi találkozásra, mit málló kőre nem; a teljes kör és a szög fogalomvalója egybehull, s ugyanúgy kisegít a világból – bár nem a világban –, avagy kisegít a világban – bár nem a világból – mindkettő. *Valse triste* aztán Krefeld pályaparkjának decemberén... tócsák és recsegő murva... és egy *Santa Ippi* nevezetű négy lábú, amikor is a vak madarat Pipinek hívták... és a Vérmező ázott volt, tócsás, zúzalék-köves... mentél, nem volt még ez, hogy csak és csak a lovak s az angyalok... de hát miféle „csak” ez, ha most kezd úgy igazán jönni Saint-Exupéry és sivataga... ha sok évtizeddel ezelőtti esztéto-besorológiai fogalompárosaidat most kezded magad is megérteni, holott mennyit handabandáztál velük, még ha csak úgy magadban is... És Gelsenkirchen ázotttsága, a sáros fű, a hasadt fekete-zöld massa, a forralt bor műanyagpoharai szétszórva... S ugyanúgy illik erre az a remekbe-formált, tokocskás érme, amelynek *A célról* a címe: „Mit bánom én, hogy érdemes, / vagy céltalan a dolgom? Patak vagyok: kérdjem-e, hogy / habomat hova hordom? // Harcolok: nem tudom, kiért / és nem tudom, ki ellen. / Nem kell ismernem céloamat, / mert céloam ismer engem.” Illik erre ez ugyanúgy, mint a *Valse triste* vacogása. Hogy „az ember szíve kívásik, / Egyik nyár, akár a másik. / Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég, / Lyukas és fagyos az emlék.” Ez a költészet ne tudna minden tragikumról? Csak az is itt van, benne van: hogy hát akkor mit csináljunk, mihez kezdünk? A „céloam ismer engem”, a „szíve kívásik” egyszerre mormolódik eszünkbe, ahogy még föl-alá járkálunk a pályaparkban, a vonatra várunk, szédülten támaszkodunk – gyomorrontással? – egy idegen kerítésnek, megcsalatra érezzük magunkat, nem látjuk a jövőt, ráérzünk tevékenységünk hiábavoltára... egyszerre mondogatunk ilyeneket, s hozzá mást is: *Hazaszálló* ennek a Weöres-versnek a címe, azt. A zárószakasza villan szemembe, eleinte meglelgednék most ezzel – „Ha lábunk tiltott útra tért, / vétkünk is Jóistent dicsért...” Ó, egy másik kor? De melyik kor volt úgy másik, hogy ne rögtön jött volna rá „az egyik”? Hát ez se megoldás. Marad a vers-szöveg. Igen, ez az egyik legnagyobb Weöres-tanulság, mondom akkor magamban itt, ezen az elég sötét és kódos, riasztó januári reggelen, kinézve a Dunára, ez: marad végül a versszöveg. Ez marad. Ez is „angyalok és lovak”. Ez is trieszti-lovasi „Élj!” A csatakos virradatban is. Ez is a mándys „az Isten legyen velünk” hajnali, örökre búcsúzó kapudöndülése. Tovább: „mind Tőle volt, meg Érte: / Féket nem tűró Akarat, / bocsásd meg bennünk Magadat: / a Te Fiad ígérte.” Ez olyan versbeszéd, hogy még csak a formai elemei sincsenek, máig se, felülmúlva; s hol is volna az a „felül”? Mintha ezzel kérne „maga az ember is” bocsánatot, akiktől kérnie kell. De hát az egyik korra jön a másik, órára az óra... és

visszatörölnénk, amit így is tettünk, s jön a fentebbi idézet újabb lehetősége... futamra futam... közben a törmelék idő, vagy épp az öngyötrő-önfárasztó töredelembe tördeljük belé magunkat, ki tudja?! Mondom, ez is mormolódik az agyban, az ajkakon, cserepeiken a nyirkos krefeldi, gelsen-horsti szélben, zsebrevágott kezű magányban; meg akkor hirtelen Szpéró, egy halott, az ő Mindenszentek-napja, londoni, párizsi, tabáni, dortmundi, óbudai, roueni, vízivárosi, mülheimi. Társukként megölelnék és megint messze szállnak. Hogyan lehet, hogy ez, egyáltalán, hogyan lehet, hogy ily ritkán jut ez az eszedbe, kérdi magától az ember. De hiszen ott van, megvan, mert újra jön... így éli életét, korántsem lopva. Csak mégis, mint ha a vár alatt vonulna, kis csapat, mélyen. És akkor látom ennek a „bocsásd meg”-versnek a címét. Amint már mondtam: *Hazaszálló*. Nem csatakos érzelmekről-érzetekről van szó. Esztétikáról, ha úgy tetszik, arról, hogy milyen végső zenészköltői pontosság ebben a címben a névelő elmaradása. A nyelvnek milyen lehetőségeit tárja fel! Weöres nem mást tett, sosem magát mutogatta: lehetőségeket, ismétlem, tárt elő. Ezek ugyanúgy megvoltak – mondjuk, a nyelvben, szerveződésében –, mint ahogy megvannak bennünk a „végeredmény-sorok”, a Weöres-versrészek, bolyongó áramként, lappangva emlékezetünkben, vagy egy maga-az-illata, maga-a-tapintása vászonkötéses, egyszeri lapsorú könyvben. Nézem ezt a verset akkor most, az elejéről. „A városvégi piacon / sötétzöld koszorú-halom: / halottak napja van ma.” Ez akár múlt századi egyszerűségnek is nevezhető, valóban és érthetően kapjuk az alaphelyzet képét. „Élet s halál itt nem enyém, / hazaröpít a költemény / Csöngére, kis falumba.” Nem hiszem, hogy ezen bármi eltérő érzetű, eredetű lelkek összekülönbözhetnének; ennek a kifejezésmódnak s -tartalomnak az egyetemességében mintha egyet lehetne érteni. S akkor hát...? Weöres egyszerűsrimd Kosztolányit is folytatja itt; a sorolások szakaszaiból csak valamicskét idézünk: „Az egy-vérűek serege / ott leng a teljesség fele, / mint holdsütötte gályán...” Teljesség... s lét-szintek különböztetése: „Keresztben egymás fölibe / rakott koporsók tömege, / piciny, meg hosszú, békén: / öcsém, ki halva született / s e létben nem kapott nevet / s nagyanyám s Róza néném”. Etc. S az érzékletesség mily végletei ezek: „kőbolt alatt, mint csónakon, / úsznak gyönyörű hátukon / a kitárt éggel szembe”. Egy-egy ilyen *darab*, mint ez is, ha szecessziós műtárgy lenne, világmúzeumok örökre őrzött kincse volna; igaz, egy látványosság csak a sok közül akkor, így viszont – lappangása a kisebb körnek a nagyobb körben – bármikor magán-pillanat, legcsöndesebb óránk lehetősége, ajándéka. De hát Weöresnél ez a műtárggyá-válás és a lélekzaklatottság foghatatlanja majdnem mindig együtt van a nagy vers-helyeken. Mert nézzük a következő szakaszt, épp e zaklatottságra vizsgálva: „Ó mennyi percig állok itt, / és benn még sose jártam...” Az evidencia-megszólaltatásnak micsoda példája például ez! „Évmillióm majd itt telik, / itt fekszem az ítéletig, / oldottan, szétdobáltan.” Jobb, mint a horrorok kollekciója, díszlete? Lágyságában shakespeare-i? S még mi minden mondható e kis remek-töredékre. Ráadásul a vers nagy ívű egészébe pontosan illik. Aztán a kifejezések megválasztásának csodás „szerencsességét” is látjuk mindjárt, a csak-világnagy-költőknek adódót; a *verem* szóra gondolok, ennek kitérülését figyeljük: „Más-fajtájával elszököm...” – Ez az *elszököm* is, mint a dolgok természetes menetének értékelése...! „de visszahúz a köldököm / a családi verembe”. Most ezek akkor, ugye, valóban tünemény darabok, a – mondtuk már – nagyobb egészen belül. El is feledtetik a „nagyobb”-at, az „egész”-et. Elemi erővel vannak és elemien *szólnak*, s

arrogancia lenne, hogy a fordulatot használjam én is, a tökélyes forma okán natúrnyers-mivoltot hiányolni: bennük/belőlük. Persze, mondható: ez az összetartozás-érzés sok bajnak is lehet az oka; s igazság is van ebben; s épp Weöres forma szerinti – mondjuk, táji – indulása mutat valamelyest olyasmire, hogy minden „azután” dől el; s a szélrózsát-befogó filozófiai társág, melyet olykor elégedetlenkedve neveztem magam is túl-teljes körnek, lehetőségre utal: a tehetség, a világfogadó lélek szűkössége köt szűkösebb körbe bárkit. Nem a hovatartozás elemi érzése. Az, hogy – például –: „Érzem a sírbolt áramát: / nincsen egy-ember, csak család, / nincsen külön ítélet” ... ez így nem igaz, nem egészen az; csak épp érteni kell, mily arányban és mire használható lelkünkben, mire „jó”, mi a funkciója etc. akár egy ilyen érületnek is... amiképpen a fentebbieket lehet úgy is módosítanom, hogy még a tehetség, társág stb. mértékéről sem „vall”, a mindegyre-odavalósi helyzetét éli-e valaki aztán végig, vagy hazaszállni kénytelen, mint Weöres... s ugyan ki nem kénytelen azért előbb-utóbb innen-amonnan „hazaszállni”, ki van mindig végképp és kizárólagosan *úgy-és-ott*...? Mert ez, ha innét akarom nézni, lehet ravasz fölvezetődése is csak valami merő-másnak; ez a „csak család”; hiszen a család: alap-reálitás... és hát alap-reálitás volna-e, lehet-e bármi fokon, bármi közebb emberiségnek, meglétünk átlagosabbjának – a magamról is mondom ezt! nekem se! –, hogy „sorsomban pillanat sajog: / mit számít, hogy élő vagyok / s hogy rám-vakít a reggel?” Naivitásnak is nevezhetjük, hogy ily „sorsközösséget” képzel – de hát „költő”!, akit *bolondnak* volt, s talán még lesz, szokás képzelni és nevezni mulandóságosabb állagú agyagnak, akkor pedig „el lehet nézni neki”!, rávilágít ez a megértés-jegyű körbe-fordulás, a teljes kör mégis önveszélyes esetlegszerűségeire; nem számíthat igazi jóra *az ilyen sem*, ott, ahol nem számíthat; akkor már a hegyesszög, már amíg tompulni nem kezd, személyesebb esély, végletességében hívebb lehet egyetlen tisztázható „valamihez” ... ám itt a weöresi Nagy Ellentmondás: miért kellene – lehetne! – bármit is tisztázni? Miért? Hogyan? Mi végre? Hiszen, s a gondolatjelet is felébe-hagyva, nyomban ezt kell mondanunk: a „levedlem múltó lényemet, / így zengek boldog éneket / a velem-egy sereggel”-féle kijelentések csak azzal nem számolnak, hogy a velem-egynek-nevezett-seregnekem, édes-öcsémnek egy puttony nem tudom mit, aszalt szilvát, egy szakajtó diót, egy bödön mézet nyom a kezembe, vigyem vele együtt a piacra, s aztán majd tarokkozunk, alsózunk a méhzümmögéses verandán, s búsulunk régi térképek fölé hajolva... dehogy vetjük le múltó lényünket! A doktor a legjobb kenőcsöt tudja podagrára, vagy mit tudom én... Hát igen, hogy *ez* a kiinduló környezet ilyen szentként maradt meg „egy Weöresnek” is, a költő jelességét fényezi, de semminémű reményt nem támaszt okvetlenül kialakulható összetartozások dolgában.

S itt bekezdésnek kell következnie, zökkenőnek. Mert a „sereggel” után kettőspont van, s idézőjelben, melyet nem ismétlünk, jön a boldog ének; persze, hogy a már halottakkal zengi ezt poétánk, de hát miféle élők vagyunk mi, kikkel ily egység nyilván még értelmes is lehetne, valamire vezető? Nem, hát Saint-Ex, mikor azt mondja, amit nyomban idézni fogunk, amikor azt mondja, olyan sivatagi pilótákról, postapostozsokról beszél, akik „öten voltak ott *maga* Franciaország”, mondjuk, a lázadó törzsek rejtélyes, fenyegető éjei közepette, sokszor lezuhanva, kényszerűen-leszállva etc., s a bajtársiasságnak valami elemi körülményekből, aztán elemivé vált benső azonosság-féléből, még ha kényszerűségből, időlegesből is csak, táplálkozó feltétlensége hozta, ami jött, ekképp: „Rólunk levált a tér-elem, / énünk elmúlt, az értelem, / e rátarti kis égő. / De ami bennünk kapcsolat, / öröktől él s élő marad / s az időn túl is élő.” Es ez fut ki arra, hogy bocsátást kér, mert

hogy a Mindenható önmagát látná bennünk, tiltott utainkon etc. És az a korábban idézett „Féket nem tűrő Akarat, / bocsásd meg bennünk Magadat: / a Te Fiaid ígérte”, hogy ez új szerephez jusson, láttatván, miként vélhetünk esszéiben idézetet ismételtetni, íme: Pilinszky legkorábbija ezt a hangot adja, amiképpen, persze, József Attiláét is mutatja, mint Nemes Nagy Ágnes némely korai versrészlete szintén, ez viszonylag érdekes cél, ezt kicsit mutatnunk: „Feledd a hűtlenségemet, / legyőzhetetlen kényszerek / vezetnek vissza hozzád; / folyam légy, s rajta én a hab, / fogadd be tékozló fiad, / komor, sötét mennyország.” Most akkor ez poén is... hogy figyelmeztessen rá bárkit dramaturgiailag... érdekesség... a teljes-szög és a hegyesszög – hadd írjam kétféle helyesírással! – szembesítése. Vagy levezetés alapja, az ellentét alapjának készülése – Pilinszkynél –, hogy azután: ilyesmi, mint „esztendők múlnak, évek, s a remény – / mint szalma közt kidöntött pléhedény”. Világlik-e vajon ebből, vagy csak az én látásom káprázik, világlik-e, hogy a világnyi különbséget mégis ott és abban érzem Weöres mindent-tudó lírája és Pilinszky java művének végletes odavetettsége, vagy odavetettségáthatása, sebzett és sebzőleges jellege, tehát e két alaptartás, tartódás, öntarthatás stb. mikéntje közt, olyképp látom, hogy Weöres a túl-tudásról is beszámol elemzőleg, engedékenységekényszerekkel – a méltányosság keleties nagystíljá miatt, például, vagy épp *ő így* odavetett!, ezt se feledjük –, Pilinszky azonban úgy odavetett, ha már idáig méltányosítjuk magunk is a dolgokat, úgy odavetett, hogy nem méltányos... sokáig nem az... majd az *Utószó* utáni korszakában lesz ilyes; talán a *Van Gogh imája* s pár más kisebb darab kivételével. Ami Weöresnél a teljes kör, Pilinszkynél ez a – végeredményben ugyanúgy kifejtettségre, össz-szellemi belátásképre rajzolódó, vízjelzetet világnak táró, okadatoló, bölcselemző etc. – kései tompuló-szög. S ide kötőjelet tettem a két szó közé. Hogy ez felzaklató tárgy, ilyesmikről ekképp írni, ne legyen tagadható, tanúsítsák a belülről fakadó inkonzekvenciák; melyek legyőzhetetlenek, ha tudunk is róluk.

Tudni róla... ez Weöresnél a líra egyik alapeleme. Elemien *tud is* a líráról, ami – a líra – mindeközben elemi *tudása*. S mi az, kérdehetjük, vajon ez mi: „a líráról írni”? Miféle tét fejében – mekkora önkiszolgáltatás? Hiszen a XX. századi *freskó* című Weöres-vers juthat eszünkbe: „Felhőkakukkvar / háromezer éve telik díszekkel és lomokkal...” – egyébként jó pár féle – s érvényes! – mai lírai út őse, alapja ez a kifejezés mód! – „nagy ládákkal – felírásuk: »én!« »enyém!« »nekem!« »engem!« s a falát mindenfelé kinyomta »az én kincsem«, »az én lázam«,

»az én üdvöm«

végre felbillent / s az alatta felgyúlt ganajba zuhant.” Legalább ennyi történt az esszéíróval – s kéri nyomdailag... etc. – : megfeledezett róla, hogy nem verset másol, hanem szövegbe tör költeményt, s külön-ugratta az *én üdvöm* kifejezést... s talán azon tűnődött el a gépelő – „ez az *én itt*” –, hogy mintha mindezt ma nem annyira a költészetre és környékére lehetne ráfogni, hanem az úgynevezett életre. Mely nem is kíván neveztetni, tehát kikéri magának az úgynevezettet, őt ugyan ne nevezze senki. S tovább. A XX. századi *freskó*. A költészet olyan mérvő elfogultságot kíván – maga javára! – a róla értekezőtől, ami a vállalkozás értelmét dönti le, máskülönben viszont ganajossá válhat, ami különben csak ön-maga valójában volna vizsgálendő; a XX. század – ugyan mit akar erretájt meg-lapozni? gründolni? – mintha minden polgári korok esszenciájaként állna a költészettel közömbösen. Szemben se, sehogy.

Erre a korszakra maradt nálunk egy Weöres Sándor lírája. A vászonkötés, a papírlapok illata, a küldő címe, a tanár emléke, vagy akár olyan kérdések is, hogy „majd mondja meg, fiacskám, kegyed mit vesz ki ebből magának...”, vagy később, kritikusai szó: „mire jó tulajdonképpen ez a költészet?”, mit akar t. i. Weöres, igen, mindefféle gondolatok és hozzá-szólások megfagynak, szabadságuk ledermed, hogy így mondjuk, az összetartozás az össze nem tartozók között is egyre erősebb; és egyre kevesebb az, amire ez is jó. Jobb volt kutya-macskaként egymást fújkálni a lírikusoknak. Bár hát ha messzebb nyúlnak, Rimbaud... például... s elgondoljuk, az *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetnek, mielőtt három-négy év szilenci-umra ítélték volna, *A Rimbaud a sivatagban forgat* lett volna a címe, s még a *Töredék Hamletnek* is *Egyetlen* (szolgáltassék akkor – mi végre? nem, végre inkább – ilyes igazság), ha ebbe belegondolunk, milyen szép, hogy Saint-Ex és sivataga jön s jön e sorok írója számára. Használható ez itt is, a költésze-tről kizárólag szólván: „... ha egy ember meghal, egy ismeretlen világ hal vele, s én azon tűnődöm, milyen képek támadhatnak föl benne... A koponya kemény csontja olyan volt számomra, mint egy ódon kincsesláda. Nem tudta, milyen tarka selymek, ünnepi képek, milyen régi, s e sivatagban oly hiábavaló nyomok (kiemelés tőlem, TD, 1992, újra itthon) „menekültek meg a hajótöréstől... ebben a tudatban... amely lassanként visszaváltozott gyökérré és éjszakává”. Ezt Saint Cloud-ban gondoltam el, visszavágyva, pontosan miként is van, s miért? Egy lovat – másutt majd, erről! – Saint-Ex-nek, vagy Saintex-nek hívtak, s személyes ismerősöm lett. Jöttem a kertek alatt ott... Maisons-Laffitte-ben... és egyre hurcoltam magammal ezt az idéződést. Itthon véletlenül került kezembe a könyv, ha ez véletlen. A sivatag, Istenem... Ez: „A sivatag” – ezt írtam, mert nem tudok hitelességérzettel, *ennyit* írni líráról és csak líráról, mert kínló-dásom ettől, most itt ettől valahogyan mégis azért kínló-dom; s épp újra, ha írok róla, „eleinte csönd és üresség: nem nyílik meg mindjárt az első napon szerelmesének... Ha nem mondasz le érte egy egész világról...” Lásd: Szpéró, talán; s „... ha nem fogadod el hagyományait, szokásait, *versengéseit*” – kiemeléstől kiemelé-sig akkor, TD – „soha nem fogod megismerni mint hazát, otthon, amelyet mások szeretnek.” S a későbbi weöresi cella-fal, a pislákolva égő agyvelő, s a „ha Isten megsegít alig / látok el a cella-falig” (ez már a másik kötet, melyet a madarak szobájából, most éjéből, áthoztam: a *Tűzkút*), oly pontosan összejön ezzel itt Saint-Exupéry-től: „Két lépésre tőled a férfi, aki kolostorba falazta magát, és számodra ismeretlen szabályok szerint él” – semmiképp nem bizonyos, nem így élünk-e egy-más mellett, csoportosan is! –, „valóban tibeti magányba vész, olyan messzeségbe, ahová soha, semmiféle repülőgép nem vihet el. Hiába néznéd meg celláját: üres az! Az ember birodalma bent van, önmagában. A sivatag se homokból, berberekből és fegyveres mórókból áll...” (*Saint-Exupéry: Az ember földje; Rónay György fordítása*) S még innen, ennyi: „Elfogadtuk a játék szabályait, és a játék a maga képére formál minket. A Szahara bennünk mutatkozik meg. Hogy közelébe jussunk, nem elég meglátogatnunk az oázisokat, az kell hozzá, hogy egy forrás – a vallásunk legyen.” Annak szomszja mondatja velem azt, hogy *legalább a vallásom lenne még...* vagy valóban változás is a vándorlás e roppant kabáton, a sivatagén, melyet más mozgó lények által kezdünk látni és felismerni az egyhangúságnak hitt *semmi* helyén...? ... nem tudom. Weöres *A hang vonulása* című ciklusában elegendőképp elemezte ezt a kérdést is. (*Terra Sigillata Internus*; de akár a *Salve Regina* részleteiben alig idézhető végső virtuozitása is szól ilyesmiről; s az *Hommage à Reverdy* sem ma-

rad híján ily szempontoknak.) De ha Saint-Ex sivatag-kabátjával kapcsolatban csak az égsapkás emberre utalunk – elegendő egyezés. Véletlen-konszonancia; s ezt hívják világirodalomnak. Ezért nem beszéltünk Nemes Nagy Ágnesnél, Ottlik Géza társaságában tanárom legfrissebb Rilke-fordításait hallgatva, olyasmiről, hogy „Európa vagyunk-e mi”; hanem a tanítványnak belső-cella-evidenciája lett, hogy „riadt és esztelen a század, / ha hívsága mögött nem állhat / valami mozdu-latlanul”. A változatlan – vagy nem változtatandó – mindig elemibb szinten volt meg, mint amivel annakidején annyira nem törődtünk... van, hát legyen... legyen neki... de ez az evidencia, a szellemé s lehetőségéé, mondjuk így, a kreativitásé, az általam olyannyira borsó(d)zva hallgatott „új érzékenysége” is akár, hát fogadjuk el, „új vadságé”, adva volt, hagyva volt etc. Szentségtörés-e, Saint-Ex árnyékában, ha azt mondom: Weöres halálával, Szpéró halálával... igen, de hát Szentkuthy halálával, Ottlik halálával, Nemes Nagy halálával – s vigyázat! nem akárkit nevezek be itt! – valami világunk végleg elment. Véletlen egybeesések? Valami világunk, aminek semmi köze nem volt az általunk, kreatív cellafalaink között eltúrt ál-világhoz. A valódi világ is, nagyon úgy tűnik, elment. Nagyon úgy tűnik, Saint-Ex-sivatagokban, ilyes postarepülésekkel, a szívükben, egymás közt van meg.

*

Ezt hozta, végeredményben – hogy Weöres egyik alapképéhez térjünk vissza postarepülőgépünkkel, mely afféle 1935-ös típus; már nem láthatta Rimbaud vonulását, de Saint-Ex még lepotyogott vele – a *Szörnyeteg* összeomlásának eredménye, oly-hiába-volt valamennyi-nem-weöresileg-mérhető-idejű fennálltának hozadéka (is). Meg a *Szörnyeteg* hagyásáé (meghagyottságáé, amíg...) és etc. Ó, azért mondjuk ezt, mert Weöres korántsem volt olyan apolitikus alkat. A „politika” is, az emberiség vonulásának részeként, gondoljunk A *szörnyeteg koporsója* című kompozíciójára, vagy arra a példásan elemi hegy-versre, ahol farkasok hiába ordítanak, a két hegy megy, s összetapos mindent, mert én is hegy, te is hegy, nekünk ugyan egyremegy. Ám a *Néma zene*, ez a beckett-i örökérvényű-és fanyarságrangú mű, e szintén-freskó, e későbbi, mint amit idéztünk, oly rettentő – és szerény – erővel mondja ki, mi volt:

„mégis

irgalmaz ha lehet

.....

mi volt

az árkokban

EZ VOLT:...”

– s nem szükséges részleteznünk. Persze, a leggyönyörűsebb szavak voltak, no, persze. De két karunkkal is jelezhetjük magunknak, a világon, s persze, hogy önmagunk által is, „mi volt” nekünk, velünk stb. – „EZ VOLT” (kiemelés tőlem TD). A *Nehéz óra* című verset ma nem is tudom, mire idézhetem. De hiszen ez a nagy költészet látszólag aktualizált elemének-pillanatának egyetemes-sége és evidenciája: a kor hasad le róla, nem ő bújik ki abból. Ekképp indul a vers: „A sötét jóslatok kora elmúlt: a Történelmi Tél fűtül immár. / Az ember, tagjaiban öngyilkos hatalommal, vérében méreggel, fejében örülettel, mint a veszettkutya: nem tudni, mily végzetre jut” etc. Aktualitás és örök érvény a konkrét szótartalomban... a helyzet látszólagos mássága... de *meddig*-mássága?

Míntha a világhelyzet akarná lírává feltolni magát; s ám tegye akkor!

*

De a Weöres-lírárt nem lehet az *Önarckép kutyával* (Internus-rész) felől – vagy felől – sem úgy közelíteni, hogy egy kóbor kutyát próbálsz menteni januári hidegben a Várhegy oldalában/ból. Hova, miként? S persze, hogy mented, végül. Guillaumet jut eszedbe Saint-Exupérytől; az Andok hava-jege világába lezuhant pilóta, aki talán egy hétig sem alszik, feketére fagy végül, mászik eszközök nélkül, megy, mászik, kúszik, menekül... evidenciáját éli, „megmarad”. A kettős én verse nem vonatkoztatható olcsón semminő konkrét „állapotokra” – mi is lenne azoknak ilyet elbíráló állaga? –, nem hiszem, hogy ily-centrálisak volnánk, nem, hogy a „valahol” szólehetőség lilaszépkedő élése-használása „a mi helyzetünket és körünket fejezte volna ki”, ugyan, ezt a Südwestfunk riportere ugyanúgy bemondja. Nincs, amire a líra ily közel-konkrétsággal vonatkozna; s a lovak nevével nem „a Mandeb” közelébe akarnánk jutni, nem akarnánk sem annak, sem magunk bármi dolgának igazolását adni... lásd még *A hallgatás tornyából*: „Öröklétet dalodnak emlékezet nem adhat...” Helyettesítsük be az „emlékezet” szót? Miért? A vers oly világosan mondja ezt másik sorával nyomban: „Ne folyton-változótól reméld a dicsőséget: / bár csillog, néki sincsen, hát honnan adna néked” etc. A „nagy-költőség” levetése az is, ha nagy-korba-helybe-ágyazottságunkat kicsit levetjük, lazítjuk, néha feledni tudjuk... ha akár Adyval éljük: élünk, mert néha éltünk *másnak* (kiemelés tőlem TD), s nyilván nem „más”, amivel annyira azonosak vagyunk éjtnap, hogy mások lenni se bírunk. A kívülmaradni-tudás, a többesnek-lenni-tudás és -bírárs szerény iskolája ez még csak. S mégis, már líra tan-cél. Weöres költészete nemcsak a gyermekfüleknek tökéletes elemiségű és formáltságú szóhullámozást, nemcsak a ma már nekem hihetetlen erőfeszítésű – nála könnyedségű – indiai költészet-fordításokat volt képes (a képtelenig!) adni, de az az ő „forró kenyere”, nem is kell nagyon alaposan vizslatnunk, a legközhazsánbb mindennapi pedagógia, kiskaté és halmazelmélet egyszerűre.

A nagy-költőség: levetendő ormóttan sárcipő. A lírával is *történhet* minek-mikor-történnie-kell, nem vet az semmi fényt körülményre, tárgyra, lényegre; hiszen miről van szó? „Szolgálj a génusznak, add néki emberséged, / mely pont és végtelenség: akkor, mint a többi”. Saint-Ex mondja, egy sivatagi közel-tragédia, egy reménytelen odavetettség „alkalmából”: „A világot, melynek rendjében élünk, nem lehet megérteni, csak akkor, ha magunk maradunk vele.” S akkor az *Önarckép*...: „Aki voltam, csak fuldokló tetem: / a szív, mint kő, a torkot elszorítja. / A keserves testből az élet-szikra, / hogy lélekzethez jusson valahára, / átárad megpihenni egy kutyába: / Gazdám lábára hajtom a fejem, / kínját nem érzem, nem emlékezem.” Közvetlenül a cellafal mellett ez a rész. S persze, a filozofikus virtuozitás eredményeivel magunk is mosolyogva játszhatunk; ugyanitt a *Kétarcú* című rész befejezésével, mely így szól – kezdődvén azzal, hogy „Énem: állandó társaságom”, s erről az énről hallunk –: „rögös lényét elviselem / estig, de mindörökre nem”. Fordítva inkább, nem? (Örökre nem; estig – igen.) Ezt a derűt is tanítja Weöres; s ő haragudna – mi az?! – a legkevésbé csínyünknek láttán.

*

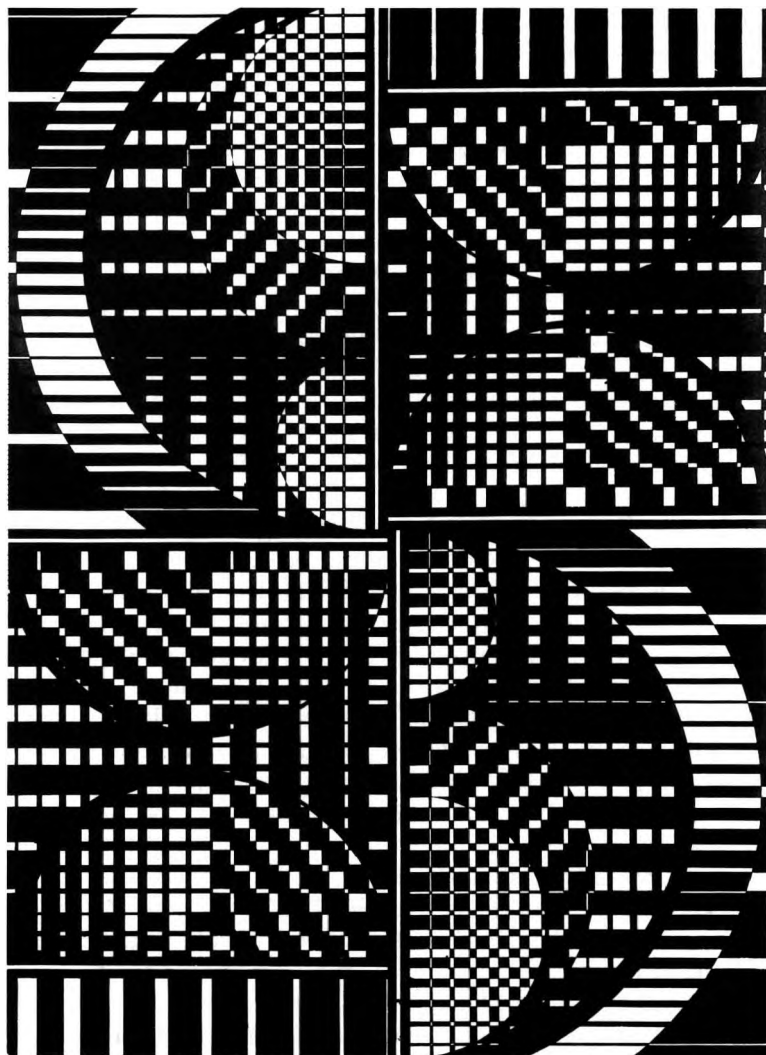
Ahogy az „igénytelen, lényegtelen / derűs koldús az életem” című verssor-párosa is az eszembe jutott, mikor halála után fellátogattam – bebolydultam etc. – házukba, s egy üveg bort vittem magammal, azt a lépcső felső előterében táskám mellé állítottam, kabátom ráhajítottam, olykor, ha K. A. telefonált épp, csak

úgy is, kitebláboltam, meghúztam az üveget... de elég lett ez, s ahogy visszakeveredtem a Bazilika környékére, a belsőbb városba, ott egy csavargó ismertes helyére letettem, megvolt még a jó két-ötöde a lének. Ki volt a kutya, ki a gazdája, ezzel? Az igénytelen, lényegtelen... stb. sem közelíthető meg ugyanis ilyen egyenesvonalúan.

*

Hamburgban egy vasárnap délelőtt igazán gondolhattam volna erre – ha ilyen szerves alkotásként élnénk az életünket, hanem hát dehogy. A csavargó, a nem épp derűs koldus – és egy üveg bor. A délutáni Derbyhez vettem – persze, elfogyott volna nagyjából addig, s talán ezt nem tudtam lehazudni se magamnak –, ám ahogy csavarogtam a pályaudvar nem oly jó értelemben kihalt környékén, egy madárszerű illető kiszúrt, beckettű nagy, zakós madár, sovány, csaták verítékes – ami nem madárszerűség! –, reszkető – már inkább! –, s odajött hozzám, cigarettával kínált. Mi végre? Elfogadtam a Camelt – utoljára Weöres halála után az említett napon szívtam el egy Symphoniát... olyan furcsa volt, hogy épp ily eolós fajtát... s most ott Hamburgban ez. Ugyan mit akarnak tőlem? Rájöhettem: egy kortyot, pajtásom... S mert akkor még nem ittam találmokra összevissza is mások után, s mert nem vagyok épp megbízhatóan találékony ilyesmikben, a kilenc-tizedéig teli hétdecist anélkül, hogy jól meghúztam volna előbb magam, odaadtam... s nem volt kedvem visszakérni már. Emlékszem: nagy júliusi hőség volt, feküdtem aztán magas szál füvek közt hanyatt a hamburgi lópálya túlsó egyenesvégén, egy kanyarban, rézsű tövén, kiszívószáraztam doboz söröm, ilyen üdvöm a büfére bíztam – drága multság! a borhoz képest –, elaludtam, lábamra kerítve-tekerve szatyrom hosszú fülét. A füvek... melyek nyilván Weöresnél is fontosak... nekem ilyesmi nem jut tőle eszembe most, csak Jékelytől... s felrémlik: milyen csuda dolognak tartottam azt az ő egyszeri közös költői estjüket! Mennyi érdekesség volt számomra ebben a tényben – holott ilyen tényféléből én semmi képet különben alkotni nem szoktam. Csak lengjenek, csak üzengessenek... mondja Jékely a füvekről. S hiszen én Szpéróéknak, míg éltek, mindig bolondul-boldogan szedtem-téptem az ily füveket. Feledve, hogy ki merésznélne őket megmarkolni s kirántani tövestül. Azaz nem is: ollóval vágtam őket, szárból már, főleg. Ezek a dolgok mind úgy lazán összejöttek, s az utolsó cigarettámat – mert kicsit rákaptam, Hamburg után – Krefeldben szívtam el, mikor Ottlik Veuve Clicquot-jára emlékeztetett valami... nem is valami csak úgy, hanem maga ez az ital, egy pohárnyi, a hideg pályapark sátránál, a Veuve Clicquot. A „Mandeb” is eszembe jutott itt; volt egy Mandohb nevű ló; és volt ez az ital, melyet az érettségi után jutalom-utazó fiú rendel a hatalmas nagybátyjától, annak felszólítására, a legbecsesebb ily nedük egyikét... s elgondoltam: magam érettségi után mi mindent kaptam. Nemes Nagy Ágnesék otthonában... Ottlikéknál... Mészölyéknél... S volt egy kicsit Jékelyvel, Mándyval, másokkal is még, találkozhatás. Különös, hogy Weöres valami evidencia volt, időtlenség – majd. Végül egyszer, 1965 körül, Mészöly Miklós vitt fel még oda a Törökvérszi útra. S aztán 1981 táján következett el az igazi látogatás. Ezeknek a dolgoknak nincs más magyarázata, mint... Nem tudom. Se az áthajtott fej, se a lustaságot; se a levetett ormóttan sárcipőt, se a könnyelműséget; egyik ikerpár egyik felét sem bírtam elfogadni. De hát írni sokat próbáltam írni róla,

és éreztem jelenlétét – nem merem mondani, szeretetét valahogyan –, mindenféle grádicsot megjártam általa, és most sem tettem egyebet, lépkedtem, mintha graffitis öt-hatemeletes tűzfalon *festett alak* volnék, ki az így még meredélyesebb lépcsőfokokon keservesen halad, fent várja valaki – apró, tárt karú (?) –, s lent, mint egy szürrealista képen, elemien mulatságos összhatásban az iméntiekkel, komoly arccal zongora-hegedű-duó játszik, nyilván valami klasszikust, s közben a kihalt utcának, vasárnap délelőtt, idegen városban, valami forgalma támad; s a lik-luk falú torony-templom tövében egy koldus ül; *Tapéta és árnyék*.

Az oltáriszentség

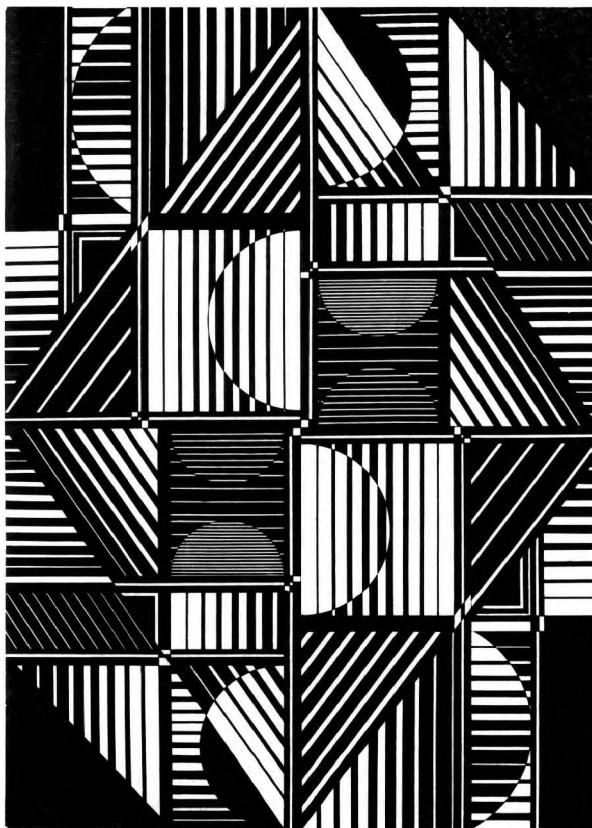
*Ez az, Ami van.
Minden más létezik csak.
Ez itt a csönd, megszólalás előtt
és az Ige a csönd után.
Most Benne egy csönd és megszólalás:
vagyis a Test.
Keresni kezdett az arany s találta
a Fehéret.
Körül apró virágok zsinatolnak.
Vérszínű kardvirágok kétoldalon.
Ez itt az anyagok megdicsőülése.
A némaság istenbeszéd.
Most suttozás örvénylik feléje és
tüllfátyol tekintetek borítják.
Áll leplezve a Leleplezhetetlen,
körülhatárolt tárgyiságban az Örök.
Vagyunk, vagyunk, kimondhatatlanul.
Tengernyi szenvedés tükrén
följött a Nap.*

Azonosítás

*Nem vagy te éteri, fennkölt, sem
lebegő, mint egy idea, mely
rúdjáról eltépve magát, föl-
kúszik áramlatokon s magasan
elenyészik;
veled szembe találkozunk, mellel
beléd ütközünk, szorítasz innen-
onnan, kerülőt nem hagysz, meg
kell bírkózni veled, te szél,
ki
mielőtt fuvallat lennél
sivítás vagy, rángatod a lélek
kabátszárnyait, öklözöd, védekezzék*

*csak, nekifeszülsz, hadd nyomja
vissza
titkon ölelésbe csavaró karjaidat;
így ejted térdre a küzdőt, ki
béklyódban vérző sebeit oda-
mutatja neked, feledhetetlenül!
Áldalak
téged, hogy a bölcselkedést megöölöd
alázattal, szentjeid fejébe
bohócsipkát nyomsz és soványok
csontjaira birkagyapjat növesztesz;
így
zeng himnuszot remeték közt a
sivatag, pedig ők csak beleik
korgását hallják; el vagy rejtve,
mint ma a mában, azóta.*

Most és szüntelenül.

Gipsz, liszt, azúr és a flamingók

Balog József beszélgetése

– A hetvenes évek elején megjelent egy sorozatod az Új Symposionban. Delta volt a címe, és az akkori vajdasági költészet elemzését adtad benne. A legtöbbet barátodról és költőtársadról, Domonkos Istvánról írtad, az ő útját próbáltad rekonstruálni. Domonkos ekkor már Svédországban élt. Sorsáról, lírai alkatáról egy jellemző idézet: „Domonkos már évek óta nem használ SZEMÉLY-AZONOSSÁGI-IGAZOLVÁNYT. Mivel költőnek lenni az INKORREKTSÉG (helytelen, nem szabályszerű, kifogásolható, nem tisztességes) egyetlen lehetséges életformája, költőnél, rendőri értelemben, személy-azonosságról nem beszélhetünk. A költő igazolványát ÚT-LEVÉL-RE cseréli, amibe csak ennyit ír:

KÖLTŐ.”

Mit írnál, írhatnál te az útleveledbe, most, hogy el kellett hagynod Jugoszláviát? .i volt Jugoszláviát?

– Nem kellett elhagynom, nem hagytam el Jugoszláviát. Illetve Jugoszlávia hagy el engem, lassan, és szűnik meg borzalmas körülmények között. Sok embernek el kellett mennie azok közül, akik megkapták a behívójukat. Többek között a fiamnak is, akinek a behívóját én vettem át egy borzalmas éjszaka.

Esett az eső, amikor becsöngettek, és én pizsamában szaladtam ki. Azt hittem, a feleségem jön, s bár már hosszú ideje nem nyitottunk ajtót senkinek, akkor nagyon vártam őt. Kint aztán körülvettek a katonák, akik hozták a behívót. Első pillanatban nem tudtam, hogy nekem vagy a fiamnak, aki akkor már Budapesten volt. Aztán rávilágítottak a papírra, s láttam, hogy a fiamé. Én lehet, hogy már öreg vagyok. Ötvenkét éves. Bár hatvan éves korig hívják be az embereket.

Én tehát nem kaptam behívót, így nem is mentem el sehova. Inkább egy másik életformát választottam. Egy ingázó, mindenütt otthon lévő formát. Vagy, inkább – félek – egy mindenütt és seholsem otthon találó valami lesz ebből.

Hogy mit is írhatnék az útlevelemben? Én is ugyanazt, hogy: költő. Egy különös költői pozíció az, amiben létezek most is. Azelőtt is tudatosan csináltam, éltem ezt, s egy jugoszláv költői pozíciónak nevezhetném. Feltételesen persze, mert nagyon rosszul hangzik. És mert meg is kérdőjeleződött. Radikálisan. Kihúzatott alólunk az a keleti szőnyeg, amelyről néha én is elhittem, hogy egy szép szőttes. Közben kiderült, hogy ez az egzotikum, ez a szép színesség egy véres valami. Ez a szőnyeg csicseg a vértől. Hogy mi is a Balkán, arról nagyon nehéz beszélni. Talán nem is lehet. De érezzük és megszenvedjük valamennyien. Ez a fekete luk, ez az örvény, amiként a Balkán már annyiszor működött, még nem tudom, hogy fog minket is besodorni, magába gyűrni? Most Bosznia van soron, de félek, hogy Macedónia és Koszovó is sorra fog kerülni.

No, de térjünk vissza ahhoz a költőséghez, amit már említettem. A jugoszláviai magyar költő világa azért is különös világ, mert amire én is felépítettem, az megszűnt, szétesett. Bár én sohasem politikailag gondoltam ennek a világnak a körülhatárolását, mert nekem ez mindig nyitott volt Görögország vagy Olaszország, Ausztria meg Magyarország felé. A Balkán rányitása Európára; ez volt az én költői terrénomom. Csak úgy pró-

báltam járni benne, mint aki otthon van. Most persze azt próbálják politikailag bizonygatni, hogy nem vagyunk otthon. De ez engem nem zavar. Úgy viszonyulok a tengerhez például, mint azelőtt. Sőt szebben izzik nekem. Mint ahogy az elérhetetlen, ahogy az elveszett dolgok izzanak. Megszépülnek...

– Ezért épülhetett föl a nagy metafora, a Delta is. Hiszen a tengerbe ömlő folyók képében, a torkolatok feltáruuló tükreiben, magadra, magatokra ismerhettél. Ti voltatok egyedül magyar írók, akiknek saját tengeretek lehetett. Poémák születtek róla, vagy Domonkos regénye, A ki-tömött madár.

– A Delta-írásomat sajnos nem folytattam. De tovább foglalkoztatott a problémája. Az egymásba ömlés, a nyitottság, amit már a határok kinyitásánál is mondtam. Az is delta-szituáció. A határ mellett született ember helyzete is az. Elvágták valamitől, ugyanakkor más utak megnyíltak előtte. Olyan lény, aki magában végrehajtja a határok spiritualizálását. Én is így viselkedem. Mintha már megszületett volna az egyetemes magyar kultúra.

A tengernél, a deltában utoljára két éve jártam. Már akkor égtek az erdők. A karsztba kapaszkodó bokrok, fák közül a tobozok, az égő tobozok, mint a lövedékek röpültek felém. Persze csak a gyanta robbant föl bennük, de nincs kizárva, hogy ezek az erdőtüzek is kapcsolatban voltak már a háborúval. S odafele és visszafele is megálltam ott. Mert én úgy képzeltem azt a sorozatomat, a Deltát, hogy annak része lesz egy-két valós deltabarangolás is. Szilágyi Istvánnak van egy gyönyörű esszé-naplója a Duna-deltában Szilágyi Domokossal eltöltött napjairól. Sütőnek is van egy szép Duna-delta írása.

De engem aztán más delták is érdekelték. Elsősorban Poe-é. Ugyanis Poe deltájában költenek a flamingók. S a színmisztika folytán, ami működik az én költészetemben – a fehér, a liszt és a gipsz után – a kék, az azúr következett, s úgy ment aztán át a lilás rózsaszínbe, melynek egyik megtestesítője a flamingó. Gyerekkoromban hallottam, hogy felénk – ahol most tanyánk van, Kanizsánál – a nagy, Hortobágy-szerű járason, van egy halastó, no, ott láttak akkor eltévedt flamingót. Később erre az adatra a Nagy Brehmben is ráakadtam. Kétszer látták ezt a madarat a környékünkön, egyszer Kis-Kanizsánál, egyszer pedig valamelyik fiúmei világítótornyánál. Így ezt a különös, irreális lényt kötni tudtam az én lokális, bácskai világomhoz meg az Adriához is. Így tartozik hozzám Poe deltája is, ahol maguk építette sárkúpok tetején, a tojásaikon lovaglóülésben költenek a flamingók. Erről Beckettnek az a félelmetes mondata jut eszembe, hogy *az asszonyok a sír fölött szülnék, lovaglóülésben*.

Ezt csak azért mondtam, hogy lásd, hogyan nyílik ki a Delta. Ez most nyílt ki bennem, beszélgetés közben.

De ez a Delta most megkérdőjeleződött. Talán meg is szűnik. Az a borzalmas dolog történik otthon, hogy lövik Mostart, bombázzák Dubrovnikot. Mert, ami az ideológiával történik, a bolsevik ideológiával, hogy elvesz végre, az fantasztikus. Az rendben van. De itt nem csak erről van szó. Az, hogy ilyen dühvel viszonyulnak egymás városaihoz, értékeihez – ahogy írtam egyszer, hogy magát az azúrt lövik, amikor célt tévesztenek a lövedékeik – az szinte érthetetlen.

Van egy nagy szerb-horvát, montenegrói-hercegovinai költő – Milisic – aki dubrovnikai, és ott állt a teraszon – meséli a felesége – s nézte a tengert, ahogy hullottak belé a lövedékek.

– Tegnap ott fürödtem – mondta a feleségének, s akkor észrevették, hogy feléjük közelednek a bombák. Bemenekültek a szobába, és elbújtak az asztal alá. Aztán már a lakást is lőtték. Amikor abbamaradt a tüzelés, kiment költő barátom a konyhába, megnézi az ebédet. S oda akkor becsapódott egy lövedék, és meghalt...

Állandóan az járt a fejemben, ahogy rá gondolkodok, hogy nézi, amint magát a KÉKET lövik.

S ugyanez történik azzal a csodálatos csont félgyűrűvel, a mostari híddal, ami nekünk, magyaroknak különösen kedves Csontváry óta. Magam is hosszú verset írtam róla. Vagy Szarajevó régi városrészeivel, amit szintén nem kímélnek. Ez is az, hogy a má-

sik népnek azt a részét pusztítják, ami miatt mondhatja, hogy ő másfajta, mint a többiek. Ami a legszebb, azt le kell rombolniuk, hogy magukhoz csatolhassák ezeket a részeket. Ez kell az ő megálmodott Nagy-Szerbiájukhoz.

Amikor újraolvasom a verseimet, különös sorokat találok. 1977-ben írtam Párizsban egy wilhelm-dalt, melyben arról mesél ez a falu bolondja, hogy a sógora ott tekerccsel mellette valami amatőr rádiót. S ő ül, várja, mi lesz, ha megszólal. És akkor megszólal a rádió, s azt mondja, hogy HÁBORÚ... Most kezembe veszem a kötetben ugyanezt a verset, s nem értem, miért ez volt az első szava. Háború, Háború, Háború! Miért éppen ezt mondta, amikor mondhatott volna bármit? Vagy éreztük már, mint a patkányok, hogy valami készül itt?

Nem volt ez tudatos, nálam semmiképpen nem. Idős mestereim, Sinkó vagy Krleza viszont *tudták* is, és rettegetek. Fiatal koromban nem értettem, hogy miért rezzennek össze, ha valaki csönget, miért sápadnak el. Most már tudom, ők állandóan attól féltek, ami most bekövetkezett. Hogy Tito csak valami csoda folytán tudja ezt egyben tartani. Hogy milyen farkasokat tart ő egymással szemben, hipnotizálva. S abban a pillanatban, ahogy eltűnt, ezek a farkasok egymás torkának estek. Krleza vagy Ivo Andric érezték, tudták, hogy ez a Balkán, s ezért kell most újraolvasni őket. Erről a gyűlölködésről szólnak az opusok. Krleza ezért nem nyilatkozott meg sosem. A horvát nacionalisták követelték tőle, hogy egyértelműen álljon melléjük. De ő, mint egy szfinx, hallgatott. Nem mert ehhez az amalgámhoz nyúlni, nem merte szétszedni. De halála után mások hozzá-kezdtek szétszedni ezt.

– Sohasem gondoltam, hogy a nemzeti kérdésről majd egyszer éppen veled, veletek, jugoszláviai magyar írókkal kell újra beszélnünk. Ha erdélyi, felvidéki, kárpátaljai költőkkel, írókkal találkozott az ember, természetes volt, hogy előbb-utóbb a beszélgetése a magyarság sorskérdéseinek áttörhetetlen falába ütközik. A irodalmatok részben más nyelvet beszélt. Mállasztani kezdte a náció fontosságának sokszor esztétika fölé emelt kánonját. Ezt a kényszerű akadályt, ezt a határok közé zárttságot. Az okokat elmondta. Leírta nekünk újra a Deltát. Csakhogy most minden összeomlott. Népek nevétől hangosak a csatateretek, az ostromlott városok. Minden jajszóra egy nacionalizmus visszhangja felel.

– A nemzeti kérdéseket nem sikerült megoldani. Mint bumeráng, úgy vág vissza ránk a mérhetetlen sok elfojtásból. A nagy eszmerendszerek, impériumok, annyira egymáshoz préselték ezeket a kis népeket, hogy amikor összeomlottak – akár a török birodalom, akár a Monarchia vagy a mostani – ez mindig robbanáshoz vezetett. A gazdasági alapok is totálisan szét vannak rombolva, a nemzeti ügyek sem oldódtak meg soha békésen. Ezeknek a népeknek soha sincs egy kis idejük, hogy valamit végigcsinálhassanak. Hogy kiépíthessék a saját nemzeti létüket. Annyira megrövidítetnek érzik magukat, hogy mohóságukban csak a másikat tudják megsérteni. És abban a pillanatban felszikkaráznak a dolgok, és eldördülnek a fegyverek. De ez is azt jelenti, hogy a nemzeti kérdéshez hozzá kell nyúlni és létezőként kell kezelni. Nem pedig fordítva, ahogy a bolsevik ideológia tette, hogy hallgatott erről.

Nagyon szabadon és nagyon szuverénül legyél az, ami vagy. Én mindig egyértelműen magyar költő voltam Jugoszláviában és Magyarországon is. Így működött az én jugoszlávságom, nem pedig a magyarságom rovására, mert sokan úgy próbálják ezt értelmezni, hogy a magyarságom elárulása volt ez. Nem. Nagyon természetesen kell élni ezt, nem pedig elfojtani.

Most Magyarországnak mintha lenne egy pillanata, hogy valamit csináljon. S jó lenne, ha Magyarországnak lenne ideje továbbra is megoldani a dolgait. Sajnos úgy látom, hogy itt is ugyanaz a hasadás kezd működni, mint nálunk. Csak itt nem jön elő a fegyveres erőszak. A magyar értelmiség nem engedhette volna meg magának, hogy külön táborokba vonuljon. Hogy oda beássák magukat. Iringálni és élni kellett volna ezen az új terepen, s nem beleesni a régi ideológia által ásott csapdába, szakadékokba. Persze nekem nincs jogom ilyesmit

mondani, éppen elég feladatom lett volna otthon, nemhogy itt valakinek prédikáljak. De félig kívülrőlként azt tapasztalom, hogy itt is nagyon szörnyű a helyzet.

Igaz az is, hogy nem ismerjük egymást. Meg kellene ismerni azt is, hogy mi történik Jugoszláviában, mert semmit sem tudunk más népekről. Lefordítgatunk egy-két szlovén vagy horvát szerzőt, mert velük jobban szimpatizálunk. Már ez is egy hatalmas tévedés. Megjelent egy hosszabb szöveg ugyan *A hiányban* Ivan Djuric-tól, de hát ez kevés. Ezért is mondtam el egy szerb lapban, hogy csinálni kellene gyorsan egy könyvet – nekem meg is van az anyag – a legizgalmasabb, legjellemzőbb s akár negatív interjúkból is, amely reprezentálja a jugoszláv értelmiséget, írókat. Húsz-harminc ilyen szöveget tudnánk magyarul letenni az asztalra, amiből a magyar értelmiség megtudhatná, hogyan is gondolkodnak déli kollégáik. Hogy megtudjuk, hogyan vezettek idáig az ottani dolgok. Az agyukat mutathatnánk be ebben a könyvben. Így a magyar értelmiség is fölismerne, hogy kikre hasonlít. Kikkel vall hasonló eszméket. Hatalmas volna a megdöbbenés, mert van hasonlóság itt is azokkal, akik hatására a fegyveres megoldást választották. Mint egy tükörben, mindenki megláthatná önmagát. Mert a nemzeti kérdésnek ez a megnyitása csak fegyveres konfliktusokhoz vezethet. Megint mondom, hogy beszélni kell, de az eddigi szavak mind katasztrófához vezettek.

Magyarországon persze találkoztam más felvetésekkel is. Vekardi Lászlónak olvastam például egy munkáját az *Életünkben*. Azért tetszett, mert ő éppen a népi írók pozíciójából követeli a nemzeti kérdés fölülbírálását. Ilyen értelmű szövegekre gondolok, ilyen magatartásra volna szükség. Én is ezeket a téziseket próbáltam bedobni szerb nyelvterületre, idéztem is egyik interjúmban. Ilyen feladatokból kellene többet elvégezni, de nem lehet ilyesmit csinálni, mert ezekhez az akciókhoz nincsenek kiadók, nincsenek folyóiratok. Úgyhogy erre a könyvre sincs esély, nemhogy többre. Pedig félek, hogy amikor Koszovó robbanni fog, megint semmit sem fogunk tudni.

– A wilhelm-dalok egyik epizódját már említetted. Ebből nem csupán a polgárháború előérzetét láthattuk, de azt is, hogy meglehetősen régóta – majd két évtizede – kísérnek ezek a versek. Miért bújtál ennek a bolondos, furcsa fickónak a bőrébe? Miért éppen ő lett költői integritásod egyik legfontosabb letéteményese? A saját világába bezárt ember többet megláthat abból, ami odakinn van, és dadogó szavaival beszélhet akkor is, ha a többiek elnémultak már?

– A wilhelm-dalok most jelent meg, s ez a könyv több mint húszéves munka eredménye. Egy hihetetlenül furcsa azonosulás történt velem, azonosulás egy festménnyel, amin a falu bolondját látjuk. A gyerekkori falu-bolond élményeim, a kisvárosi lumpenekről őrzött emlékeim mosódtak egybe a képen látottakkal. Behelyeztem magam közéjük, s az ő mechanikus, ritmikus mondókáikkal, alig artikulált szövegeikkel akartam csinálni egy költészetet. Egy ellenformát, formátlan formát. Megteremtteni Bácska mítoszát, alulnézeti világát.

A könyvhétre jelenik meg az *árvacsáth* című könyvem, amely pedig – intellektuálisabb színekkel – a kisvárost mutatja meg. Szabadkát mondjuk, Kosztolányi és Csáth barátságán keresztül. A mi végső dolgainkról akartam beszélni. Maximálisan szembefordulva a lét kérdéseivel, ahogy ez ott történt, történik velünk. Úgyhogy ez a két könyv valahol összetartozik.

A beszélgetés a Magyar Rádió Szegedi Stúdiójának 1992. április 26-i műsorában hangzott el.

ÚJVIDÉK, HATVANAS ÉVEK

A farmernadrágos próza magyar klasszikusa, Végel László

A magyar irodalom beat-korszaka elmúlt anélkül, hogy akár csak egyetlen jelentős művet is a világra segített volna. Nem is tartott soká az egész, úgy öt-hat évig talán, de ezalatt annál puszkaporosabb volt körülötte a levegő. 1967-ben jelent meg *Üvöltés* címmel az amerikai beat-irodalom magyar nyelvű antológiája, melynek rongyosra olvasott példányai (Kerouac *Úton* című regénye mellett) alapvetően meghatározták a tengerentúli mozgalomról kialakult magyarországi képet. Nagyjából párhuzamosan tűntek fel a híres-hírhedett csellengő hősök az akkor induló fiatal írók első novelláiban, okot adva arra, hogy sokan a magyar viszonyoktól idegen életérzés és problémavilág gyökértelen adaptációjáról beszéljenek és epigonizmust kiáltsanak: „A divat-irányultság és a naturalizmus kísértése egyként tapasztalható veszély.” (Nácsa Klára, *Valóság*, 1972. 8. 88.); „Magyar őst, elődöt, rokont hiába keresek műveikben. A nemzeti szellem folyamatosságát nem kívánják őrizni. [...] Amit több fiatal író művel [...] az az *Üvöltés* antológiából sugárzó életérzés – a csömör, a kiúttalanság, a perspektívtalanság – honi megfelelője szeretne lenni.” (Zám Tibor, *Valóság*, 1972. 8. 90.) S akik megértéssel közeledtek Csaplár Vilmos, Munkácsi Miklós vagy éppen Lengyel Péter akkori írásaihoz, azok sem érvelhettek igazán a művek esztétikai értéke mellett, inkább csak a belőlük kicsendülő életérzést igyekeztek érthetővé tenni (Örkény István, *Valóság*, 1972. 9. 81-82.), vagy arra hívták fel a figyelmet, hogy egyrészt nem lehet mindenkit vátesz-magatartásra kötelezni, másrészt hiba lenne az egész fiatal irodalmat velük azonosítani, hiszen például Nádas vagy Dobai mennyire más utat követnek (Orbán Ottó, *Valóság*, 1972. 8. 91-92.).

A házibulizis, spleenes világ mögött persze valódi élmények, a kádári konszolidáció kiábrándítóan hazug hétköznapijai álltak. Az inkriminált irányzat talán legjellegzetesebb képviselője, Csaplár Vilmos meggyőzően bizonyította ezt néhány évvel később *A hősök a falhoz támaszkodnak és legyintenek* (Fiatal magyar prózaírók, Bp. 1980. 303-313.) című tanulmányában. Ugyanezek az élmények húzódtak meg az *Üvöltés*-antológia népszerűségének hátterében is. Sükösd Mihály azt fejtegette a kötet bevezetőjében, hogy az amerikai beat-nemzedék tagjait gyermekkorukban a mindennapi gondtalan jólét paneljeivel körülvett, valójában hazug, bomló amerikai család vette körül, és nem állt előttük más perspektíva, mint hogy felnőve láthatatlan, de olajozottan működő csavarok legyenek egy nagy gépezetben, azaz reprodukálják szüleik hazug életét. Azok a tizenévesek pedig, akik egymás kezébe adták az antológia példányait a hatvanas évek végének Magyarországon, jól tudták vagy legalább érezték, hogy mindez kísértetiesen emlékeztet saját hétköznapijakra, a kádári konszolidáció rózsaszín ködben úszó magyar valóságára, ahol a szülők az amerikainál persze jóval alacsonyabb színvonalon, de ugyancsak megállapodottan, boldog hazugságban éltek és gyűjtögettek álmaik Trabantjára, s ahol a „mindennapok forradalmiságának” jelszavától volt hangos minden, valódi perspektívaként azonban szintén csak a felnőttek kiábrándító világába való beilleszkedés kínálkozott.

Bizonyára sokan gondolkodtak így annak idején, a farmernadrágos próza törekvéseit esztétikai szinten hitelesítő regények és novellák azonban csak nem akartak megszületni. A hetvenes évek elejére pedig már nem is igen várt a megszületésükre senki; a lézengő hős ekkorra „...elvesztette életképességét, s csupán az epigonok tollán folytatta pályáját. 1972-73-

ban már azok az írók is mosolyogva szóltak hősünkről, akik korábban legteljesebb portréját adták.” (Tarján Tamás, *Fiatal magyar prózaírók*, Bp. 1980. 318.) Mindebből persze egyáltalán nem következik az, hogy Csaplárék akkori műveinek nyomtalanul kellene eltűnniük a fedlésre érdemes alkotások nagy temetőjében. Úgy gondolom, a magyar próza hetvenes évekbeli fellendülése nélkülük nem értelmezhető, s hogy ez mennyire így van, azt leginkább Lengyel Péter későbbi munkáinak vizsgálata nyomán lehetne bizonyítani.

Mostani írásomnak azonban nem ez a témája. Benne inkább arra a paradox helyzetre szeretném felhívni a figyelmet, hogy a magyar nyelvű farmernadrágos próza egyetlen olyan alkotása, melyet ma sem csupán irodalomtörténészek forgathatnának igazi érdeklődéssel, már jó néhány évvel az irányzat itthoni jelentkezése előtt megszületett, ám el is tűnt mindjárt, és hozzá méltó figyelemben azóta sem részesült. Igaz, Weöres Sándor már akkor lelkes levélben (*Új Symposion*, 23.) köszöntötte Végel Lászlót, amikor az *Egy makró emlékiratai* folytatásokban megjelent az *Új Symposion* 1965-ös évfolyamában, de hát Weöres Sándor mindig is kivételes érzékkel talált rá a magyar irodalom rejtett értékeire. Dolga egyébként ezúttal sem volt sokkal könnyebb, mint a régmúlt évszázadok elfeledett könyvritkaságainak esetében, hiszen az *Új Symposion* első évfolyamának számai nemigen jutottak el Újvidékre Magyarországra. Jellemző módon hiányoznak még a Széchenyi Könyvtárból is, s nem járt sokkal jobban az 1967-ben könyvalakban megjelent regény párszáz példánya sem. Ennek ellenére nehezen képzelhető el, hogy egyáltalán ne került volna a hatvanas évek végi magyarországi beat-irodalom művelőinek kezébe. Hatástalansága inkább talán azzal magyarázható, hogy Végel lézengő hőse mögött a magyarországitól gyökeresen különböző élményvilág áll. Tanulmányomban ennek az élményvilágnak az összetevőit igyekszem megvilágítani, abban a reményben, hogy ezzel a regény maradandó voltának magyarázatát is adhatom.

Konformizmus és nonkonformizmus Újvidéken, a hatvanas évek elején

A beat-irodalom fogalomkörébe tartozó alkotásoknak persze, akárhol születtek is, van jó néhány közös vonásuk; ezek közül legfontosabb talán a lapjaikról egységes alaphangként kicsendülő nonkonformizmus. Nem kivétel ez alól Végel László regénye sem, sőt azt lehetne mondani, hogy az alaphang itt témává válik: míg a farmernadrágos próza hősei általában magától értetődő módon foglalják el a nonkonformista pozícióját, addig a *Makró* szereplői, tudatosan vagy öntudatlanul, éppen azt a helyet keresik, ahol nonkonformistaként állniuk kellene, mert számukra éppen annak holléte nem nyilvánvaló. E hangsúlyeltolódás is jelzi már, hogy konformizmus és nonkonformizmus kérdése jóval bonyolultabban vetődött fel a hatvanas évek elejének fiatal magyar értelmiséjére számára Újvidéken, mint mondjuk Budapesten, vagy éppen az Újvidéktől nem is olyan messze fekvő Szegeden.

Az okokat keresve tömören úgy is fogalmazhatnánk, hogy Kádár János egyértelműbb el-lenfél volt, mint Tito marsall. Igaz, a kádári konszolidációnak is voltak bizonyos pozitív vonásai, főként az ötvenes évek (azaz az idősebb nemzedék) perspektívájából nézve, de a rendszer egészéért lelkesedni mégsem volt miért: amit Kádár adott, az nem a rendszer lényegéből fakadt, nem azt bizonyította, hogy a rendszer jó, hanem azt, hogy a rossz rendszer csak kényszerű kompromisszumok árán képes fenntartani magát. Kádárral, s a vele hallgatólagos kompromisszumot kötő milliók táborával szemben könnyű volt elfoglalni a nonkonformista pozícióját, a Tito által vezetett délszláv államban azonban már korántsem rajzolódtak ki ilyen egyértelműen a frontok. Jugoszláviában nem voltak idegen csapatok, Jugoszlávia vállalta a kívülreresztést és nem kompromittálta a szocializmus eszméjét a sztálinizmus idején, Jugoszláviában új gazdaságpolitika volt kibontakozóban, Jugoszláviából szabadon lehetett útra kelni a világ bármely pontja felé, és Jugoszláviába szabadon továbbított a könyveket a posta a világ bármely pontjáról. Azok a magyar fiatalok, a *Symposion* első nemzedékének tagjai, akik a hatvanas évek elején gyülekeztek a frissen alapított újvidéki

magyar tanszék körül, joggal érezhették úgy, hogy a délszláv államban valami korábban soha nem volt társadalmi rend van kialakulóban. A hangsúly itt a befejezetlenségen van, azaz azon, hogy e rend formálásába még bele lehet szólni, tenni lehet érte, nem csupán alkalmazkodni hozzá és beilleszkedni keretei közé. Itt még a rendért is lehetett nonkonformistának lenni, nem csupán a rend ellenében. A világpolgár Sinkó Ervin, a magyar tanszék első vezetője, átplántálta a hatvanas évek Jugoszláviájába azt a messianisztikus hitet, amely őt egész életében mozgatta, s az akkori körülmények között tanítványai lelkesen fogadták és erősítették fel szavait: „Mi most egy országban élünk, amelynek [...] az a szerep jutott ki ebben a világban, hogy szellemileg [...] egy balkáni országból, egy történelmi pillanatban – egy hihetetlen történelmi ugrást végezzünk. [...] ez a kis balkáni ország előőrse lett egy új szellemnek, egy új kultúrának. [...] Mi voltunk azok, akik először rehabilitálták a szocializmus kompromittált ideáját [...] Nagyon ritkán vagyunk tudatában annak, hogy micsoda feladatot, méltóságot és kötelességet jelent ma jugoszláv állampolgárnak lenni. [...] És itt van az a fontos momentum: hogyan viszonyulunk mi, magyarok ehhez a szituációhoz [...] a mi első feladatunk az lenne, hogy minden erővel és mindenáron megszabaduljunk a provincializmustól, ami tulajdonképpen a bocsor kultusza. Egy országban élünk, amelyik a saját perspektíváit világperspektívákká szélesítette ki. Egy országban, amelyiknek a léte ma világmérétekben egy új tényezőt jelent, abszurdá tesz mindennemű olyan szellemi megnyilatkozást, amelyik megmarad a templomtorony perspektívájában. Én nem azt gondolom, sőt tiltakozni kellene, hogy szellemileg egyenruhát öltünk magunkra, mert vannak igen specifikus, saját vajdasági, jugoszláviai magyar problémák [...] de minden esetben az az egyetlen döntő kérdés, hogy milyen perspektívából nézem ezeket a problémákat, vajon ott maradok-e a mátészalkai Hőgyési Hőgyész Máté perspektívájában, vagy pedig felemelkedem arra a történelmi perspektívára, amely ma ebben az országban adott [...]” (Ifjúság, 1962)

A *Symposion* első nemzedékének tagjai Jugoszláviában gondolkodtak, és sajátos jugoszláviaság-tudatuk fényében konformizmusnak tűnt számukra mindaz, ami ennek az új, kozmopolita szellemiségnek a kibontakozását akadályozhatja – a csupán anyagi boldogulásra törekvő, tam-tam (loptam, csaltam) negyedekben lakó szocialista burzsoázia mentalitásától kezdve a hagyományos nemzetiségi reflexeket (a sértettséget, a gyanakvást és az érzékenységet) őrző, idősebb vajdasági magyar írók sok esetben valóban dilettáns alkotásaiig. Úgy vélték, hogy a délvidéki magyar irodalom csak jugoszláviaságát felvállalva válhat nagykorúvá, s szabadulhat ki annak a műkedvelősdínek a keretei közül, amely történetének korábbi évtizedeit jellemezte. E gondolat jegyében bélyegezhette meg Bányai János konformizmusra való biztatásként a Magyar Írók Szövetsége Kritikai Szakosztályának azt az állásfoglalását, mely szerint a határon kívüli magyar irodalmak szerves részei a magyar irodalomnak (*Új Symposion*, 37-38.). Bányai szerint ugyanis valaminek szerves részévé válni annyit tesz, mint „elfogadni a hivatalosan szentesített nagy egész törvényrendszerét, megszokásait és szabályait, tehát rossz értelemben véve integrálódni, lemondani az egyéni és sajátos vonásokról”. Aki ilyenre biztat, az konformizmusra biztat. Vitatkozik azzal az állásponttal, mely a határon túli magyar irodalmak kettős kötődését igen leegyszerűsítve úgy fogalmazza meg, hogy témájuk és táptalajuk a külföld, nyelvük és tradícióik viszont magyarok. A vajdasági magyar írók számára, „éppen mert a jugoszláviai szellemi élet mozgásaiban természetszerűen otthonosabbak, mint a magyarországiiban, bár egyetlen pillanatra sem mondanak le magyar voltukról”, a délszláv népek irodalmi tradíciói legalább olyan fontosak, mint a magyar irodalom hagyományai, s alkotásaik éppen e két forrás sajátos keveredése folytán képviselhetnek önálló értékeket. A vajdasági magyar irodalom tehát legalább annyira szerves része a jugoszláv irodalomnak, mint a magyarnak, miközben, eredetiségének zálogaként, különbözik is mindkettőtől. Azzal a közkeletű hittel pedig, hogy egy nemzetiségi irodalomnak nem csupán irodalmi feladatai lehetnek, Bányai egyáltalán nem számol. Éppen ellenkezőleg, a nemzetiségi problémák eltűnését várja, s fölveti azt a lehetőséget is, hogy a jugoszláviai magyarság megszűnik kisebbségnek lenni, azaz magyarul be-

szélő jugoszlávvá válik. Kijelenti: e „sajátos fejlődés, sajátos kibontakozás” előtt sem valamely egységes irodalom, sem valamely mondvacsinált felelősség jegyében nem szabad elzárni az utat, s „irodalomtörténeti hóhérmunka lenne konformizmusra kényszeríteni egy aránylag »kis« irodalmat.”

Annak idején valószínűleg senki sem furcsállta, hogy Bányai egész gondolatmenetét a konformizmus-nonkonformizmus ellentétére építette. A kettő viszonyáról Tomislav Ladantól jelent meg hosszú esszé *Konformizmus és nonkonformizmus* címmel mindjárt az *Új Symposion* első számában, később Fehér Kálmán írt terjedelmes tanulmányt ugyanerről (*A konformista erkölcs és az erkölcstelen nonkonformista, Új Symposion*, 16.). Egyáltalán, a lap első évfolyamait lapozgatva úgy tűnik, mindenki ebben a koordinátarendszerben gondolkodott Újvidéken a hatvanas évek közepén. Ám a nonkonformizmus pozíciójának kijelölése korántsem volt minden esetben olyan könnyű, mint Bányai problémafelvetése esetében. Komoly fejtörést okozott ez már magának a lapnak az alapítása idején is, amikor a szerkesztők egymáshoz és a folyóirathoz, illetve a folyóirat célkitűzéseire való viszonyát kellett meghatározni („Bevezető” helyett: „utószó” gyanánt, *Új Symposion*, 1.). Jellemző, hogy magukra a célkitűzésekre fölöslegesnek tartották vesztegetni a szót; úgy gondolták, ezek úgyis világossá válnak magukból az írásokból. A problémát inkább az okozta számukra, hogy azt a szellemiséget, amely az *Ifjúság* című lap irodalmi mellékletében, a *Symposion*ban spontán módon alakult ki 1962-63 tájától, miként lehet átmenteni az 1965 januárjára önálló folyóirattá izmosodott *Új Symposion*ba.

A *Symposion*-melléklet munkatársai annak idején sokfelől jöttek, s az általuk jegyzett oldalak nonkonformizmusát éppen a szerzők individualizmusa biztosította; ez segített a lap irodalmi rovatára (s az egész vajdasági magyar irodalomra) korábban jellemző univerzális dilettantizmusból való kitöréshez. Ám az individualista lázadás váratlanul közösséget szült, mozgalmat és elkötelezettséget. Kiállást az újnak számító individualizmus mellett. A közös célok azonban mindig uniformizálnak, azaz megnyirbálják a nonkonformistát és könnyen konformistát formálhatnak belőle. A programcikkből az a törekvés olvasható ki, hogy a lap immáron semmiképpen sem szeretne lemondani elkötelezett és mozgalmi karakteréről, de eközben kényesen igyekszik vigyázni nonkonformizmusának voltaképpeni zálogára, munkatársainak individualizmusára is. „...a »rég« Symposion egyik állandó törekvését, a pozitív értelemben vett individualizmus rehabilitálását ápolva tovább, meg kell különböztetnünk az egyéniségek szűk korlátok, esztétikai, politikai stb. kánonok közé szorítását, azaz uniformizálását, attól a szükséglettől, hogy minden valamirevaló folyóirat, minden életképes munkaközösség elmaradhatatlan tartozéka: egy minden egyéni sajátosságon túlmutató, azokat összefogó kohéziós erő. Egy olyan közös, általános jelleg, amely – nem érintve a munkatársak szuverén jogát a magánesztétikára, sajátos szellemiségre és életérzésre – az esetlegesség és tévelygés helyett a határozott orientáció bélyegét nyomja rá a folyóiratra.” A mozgalmiság és elkötelezettség viszont, folytatódik a gondolatmenet, nem irányulhat csupán valamely öncélú kulturális tevékenységre, nem merülhet ki pusztá verbalizmusban: „misszióját [...] valami sokkal többen látja”. Hogy ez a „több” micsoda, azt a cikk nem részletezi, bizonyosan azért, mert mindenki számára nyilvánvaló volt annak idején: leszámolás a provincializmussal, egy Jugoszláviával együtt lélegző jugoszláviai magyarság megteremtése érdekében. Szükségesnek tartják viszont még egyszer hangsúlyozni, hogy „...mozgalminak és angazsálnak lenni egyedül a SZABAD létezőmód, az EMBERI életforma megvalósításáért érdemes, s nem pedig valami kényszerűen vállalt prakticista-pragmatista ideálok eléréseért.”

Konformizmus, nonkonformizmus és prózapoétika Végel László elméleti írásaiban

A nonkonformizmus kezdetben Végel számára sem jelentett többet a hagyományos nemzeti reflexekkel, a sündisznó-magatartással és a belőle fakadó provincializmus-

sal való szembefordulásnál. Hamarosan kiderült azonban, hogy a provincializmussal való leszámolás korántsem olyan egyszerű, mint azt a Symposium-mozgalom kialakulása idején elképzelték, s egyre inkább fény derült konformizmus és nonkonformizmus viszonyának bonyolult voltára, a nonkonformista magatartás belső ellentmondásaira is. A hatvanas évek közepére Végel már tökéletesen tisztában volt mindezzel. Alapvetően az volt a véleménye ugyan, hogy a Symposium-mozgalom kudarcra ítéltettségének okát a nonkonformizmus elveinek feladásában kell keresni, *Beszélgetés a mettlikai tölgyfák alatt* (*Új Symposium*, 8.) című írásában azonban számot vetett bizonyos objektív adottságokkal, és nemzedéke sorsának alakulását elméleti szintre emelve vizsgálta.

A gondolatmenet abból a megállapításból indul ki, hogy „nosztalgia minden emberben létezik”. Ez annak tulajdonítható, hogy a valóságnak éppen úgy része a realitás, mint a realitás negációja, a költői világ. E költői világ a nosztalgia tárgya, mely annál erősebb, minél porosabb, szürkébb az embert körülvevő valóságos világ. Végel elvileg belátja ugyan, hogy a kettő között létezhetne produktív egyensúly, de a két világ közötti távolság szerinte már olyannyira nagy, hogy egyensúly helyett inkább harc folyik, „és bár egyik lehet a győztes, a vereségnek is lehet értelme.” Az utóbbi megjegyzésből sejthető, hogy Végel aligha a győztesek pozíciójából beszél, s ez a sejtés hamarosan bizonyossággá válik. A gondolatmenet folytatása szerint nemzedéke pár évvel korábban, amikor „a nonkonformizmus nem csak esztétika, hanem életforma is volt”, üvegtoronyt épített a sárba, „karcsú antennát a világ felé”, abban a hitben, hogy „egy szép vers megváltoztatja majd provinciánkat”. Hamarosan kiderült azonban, hogy értő közönség, intellektuális közvélemény hiányában egy szép verssel csak önmagukat válthatják meg, s ettől a felismeréstől a korábban csillogó üvegtorony hirtelen lakatlan tájjá változott. Nemzedéke pedig, ki-ki a maga módján, rémülten konszolidálta életét: „A lázadókból taktikusok lettek, akik mindent meg tudtak érteni, s bár fanyalogva, de mindent el is tudtak fogadni.” A nonkonformizmus külsőségei azonban változatlanok maradtak, s így hamarosan kiderült, hogy „a lázadást is lehet mímelni.” Végel tehát igen tudatosan vetett számot a konformizmus és a nonkonformizmus problémájával. Regényének hősei azonban, akik saját életük formálása során ugyanezzel a kérdéssel kerülnek szembe, korántsem viszonyulnak hozzá ilyen intellektuálisan. Alkotójuk eredetileg mintha arra lett volna kíváncsi, hogy az intellektuális szinten feloldhatatlannak tűnő helyzettel hogyan birkóznak meg az ösztönök emberei, s e kérdés megválaszolására a farmernadrágos próza vallomássósága és szubjektív világlátása igazán alkalmas terepet biztosított.

E műfajra olyan „oppozíciós szerkezetű világ” (Kulcsár Szabó Ernő, *Mozgó Világ*, 1981. 6. 96-99.) ábrázolása jellemző, többnyire én-elbeszélés formájában, melynek egyik oldalán a főhősnek az apró rezdülések szintjéig feltárt mikrovilága áll, a másik oldalán pedig mindaz, ami ezen a világon kívül esik, s amiről jószerivel csak annyit tudunk meg, hogy a főhős tagadásának és megvetésének tárgya. Kulcsár Szabó szerint az „epikai világlátásnak ez a szerkezete Salinger nevezetes *Zabhegyező*-je után jelentkezett az európai irodalmakban”, hatásához azonban nyilván hozzájárult a jó fél évtizeddel a *Zabhegyező* megjelenése után, nagyjából hasonló ars poetica jegyében kibontakozott beat-próza is, amelynek világa „a beat-nemzedék figuráira, életvitelére és lelkiállapotára szűkül le, s ezt a zárt mikro-tartományt a tagadáson kívül semmi sem fűzi a kintihez.” (Sükösd Mihály, i.m.)

Végel a modern amerikai próza törekvéseit jól ismerte; bizonyítja ezt *Jegyzetek az új amerikai regényhősökről* (*Új Symposium*, 9-10.) című tanulmánya. Írása elején a francia új regény alkotómódszerével szembeállítva a következőképpen foglalta össze (Kulcsár Szabó és Sükösd idézett nézeteivel összecsengően) a modern amerikai próza világlátásának lényegét: „Robbe-Grillet-ék filozófiailag edzett, éles rendszerrel szisztematikusan regisztrálják a semmit, az amerikai prózaírók pedig saját tradíciójukból kifolyólag mindent látnak, csak a rendszert nem. [...] Az amerikai regényhősök [...] mindent önzően, egészségesen és gyerekesen csak önmagukhoz hasonlítanak.” A gondolatmenet középpontjában Salinger *Zabhe-*

gyezője áll, melynek főszereplőjét, Holden Caulfieldet Végel olyan hősként jellemzi, aki kétkedik abban, hogy megfogalmazható lenne a világon egyetlen cél, hogy lehetséges lenne minden erőfeszítéssel célra összpontosítani, s ha egy célt sikerül is eltalálni, mennyi másikat kell emiatt elhízáni. Holden tehát olyan lázadó, akinek nincsen pontos céltudata: „Lázadás nem politikai, nem vallási, tehát nem parciális, hanem egész létével, esszenciájával lázad a valóság egyes kategóriái ellen, amelyeket nem tudott rendszerezni.” E hőstípussal Hemingway „robustus hőseit” állítja szembe. Ők voltak „...az utolsó cselekvő nyugati emberek, akik a cselekvés boldog egyoldalúságában elérték egy bizonyos harmóniát. Mert a cselekvés ... egyoldalú, az egyoldalúság pedig boldogságot hoz.” Végel szerint a beatnik irigyledve nézi ezt a hőst: ő nem ennyire egyoldalú, több a tudatosság benne, de éppen ezért bizonytalanabb és boldogtalanabb; szilárd célképzet hiányában, cselekvés helyett inkább csak szemlélődik. „Mert ennél a tudatos embernél nem a cél a fontos, hanem az út, ami azt jelenti, hogy az életforma előtérbe kerül.”

Végelt a korabeli szerb-horvát irodalomból is elsősorban azok az alkotások érdekelték, amelyek Salinger regényéhez hasonlóan alkalmat adtak számára saját, részint írói, részint morálfilozófia és etikai dilemmáinak elméleti végiggondolásához. Bizonyosan ezért szentelt hosszú tanulmányt Miodrag Bulatović munkásságának, melyben egyebek mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a *Vörös kakas* című regény szereplőit az állandó útonlevés vágya mozgatja. Hangsúlyozta azonban e vágy ösztönös voltát: „Itt nem szólhatunk intellektuális meggyőződésről, a csavargók az őseMBER biztos érzésével fedezik fel autentikus világukat, úgy csavarognak, mint ahogyan a madarak költözködnének, és közben nincs és nem is lehet annyi idejük sem, hogy önmagukba forduljanak, és belső létüket felszínre hozzák. Ami bennük van, azt teszik. Bulatovićnál a csavargók, a koldusok a legáltalánosabb egzisztenciák az őstönember világának magyarázására.” (*Új Symposium*, 1. 7-8.)

Képletesen úgy is fogalmazhatnánk akár, hogy az amerikai próza Végel által tudatosnak látott hősei és Bulatović őstönemberei az úton találkoznak össze. Nem véletlen ez, hiszen Végel metaforikájában az útonlevés a nonkonformista természetes létállapota. „Kedve van elmenni, elhagyni szituációját, de nem tudja hová, s ha van valami határozottabb pontja, ez csak az a gondolat lehet, hogy amikor Kolumbusz felfedezte Amerikát, nem tudta, hogy Amerikába megy, csak Európát akarta elhagyni” – olvashatjuk a *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* című esszében. Az őstönember persze nincsen tisztában azzal, hogy ő nonkonformista, teszi, amit érzékei sugallnak neki, s emiatt gondtalan és boldog; a tudatos nonkonformista viszont folytonosan gyötördik, Holden Caulfieldhez hasonlóan nem talál a világban megvalósításra érdemes végső célt, s emiatt tagadása pusztán formalizmussá lesz: „A konformistának nincsen formája, míg az, aki csak a konformizmust tagadja, az a formát abszolutizálja, dogmát csinál egy-egy gesztusból.” Tartása persze élesen megkülönböztethető a konformistától, ám ez önmagában még nagyon kevés. A nonkonformista akkor lehetne elégedett, ha az emberi lényeknek a maga totalitásában sikerülne formát adnia. Idáig azonban még senkinek sem sikerült eljutnia; éppen ezért a nonkonformista sorsa mindig tragikus. „Az emberiség történetét meg lehetne írni mint végtelen igyekezetet, amellyel az ember, a homo sapiens meg akarta teremteni a gesztusokat, a totálisakat, amelyekben egész lényé formát kapna. És ez az elképzelt történelem azt mutatná, hogy formát csak az ember egyes megnyilvánulásai nyernek, ami a teljes lényeket illeti, az még nincs megformálva.” Így hát marad az örök nosztalgia, a formát kapott teljesség iránti örök vágy.

A Makró keletkezése, nyelve és változatai

A nonkonformista persze érezhet bizonyos nosztalgiát az őstönemberek világa iránt is, ahol a folyamatos úton levés nem válik gyötörő kálváriává, ahol a meglévő tagadásából nem lesz görcsös dogma. Úgy tűnik, Végel eredetileg egy ilyen őstönembert akart bemutatni az *Egy makró emlékirataiban*, később azonban az írás túlnőtt az eredeti szándé-

kon. Ahhoz azonban, hogy ezt a feltételezésemet igazolhassam, szólnom kell röviden a mű keletkezéséről. Tolnai Ottó emlékezése szerint, aki akkor az *Új Symposion* szerkesztője volt, Végel eredetileg nem gondolt arra, hogy regényt írjon, s az írás első részének elkészülte után Tolnai ösztönözte arra, hogy folytassa a történetet. Tőle származik a magyarországi fül számára rejtélyesnek tűnő cím is: a 'kerítő' jelentésű makró szó a francia 'maquereau'-ra vezethető vissza, s szerb közvetítéssel jutott el a jugoszláviai magyar nyelvbe. Végel egyébként egész regényében a szerb árnyékában elszegényesedett jugoszláviai magyar nyelvet használja. Még hozzá nagyon is tudatosan; elméleti írásai legalábbis arra engednek következtetni, hogy világosan fölismerte a farmernadrágos prózának a hétköznapi nyelvhez való kötődését. A műfaj jellegzetes horvát képviselőjét, Antun Šoljan így jellemezte: „A mai ember fondorlatosan egyszerű, könnyű mondatainak a mestere. Šoljan a próza olyan tisztaságát ápolja, amelyet már a modern amerikai és angol regényekből ismerünk (Hemingway, Updike, Salinger). Mondataiban nélkülöz minden irodalmi manírt, inkább visszatér a próza természetes és tiszta állapotához. [...] a modern ember hétköznapijaihoz, gondolkodásmódjához, fizikai létéhez, beszédjéhez stb. fordul.” (*Bevezető jegyzetek Antun Šoljan készülő regényéhez, Új Symposion*, 1. 12-13.) Az új amerikai regényhősökről szóló, imént már említett tanulmányában pedig megjegyezte, hogy „...ebben a prózában még ma is, amikor a világban nagy rendszerek akaszkodnak össze, még ma is megvan a látás spontaneitása, a szemek örök szűziessége.”

Regényének hőse, a makró legszívesebben nézelődik csak. A világot szemlélődve fogja fel és a látás spontaneitása rá is jellemző. A látványt legfeljebb kommentálja és eltőpreng fölötte, de nem folytat oknyomozást, nem alkot rendszert. Lepusztult intellektusának érzékeltetésére pedig Végel tökéletes kifejezőeszközzé lett a lepusztult vajdasági magyar nyelvben. Weöres Sándor a kérdés elméleti végiggondolása nélkül is ráérezett arra, hogy e nyelv mennyire organikus része a műnek, sőt egyenesen nyelvi bravúrt emlegetett a szerzőhöz intézett levelében: „Nyelvteremtő készséged félelmetes. Hiszen ennek a makró-ifjúságnak még slangje, argója, tolvajnyelve sincs [...] Teljes leégettség, kopárság, mondhatnám, negatív nyelv. És te ezt a hajótörött beszédroncsot, isten tudja, hogyan, mégis átvilágítod, folyton szenvedély süt belőle, anélkül, hogy nyomorékságát enyhítenéd. A döglött mondatokból látomáshatalmú jelenetek bomlanak. [...] ...kínzod a nyelvet, és mennél inkább fuldoklik és tátogat, annál kevésbé könyörölsz rajta. Akrobatikus teljesítmény, mint láb nélkül táncolni: nyelv nélkül ordítani, hogy cseng belé a fülem.” (*Új Symposion*, 23.). A vajdasági magyar olvasók és kritikusok többsége azonban nem ismerte fel a kuszaságban rejlő formateremtő erőt, „nem látott benne egyebet zagyva, összezsapott, különködő »stószolásnál«, mely elemi nyelvi hibáktól, funkciótlan szóismétlésektől terhes, s mindemellett a regény alapvető műfaji sajátosságait is nélkülözi” (Utasi, *Új Symposion*, 34.). Weöres minden tiltakozása ellenére, aki úgy érezte, a nyelvi átdolgozással a makró hímporát verik le, a könyvben való megjelenés előtt Végel hozzalátott a szöveg átfűrésztetéséhez, melyen később még a kötet szerkesztője is hajtott végre korrekciókat. Ily módon végül is rendelkezünk egy összöveggel, valamint egy többszörösen korigált végső változattal, s felvetődhet a kérdés, hogy nem az elsőt kellene-e inkább autentikusnak, a szerző eredeti szándékaihoz közelebb állónak tekintenünk.

A helyzet megítélését azonban tovább bonyolítja, vagy ha úgy tetszik, érdekesebbé teszi, hogy Végel az átdolgozás során nem csupán nyelvi, hanem tartalmi változtatásokat is végrehajtott, azaz igyekezett a folytatásokban készült összöveg apróbb-nagyobb következtelenségeit, motivációs homályait kiküszöbölni. A regény értelmezése során éppen ezért mindkét változatot figyelembe veszem, de inkább az eredeti szöveget idézem. Végel javításai egyébként a regény első részében a legjelentősebbek, talán azért is, mert kezdetben még nem számolt azzal, hogy munkája végül egy nagyobb kompozíció felütésévé válik. S éppen ezek a változtatások támasztják alá azt a feltételezést, hogy Végel eredetileg sokkal ösztönösebbnek szánta hősét, mint amilyené az a történet folyamán alakult.

„Szerda. Ma végre sikerült annyi időt szakítanom [magamnak], hogy egész délután a kockás ingeket nézegethettem” – hangzik a regény első mondata; az átdolgozott változatból is csupán a szögletes zárójelbe tett szó maradt ki. A nap további bejegyzései azonban az újrafarmált szövegben jóval részletezőbbek az eredetieknél. Több ugyan itt sem történik a főhőssel, de amit lát, s főként ami a látványról eszébe jut, arról sokkal bőbeszédűbben tudósít. Így például a klubról, ahol Tornadoszt keresi („megígérte, hogy lesz pénze és megiszunk valamit”), korábban egy szót sem ejtett. Utóbb viszont hosszasan beszél róla, s eközben talál alkalmat arra, hogy hőst elválassza a boldog ösztön-emberektől: „És egyre fiatalabb gyerekek járnak ide. [...] számomra azért érdekesek, mert szabadabbak, egyenesebb utakon járnak, bátrabban csinálják azt, amit akarnak. Néha borzalmasan irigy vagyok rájuk, hisz sokkal bátrabbak, szebbek, egyszerűbbek, mint például én vagy a barátaim. [...] Túl sok ideálunk és célunk van. [...] De ezek a fiúk jól élnek. Néha-néha szeretnek egy lányt, és néha-néha nagyon meg tudnak örülni valaminek. Egy új karcsú filmszínésznőnek, egy új lemeznek, vagy egy jó ötletnek sokkal lelkesebb hívei, mint én. Egyszerű életük láttán úgy érzem, hogy valami rettenetes igazságtalanság történt velem és a barátaimmal.”

A makró problémája az, hogy morális lény, s a morális fenntartások nem csupán az ösztönlényektől, hanem a tudatos nonkonformistáktól is elválasztják őt. Az ösztönlények ugyanis észre sem veszik cselekedeteik esetleges amorálisát, a tudatos nonkonformisták viszont nem törődnek vele, hiszen tudják, hogy „...a konformista a morális, míg a nonkonformista nem lehet az. Hisz a morál legtöbbször a fennálló rend, fegyelem stb. apologetikája.” (Végel: *Kishitűek, árulók és csavargók, Új Symposion*, 13.) A makró az ösztönlények spontán magatartására már csak nosztalgikusan képes letekinteni, a nonkonformisták moráellenes morálja viszont még nem tudatosult benne. Állandó vívódása e köztes állapotban gyökerezik. Arra pedig egy pillanatilag sem gondol, hogy morális fenntartásai és félelmei pontosan a konformizmus felé sodornák őt. A felnőttek, a gazdagok világától igyekszik távol tartani magát, a döntő pillanatokban mindig a nonkonformista cselekvést választja. Még akkor is, ha esetleg kacérkodott már a konformista megoldással, vagy ha lépése olyan útra viszi őt, amelyet barátai esetében morálisan elfogadhatatlannak tartott. Tornadosz például ivás közben eldicsekszik neki, hogy azért van pénze, mert az új nője rettentően gazdag, s biztatja, hogy szerezzen ő is egy gazdag nőt, mert a világban csak ez ér valamit, minden más nulla. Bub azonban, aki ekkor még nem makró, gúnyosan jegyzi meg: „feneketlen optimizmus. Az embernek hányhatnékja van tőle.” Később mégis elszegődik kerítőnek a gazdag mérnök mellé, aki gimnazista lányokat csábít el és hord fel a lakására. Feladata, hogy rejtékhelyéről fotókat készítsen a szerelmi aktusról. A képeket később megmutatja a lányoknak, s ezzel arra kényszeríti őket, hogy bármikor a mérnök szolgálatára álljanak. Amikor barátja, Pud, piszkos munkának nevezi ezt, jólesően hallgatja Tornadosz felmentő ítéletét („Ha a felnőttek fizetnek, miért ne?”), s megjegyzi: „Tornadosz nagyon értelmes fiú.” Ám az első este, az első fotósorozat elkészítése után mégis úgy érzi, hogy jobb nem elvegyülni az emberek között, hanem eltűnni a sötét mellékutcákban. Végül Csi-csit keresi fel, aki abból él, hogy kitarja egy tekintélyes pasas. A lánnyal most már kollégák lettek, mert mindketten eladták magukat. Egymásnak bevallhatják azt is, hogy ezzel kijátszottak saját magukkal, „Csak azért, mert ártatlanok vagyunk, szépek és naivak.” Pár nappal később pedig, amikor Keats híres, „A Szép: igaz, s az Igaz: szép!” – kezdetű sorairól kell beszélnie gyakorló tanításán a gimnazistáknak, kifejti: „Az lenne az igazi ember, aki úgy tudna élni, hogy a szépség meg az igazság egészen egy legyen az életével. [...] jön majd egy irtózatoss nap, amikor az ember megérzi, hogy körülötte minden piszkos lett, és akkor elkezd keresni az igazságot, ami szép is, de lehet, hogy nem találja meg soha. [...] De aki megtalálja, az igazán boldog em-

ber lesz.” Itt válik érthetővé, hogy miért faggatta korábban Csi-csit hosszasan arról, hogy a pasas, aki kitartja, valóban boldog-e, s miért nem akarta elhinni, hogy a boldogságot ilyen egyszerűen el lehetne érni. Hiszen ő maga valójában éppoly eltökélten boldogságkereső lény, mint a fiatal Vörösmarty eposztöredékeinek romantikus hősei, ám lelke mélyén (velük ellentétben) meg van győződve arról, hogy a boldogság elérhetetlen. Amikor az óra végén az egyik tanuló megkérdezi tőle, hogy a boldogság vajon elérhető-e, szakvezetőjére tekintve mégis igennel válaszol, hogy aztán kilépve az iskola kapuján kénytelen legyen bevallani önmagának: „Ilyen cudarul még nem éreztem magam soha.”

A makró tehát morális lény, legalábbis abban az értelemben, hogy állandóan érzi magában a morál áthágásának fájdalmát. A bevett társadalmi viselkedésformáktól azonban, az öreg Sík becsületes szorgalmától kezdve gazdájának, a mérnöknek törtető és céltudatos karrierizmusáig, sokkal jobban viszolyog, semhogy a morál kedvéért alkalmazkodna hozzájuk. Helyzetét nehezíti ugyanakkor, hogy a második változat szerint (s ezzel Végel megint csak arra utal, hogy Bub nem egyszerűen ösztönlény) ráérez a nonkonformizmusban rejlő konformizmusra is, amikor Tornádoszt keresve belép a klubba: „A szivarok közömbösen ültek, és szívták a cigarettájukat. Ez itt normális dolog. Sokan azt mondják, nevetséges. Sokan azt mondják, póz. De én nem is tudom, mi. Csak azt tudom, hogy itt így illik viselkedni. Itt ez a rend. És ez szerintem normális. Mert mindenhol viselkednek valahogy az emberek. Néhol hízelegnek a főnöknek, néhol meg rettentő komolyak, és úgy tesznek, mintha okos dolgokról gondolkodnának. Meg ne is mondjam tovább. Az sokkal nevetségesebb. Itt legalább nem tesznek semmit. És nem is találunk ki semmilyen igazolást.”. Végül tehát felmenti őket, de inkább csak a kisebbik rossz filozófiája alapján. Az emberek céltudatos rohanását azonban végképp értelmetlennek tartja. „Emberek, az istenért, hova rohantok?” – áll mottóként a regény elején, s a gondolat folytatódik a második rész előtt: „Hova rohantok? Nem történik semmi.” Éppen ezért hinni sem érdemes semmiben. „Ha éppen hinni muszáj, jobb lényegtelen dolgokban hinni” – mondja a gazdag nője miatt optimista Tornádosznak, s a mondatot a második változatban még tovább is szövi: „egy tengerparti kavics szép alakjában, a hullámverésben, egy váratlan pillanatban, amiről úgyis tudod, hogy gyorsan elmúlik, vagy más ilyen butaságokban.”

A céltudatos rohanás ellenszere a ráérős ténfergés, szemlélődés, és a jelentéktelen dolgok felett érzett öröm. A regény állandóan visszatérő motívuma a kirakatnézegetés, az öröm egy-egy szép ruhadarab láttán. Imént idézett első mondata mindjárt erről szól. Nem sokkal később Hajdú (az első változatban C.) és a felesége felolvasnak neki a verseikből. Udvariasan megdicsérik őket, majd mindjárt arról beszél, hogy milyen szép ingeket látott a városban. Amikor végre megszabadul az öreg Síktől, aki mindenáron lelkizni akar vele, megkönnyebbülten veszik bele a korzóba, nézegeti a lányokat, keres valami emblémát az ingére, és megint csak ácsorog a kirakatok előtt: „Én nem tudom, ki hogy van vele, de nekem így gyorsabban múlik az idő. Ha olykor-olykor lassan múlik, mindig érzem, hogy öregszek.” Kirakatokat nézegetnek Hemmel is. Megismerkedésük után nem sokkal Bea venni akar neki egy piros inget. „Csak úgy, mert eszébe jutott. Az ilyen ötletek nekem is irtó tetszenek. Az embernek mindig van ilyen ötlete, gyorsabban múlik az idő.” Pár nappal később: „Sokáig csavarogtunk a városban és néztük a kirakatokat. Megígérte, hogy vesz nekem egy kockás inget.” Máskor ő mutat egy nagyon érdekes trikót Beának.

Ugyanúgy örül tehát ezeknek az egyszerű dolgoknak, mint azok a fiatalok, akiknek egyszerű és boldog élete után állandó sóvárgást érez. Az ő öröme azonban mégsem lehet olyan felhőtlen, mert számára az egyszerű örömök mögött mindig felrémlik azok hiánya, a semmittevés unalma, a tétlen órák, amikor olyan lassan múlik az idő. Számára éppen az okozza a legnagyobb gondot, hogy az időt mindig ki kell tölteni valamivel, mert különben kétségbeejtően lassan múlik. Mindjárt a regény elején azzal bosszantja fel barátját, Pudot, hogy az öreg Síktől kapott szemináriumi munka címét (Az élet rövid, a művészet hosszú) meg kellene fordítani: Az élet hosszú, a művészet rövid. „Így biztosan

meg tudnám írni” – teszi hozzá, de hogy miért, arra csak a regény olvasása, az idő-motívum ismételt felbukkanása során kapunk magyarázatot. E motívum, mint láttuk, sokszor kapcsolódik össze a kirakatnézegetéssel, de feltűnik önálló és részletesebb fejtegetések formájában is. Amikor rátalál Beára, megnyugszik, mert vele „gyorsabban múlik az idő. Néha, amikor elbúcsúszok tőle, örömben nevetni szeretnék. Mindig ki tud találni valami érdekeset, amitől az ember nem unatkozik. [...] Mintha tudná, hogy el kell rabolnia az időmet. És ez irtó jó.” Amikor pedig egy estére mégsem sikerül kieszelniük semmit, s csak unatkoznak együtt, akkor már érlelődik későbbi szakításuk: „...nagyon zavart, hogy nem történt semmi érdekes. Pontosan úgy jártunk, mint a többiek. Persze.”

Végel tehát visszájára fordítja az idő sebes szárnyalását panaszoló, sok évszázados költői toposzt: Bub gyötrelmeit éppen az okozza, hogy olyan lassan ballagnak el az üres órák, napok. Ez ellen persze úgy is lehetne védekezni, hogy az ember integrálódik a céltudatos felnőtt világába. Bub mindjárt a történet elején emlegeti két barátját is, akikkel hosszú ideje nem találkozott, s akik egészen megváltoztak azóta: az egyik a pártbizottságról siet éppen elő, a másiktól sikeres író lett. S míg az első zavarba jön, amikor Bub személyében saját nonkonformista múltjával kell szembesülnie, addig a másik cinikusan feltárja életfilozófiáját: „Írok, csak úgy. [...] jól tudom, hogy sokkal többet akartam. De mindenki így csinálja, miért épp én szaladjak neki fejfel a falnak? Azért, hogy az emberek lássanak egy cirkuszt, robbanást, hogy összejöhessenek és legyen miről beszélniük? Nem, ilyen mélyre nem süllyedhetek. Nem, így nem adhatom meg magamat soha.” Azután rohan tovább, éppoly céltudatosan és éppoly üzötten, mint a többi ember. Őket persze könnyű megvetni. De mit gondoljon Pudról, lakótársáról az albérleti szobában, amikor az kijelenti, hogy az idő lassú múlása ellen nem kell semmiféle tervet kidolgozniuk, mert ő egyszerűen elmegy, hazamegy a falujába, dolgozni, mint a többi ember. „Ez egyszerűen meghátrálás” – mondja neki. De Pud hajtathatlan: „Fiatalok voltunk, és azt előbb-utóbb meg kell tagadni.”

A nonkonformista áruló

Bub számára azonban a legnagyobb gondot nem is konszolidálódó barátai, hanem saját konszolidálódásra való hajlama, vágya jelenti. Az unalom, a morál, s a morál őre, a félelem, egyszerre hajtja az árulás felé. A félelemről és az árulásról nem szóltam eddig, jóllehet ezek éppen úgy állandóan visszatérő motívumai a regénynek, mint a kirakatnézegetés, vagy az időszülte unalom ellen folytatott küzdelem. Amikor a regény elején, Tornadoszra várva a klubban, Olga titokban bevallja neki, hogy terhes, mindjárt valami férj után akar nézni, a lány azonban leint: „Te mindig félsz. Irtó beszari alak vagy.” Amikor Hem autót lop, hogy elvigye őket Beával vacsorázni, s neki kell figyelnie az utca végén, hogy nem jön-e valaki, be kell magának vallania, hogy fél és irigyli Hemet, aki már leszoktatta magát a félelemről. E mondat már utal arra, hogy Hem tudatos nonkonformista. Bub viszont zsigereiben hordja a félelmet, s a félelem a konformista jellemzője: „A konszolidáltat [...] a félelem hajtja [...] fél és adaptálódik. [...] ő az az ember, aki nem mer kockáztatni.” (Végel: *Kishitűek, árulók és csavargók, Symposium*, 13.) A konszolidált, ha tudatos, cinikusan akár erényt is formálhat a félelemből, mint a makró munkaadója: „Mindenkinek kapaszkodik valamibe, mert fél. A felnőttek még jobban félnek, és ezért olyan kegyetlenek. [...] Félni meg kell tanulni. Az az ember, aki fél, az már ér valamit.” Bub persze sohasem jut el idáig, nonkonformizmusa mégis különbözik Hemétől, s e különbség lényege az árulásról folytatott beszélgetéseik során lesz nyilvánvaló.

Bub tehát tisztában van azzal, hogy munkálnak benne bizonyos hajlamok az árulásra. Arról persze szó sincs, hogy tudatosan analizálna magát e szempontból (a makró alapvető tulajdonsága, hogy sohasem elemez, csupán a primer következtetéseket vonja le), s éppen ezért sétál be szépen Csi-csi csapdájába, amikor a lány megkérdezi, hogy mit is tenne, ha sok pénze lenne egyszer. Venne egy szép öltönyt, hogy emberszámba ve-

gyék, meg autót és házat, hangzik a válasz, mire Csi-csi lecsap rá: „Valamikor az ilyesmi eszedbe se jutott. Pár évvel ezelőtt még mindig azt hajtogattad, hogy hányingered van azoktól az emberektől, akik autót meg házat akarnak venni [...] Mindig valami belső gazdagságról papoltál.” Csak ekkor jön rá, hogy a lány számon kér, felelősségre akarja vonni őt s elgondolkodik: „...istenem, milyen naivan gondolkodtunk mi még tegnap. Lehet, hogy irtó strammok is voltunk. De hová a fenébe jutnánk, ha mindig így gondolkodnánk.” Barátnőjénél, Tanjánál, akinek a szülei gazdagok, mindig élvezzi a rendet, a tisztaságot, a süppedős szőnyeget, a szép bútorokat. De jól nem érzi magát, mert tudja, hogy nem ebbe a körbe való, s fájdalmasan látja saját nonkonformizmusra ítéltetését: „Néha sírhatnékom van az egészért, az istenit neki, de kérdem én, miért zokognék én ennyi finom ember között. [...] Belém tukmálnának egy marék jótanácsot, és aztán mehetnék a fenébe. [...] menjen az ember vakul előre, akár a kamikazék. Húzza sovány váll közé a nyakát és kitarótan meneküljön.” Mégis állandóan csábítja az a lehetőség, hogy Tanja révén helyet kérjen magának a gondtalan életben, ám amikor levelet kap Csi-csitől („...haragudtam rád, amiért autót meg házat akartál. Belátom, hogy tévedtem...”), aki Merkurosz kedvéért időközben elhagyta a várost, riadtan veszi tudomásul a lány árulását. De legalább ennyire megretten Hemmel folytatott beszélgetése során is, rádöbbenve arra, hogy barátja világosan látja Tanjával való kapcsolatában a konformizálódás lehetőségét. S amikor először nyúl Bea keze után, aki szegény és közéjük való, elégtétellel és megkönnyebbülten állapítja meg: „Holnap majd megmondhatom H.-nak is, hogy nem volt igaz. Ezzel majd bebizonyíthatok neki mindent. Nem vagyok áruló.”

Hem útja végül gyilkossággal kombinált öngyilkosságba torkollik, melynek áldozata Merkurosz, míg Bub elhagyja Beát és Csi-csivel kel útra valamilyen bizonytalan cél felé. Cselekedeteik értelmezéséhez világszemléletük különbözősége, e különbözőség lényegének megértéséhez pedig Végel imént már emlegetett *Kishitűek, árulók és csavargók* című esszéje adhat kulcsot. Végel mindenekelőtt kétféle árulás között tesz különbséget. Az egyik a mindenki számára ismert, amikor valaki tudatosan feladja azt, aminek korábban résztvevője volt. A regény hőseit voltaképpen ez az árulás foglalkoztatja, cselekedeteik titkos mozgatója azonban anélkül, hogy ennek tudatában lennének, egy egészen másféle árulás; az, amely Végel esszéjének tulajdonképpeni témája. Ennek az árulónak legfőbb tulajdonsága, hogy nincsen tisztában áruló voltával. Őt „az események hordozzák, mint a folyó a kavicsot, homokot, habot”. Csak azt tudja, hogy nem akar beilleszkedni, nem akar konszolidálódni, és eszébe sem jut, hogy nonkonformizmusával árulást követ el, a tegnap forradalmának (nonkonformizmusának) árulójává válik. „Ez a magatartás [...] akkor jelentkezik, amikor egy-egy történelmi időegység a megnyugvás pillanatáig ér el, vagyis amikor elkezdődik egy univerzális adaptálódás a tegnapi dinamikus (forradalmi) szituációhoz. Az ilyen áruló [...] a konszolidáció korának szimptomája, amely kor sajátos dialektikája kitermeli önnön negációját: az árulót.” Az árulók elől tehát a tegnap forradalmát eltakarja a konszolidáció, önszermelésük idején ugyanis csak az általános adaptációt látják, az előzményeket már nem. Történelmi nézőpontból persze áttekinthető és értelmezhető lenne a társadalomban lejátszódó folyamatok logikája (vagy ha úgy tetszik: dialektikája), az árulók legfőbb tulajdonsága azonban éppen az, hogy nem rendelkeznek történelmi tudattal, „metafizikus enjük szinte parazita módon szól bele az életükbe.” Emiatt képtelenek helyzetükön felülemelkedni, s a megtagadott renddel szemben nem látnak más alternatívát, csak a káoszt. Körükbe az eszszé szerint leginkább fiatalok tartoznak, akik még nem rendelkeznek megállapodott egzisztenciával, s árulásuk éppen ezért „potenciálisan magában tartalmazza a jövőbeli konszolidálót és a nonkonformistát egyaránt”.

Az áruló helyzete tehát köztes állapot. Különbözik az ösztönemberétől, mert vannak morális fenntartásai, de különbözik a tudatos nonkonformistáétól is, mert nem képes arra, hogy helyzetét történelmi távlatba emelje. A regény hőseinek magatartását ez a köztes állapot mint létállapot határozza meg. Állandó ingadozásaiknak, félelmeiknek és morális di-

lemmáiknak, melyeket mindig csak megélnék, de sohasem próbálnak értelmezni, itt rejlik a magyarázata. Mindössze két olyan szereplője van a könyvnek, akik nem tartoznak az ösztönös és a tudatos nonkonformisták között álló árulók körébe: Hem és Merkurosz.

Hem tudatos nonkonformista. Jelzi ezt már az is, hogy ő Bubbal ellentétben nem fél, s nincsenek konformizmusra ösztönző morális fenntartásai. Abból a beszélgetésből pedig, amikor apjáról, illetve apja egykori harcostársáról mesél Bubnak, kiderül, hogy rendelkezik történelmi tudattal. Bub számára ez persze nem válik ilyen világossá, inkább csak arra döbben rá, hogy őbelőle hiányzik valami, aminek a barátja birtokában van: „Írtó meglepett, hogy H.-nak története van. [...] Mindig irigyeltem azokat az embereket, akiknek van történetük [...] Ha nekem lenne egy ilyen történetem, mindjárt jobban érezném magam.” Hem története voltaképpen a hajdani forradalmár konszolidálódásának a története, aki nagy villát épített és Mercedesszel hordja a vizet. És a saját története is, ahogyan árulóból tudatos nonkonformistává vált. Egyszer ugyanis, hogy bosszút álljon a konszolidálódott forradalmáron, ellopta az autóját. Előbb össze akarta törni, de azután csak otthagya az erdőben, mert rájött, hogy „akármit teszek is, minden megy a régiben.” Azóta ugyanúgy elköt autókat, de már nem törődik azzal, hogy igaza van-e vagy sem, azaz nincsenek benne többé morális gátak, csak arra vigyáz, hogy a dolog sikerüljön, s a szórakozás tökéletes legyen. A dolognak így persze nincs mélyebb értelme, de annál jobb, annál élvezetesebb. Bubnak ebből az önvallomásból leginkább az ragadja meg a figyelmét, hogy Hem mindent meg tud magyarázni, azaz tökéletesen tisztában van tetteinek hátterével. S azért képes olyan közömbösen viszonyulni mindenhez, mert van ereje: „ha akarná, felrobbantana mindenkit maga körül. Ha megindulna... Ha egyszer megvagdulna, tudom, hogy írtó kinyírná ezt a finom társaságot, amelyik most kineveti őt vagy lenézi. Ha egyszer megtalálná azt a bizonyos pontot...” Ám Bub éppen a Hem által előadott történet lényegét nem érti meg: azt, hogy ilyen pont nem létezik. Ezért beszélt Végel korábban ismertetett írásában arról, hogy a nonkonformista sorsa mindig tragikus, mert az emberi lényeknek a maga totalitásában lehetetlen formát adni; tagadása így szükségképpen a forma tagadásában merül ki. Írása egy későbbi pontján, melyről az imént még nem szóltam, mégis felteszi a kérdést: vajon létezik-e olyan gesztus, amelyben a teljes ember kaphatna formát? „Ha cinikusak lennénk, mondhatnánk, hogy igen: ez a gesztus az öngyilkosság. [...] ez az a tett, amelyhez az egész ember viszonyul, amely az egész embert változtatja meg. És nincs tovább” – hangzik a válasz. Ám éppen ez a *nincs tovább* az, amellyel sem a teoretikus, sem a szépíró Végel nem tud megbékélni; emiatt hal meg kamikaze módjára Hem, azaz viszi magával a halálba Merkurosz is.

Ahhoz azonban, hogy tettének motivációi világossá váljanak, Merkuroszról is kell szólni néhány szót. A város furcsa és közismert figurája ő: esténként feltűnik a kocsmákban, klubokban, lebujokban, figyelmesen megvizsgál minden embert, majd elmegy. Később kiderül, hogy könyvet szeretne írni az aszfaltlakók általa értelmetlennek tartott életéről, s ehhez gyűjti az anyagot. Munkáját papírra vetni elvonul a tengerre, s rábeszéli Csi-csit is, hogy menjen vele, hagyja ott a várost és a barátait, akik képtelenek a normális életre. Érvei azért lehetnek meggyőzőek Csi-csi számára, mert az aszfaltlakók helyzetét Merkurosz is, akárcsak Hem, történelmi perspektívából veszi szemügyre. Nézőpontjuk mégis gyökeresen különbözik egymástól: Hem tudatos nonkonformista, míg Merkurosz a nonkonformista aszfaltlakókban a hajdani nonkonformizmus (azóta konszolidálódott forradalom) árulóit látja, akik passzivitásukkal végül is támogatják a forradalom konszolidálódását. A folyóiratközlés szövege alapján ez még csak hipotetikus lenne állítható, a könyvbeli változat azonban egyértelművé teszi Merkurosz tetteinek motivációját: „Azt mondja, hogy képtelenek vagyunk normálisan élni. Hogy puhányok vagyunk. Képtelenek vagyunk tiltakozni, mert azt hisszük, hogy már minden elveszett. Pedig tiltakozni kellene. Kiabálni, verekedni, harcolni...” Könyvét azonban képtelen befejezni. Munkája során ugyanis, amint Bubnak szóló levelében írja, az aszfaltlakók esztelenségé-

ben fölfedezte a logikát, a törvényt: „a modern kamikazék vakságát, akiknek nincs mit felrobbantani.” Visszatérve a városba mégis tovább agitál a lézengők nonkonformizmusa ellen, annak ellenére, hogy hamis próféta voltával most már saját magának is tisztában kellene lennie, s a nonkonformizmussal szemben csupán a konformizmus alternatíváját tudja kínálni. Ezt bizonyítja Pud esete, aki, mint láttuk, Merkurosszal karöltve készül a felnőttek életébe való beilleszkedésre.

Hem haragja tehát a hamis próféta ellen fordul. A tudatos nonkonformistából olyan kamikaze lesz, aki megtalálja a maga célpontját. Nonkonformizmusa a pusztá önmegsemmisítéssel rövidre zárulna, a Merkurosszal való leszámolással azonban töretlen marad. Ő, ha úgy tetszik, a nonkonformizmusért hal meg, míg az öngyilkos csak egy olyan stabilitást érhet el, amely elől életében nonkonformistaként éppen menekült; mert Végel esszéjének megfogalmazása szerint, „a nemlét szintén annyira stabil, mint a konszolidált pillanata.” A következetes nonkonformista mindkettő elől menekülni kénytelen, éppen ezért ő „a modern idők Ahasvérusa, akit nem az isten büntetett meg, hanem az idő. Örök csavargásra van ítélve az abszolút pillanat és az abszolút öröklét között. Egyiket sem vállalja, mindenkitől menekülnie kell.”

Bub a regény végén, amikor vonatra száll Csi-csivel, ezt az utat választja. A felnőttkor határára érve előre lép s nem vissza: tudatos nonkonformistává válik. A történet elején még gondolni sem képes arra, hogy konkrét úticél és pénz nélkül csak úgy nekivágjon a világnak, és végképp nincs egy hullámhosszon Csi-csivel, aki szerint: „nem az a lényeges, hogy az ember hová megy, hanem az, hogy menjen, menjen az utolsó lehetéig.” Csi-csi e filozófia jegyében kell útra Merkurosszal, s nem tér vissza a városba akkor sem, amikor a fiú elhagyja őt. Egészen addig nem, amíg Hem „balesetének” híre vissza nem kényszeríti őt. Akkor viszont már szavak nélkül is értik egymást Bubbal, aki időközben felnőtt az útonlevés filozófiájáig: „Az a fontos, hogy ne álljak meg, hanem mindig mozogjak, mindegy, hogy mit csinálok.” Még akkor sem szönek konkrét útitervet, amikor már a vonaton ülnek. „[...] az a fontos, hogy jól szórakozzunk” – mondja Csi-csi, mire Bub nevetve hozzáteszi: „S ha valahol nem megy jól, hát továbbállunk”.

Ami fogalmi nyelven már nem kifejezhető

Az *Új Symposion* első évfolyamainak lapozgatása közben az olvasóban óhatatlanul támad az az érzés, hogy a jugoszláviai magyar irodalom a konformizmus és a nonkonformizmus kérdéséről szóló állandó dilemmák sodrában vált nagykorúvá a hatvanas évek közepén. Az akkori jugoszláviai (jugoszláviai magyar) viszonyok közepette nem csupán különösen aktuális, hanem különösen bonyolultnak bizonyuló kérdéskörben talán Végel László mélyült el leginkább. Elméleti írásai igazán árnyaltak, érződik rajtuk, hogy a szerző igyekezett kerülni mindenféle elhamarkodott következtetést. Az eredménnyel azonban, úgy tűnik, mégsem volt igazán elégedett. „Konformisták és nonkonformisták. Túl erős antinómiák ezek, hisz a gyakorlatban egészen másképpen van. A konformista néha kitermeli magában saját ellentétét, s egy-egy pillanatra nonkonformista lesz és viszont [...]” – fogalmazott a mettlikai tölgyfák alatt készült írásában. A probléma regénnyé formálására éppen az indíthatta, hogy a szépirodalom a maga sajátos eszközeivel sokkal finomabb különbségek, bonyolultabb összefüggések kifejezésére képes, mint a fogalmi nyelvhez kötött elméleti fejtegetés. Így született meg a magyar farmer-nadrágos próza egyetlen időtálló alkotása, melynek látszólagos nyelvi szegénység mögé bújtatott gazdagságát a mostani tanulmány, a fogalmi nyelv hálójában vergődve, legfeljebb csak érzékeltetni lehetett képes.

Végel László *Újvidéki trilógia* című regényhármasa – melynek első darabja az *Egy makró emlékirata* – a közeljövőben jelenik meg a Jelenkor Kiadó gondozásában. (A szerk.)

Szavak útja

ma már fogalmad sincs milyen kövek
között eredt a forrás hány öreg
és sarjadó jegenyenyár tövében
indult mint első tétova beszéd

nem tudod milyen sovány gyökerek közt
merre kanyargott kezdetben a csönd
ma már fogalmad sincs korábbi gyöngé
bevallhatatlan sóvárgásaidról

nem érted soraid nem érzed ízét
annak a régi víznek nyugtalan

utadnak fogy a medre fogy a partja
pallók korhadnak kötélhid szakad le
ó titkaid visszhangos völgy kiadja
áldott köd száll a vajúdőhelyekre

arcra buknak áttetszetlen habok
mocsárrá váltja öbleit a szó
felöleled a hajnalt elhagyod
maradsz kiszáradt ajkú hírhozó

Bordal

Írjunk talán kenyérbél-verseket
födél-verset, garasra váltható szót
írjunk talán láncot a hűtelen
a könnyű léptű ifjú szerelemre

hétágú napfényt szólótöveinkre
a fájdalmas igazságokra írt
pincés csöndet írjunk homályba veszve
titkos ábrát mely beavat és tilt
valóra válót tengermélybe hálót
déli oldalt ahol dió terem

Írjunk áttetsző múltó percek
szellőt mert elbabrál a kerteken
békét hol elidőz az akarat

vihart hogy döntse le e keserű
ez örökösen tele poharat

Tömegkultúra

A tömeg én vagyok. Itt most a múzeum előtt kacskaringósan nyúló sor. Vagyis mi, ti, ők a lépcsőkön billegve, a portikusz alá igyekezve, a kavicsstányon s ott túl az aszfaltjárdán egymás lábát tiporva, olykor a tilos gyepre is lépve. S a tömeg te is vagy, akár rám találva csatlakozol a váraozókhoz, akár bent sodródol közöttünk, kik oly szorosan gyürkőzünk, hogy szó sem lehet visszafordulásról, megkeresésemről. Többet hamarjában a találkozás érdekében én sem tehetek, be vagyok ékelve, le vagyok cövekelve, be vagyunk, le vagytok ugyanúgy mindvalahányan.

Szabadon jelenleg amott a gnóm mozog. Négykézláb érkezik a parkosított háttérből, abból az üvegzőlde derengő erdőaljából, melyen jobbára madarak és rovarok osztoznak, néhány kóbor kutyát, macskát is ideszámítva. Vajon a gnóm kóbor-e? Erre vall, hogy egy marék morzsáért tülekedő galambcsődülethez érve eme bőfögve kacsázó töhötömöket félre kell lökdösnie útjából, nem ijednek meg tőle, s közeledtére még a rugóra pattanó rigók, verebek sem repülnek el. Ellenérvként viszont az hozható fel, hogy vasárnap lévén fehér inget és csokornyakkendőt visel, márpedig önmagát bajosan csíphette ki, hiszen kéz- és lábfeje nélkül született. Ő is a tömeg volna? Harmadik személyként épp annyi jogot formálhat rá, mint mi mindannyian, kik viszolyogva nézzük. Szívesebben néznék persze téged, de egyelőre ő van itt. Jobb első csonkjára erősített kis ciroknyalábbal söpröget a sor mentén, benyúl a cipők közé, s amikor sikerül valami szemetet előkotornia, a lábszárait bökődve fejével, alamizsnáért emelgeti a bal első csonkjára szíjazott pléh pixist. Odaad munkája nyomán porfelhő száll, krárogunk itt, köhögünk ott, amit a gnóm fülével nem hallok. Nyilván süketen jöttem a világra, talán némán is, nem tudok felelni nektek, kik csúfondáros vigyorral fületlen gombot dobtok szelencémbe. Szájamra nyálbuborék nő az igyekezettől, paskolom sértetten a kavicsokat, de nincs szerencsém: rágógumi akad a seprűmbe. Csonkjaim az eltávolító műveletre nem alkalmasak. Szájammal kellene beavatkoznom láthatóan, és láthatóan taszítja vissza az idegen csoma szájba vétele. Így hát magatehetetlenné mered a gnóm, miközben nehézkedésünknek engedelmeskedve tömegem előre poroszkál.

Nem mondhatjuk, hogy valami vidámak vagyunk. Ti is, akik jókedvűen adakoztatok fületlen gombbal, alig kuncogtok most. Fárasztó hébe-hóba nekilendülni, megtorpanni majdnem egyidőben, torpanni és toporogni. Beszélgetésnek nem kedvez, hogy körös-körül fülelnek. Olyasmiket közlünk, amik nem érdekelnek senkit sem, a legkülönösebb szavakat a legközyösebben. Mind mogorvábban lődörögnek a kéme, és ahányan csak vagyunk, frusztrálva mustráljuk környezetünket. Bizonyos élénkűlő mormogást azért hallok. Zavarbaejtően kordul a gyomrunk. Régóta tart az ácsorgás, mi sem természetesebb, mint megéhezni. Mégis kínos így kollektíven, az elkülönülés legcsekélyebb lehetőségétől is megfosztva. Könnyű azoknak az édesanyáknak, akik vénuszi pózban, hátulgombolós ámorjaikkal kicsapják magukat a pázsitra, és tejesüveget, diszkrétan melltartót is bontanak. Bármikor visszaléphetnek a sorba, míg ha azok csapják ki magukat, akik nem édesanyák, tettük felér önkirekesztéssel, lemorzsolódással, arról nem is szólva, hogy egyik vagy másik tejforrás híján éhségük szemernyit sem csökken. Elnyomó többségünknek biztonságosabb a sorban, ahol nem lehet, hogy ne legyen igazunk.

Hiába adja a bankot ez az újabb egyes szám harmadik személy, ki oldalogva közeledik a parkosított háttérből és kérkedve ripakodik:

„Nézzenek meg jól, hölgyeim és uraim, ilyen, aki csőben lakik, és nem is tudja, mi-

lyen csőben. Emberfia oda be nem húzódna. Ha gyertyát gyújtok, patkányokkal nézek farkasszemet, s mindennap mégsem lehet patkányhúson élni. Nekem is jogom van a kultúrához, a kultúra is cső, nem mondhatják, hogy nem. Azért jöttem önök közé, hölgyeim és uraim, hogy ne lopjak, csaljak, raboljak. Nagy a kísértés útonállásra, kérem. Őrületesen nagy. Újságpapír az ingem, a bőröm egészségtelen, mitesszeres. Lábszagom van, hűgyszagom van, hónaljszagom van. Főleg elegendem van. Nyílik a bicska a zsebemben. Ha jót akarnak, adományaitak tegyék a markomba.”

Meg kell adni, külalakja osztályon aluli. Sűrű hálót képező véreire nélkül vízenyős szemet talán ki is folyna üregéből. És a felsoroltakon kívül bor-sör-, valamint pálinkaszaga van. Egyébként semmi impozáns. Előrenyújtott marka reszket: zsebmetszésre teljességgel alkalmatlan. Tipikusan olyan kisbűnöző, aki melléfog a már kinyitott ridikülben. Vásári filcírónt emel ki onnan, ahol gyöngyház borítású, huszonnégy karátos töltőtoll is lapul, és platina rúztartó helyett az egészségügyi vattahengert kaparintja meg. Tipikusan olyan kisbűnöző, akit a károsult első kiáltására lefűlelnek, egyetlen tuskó rendőrközlegény elég megbilincselésére, a sarzsi távollétében is elég, mert testi erőben sem bővelkedik, elfutni sem képes, ina meglazult a sok kevert rumtól, amire akkor kapott rá, mikor első és nagyjából utolsó zsákmányát eljátszotta az ügetőn, s még álmában is nóniusz ménnek és kancák röhögtek körül, odadobogtak mellé, szalmacsutakok közé döntötték, magasra emelt mellő patáikkal terrorizálták ezt az embrióalakzatba menekülő, nyámnyila kisbűnözőt, ezt a hitelbe fogyasztott spriccertől puffadó, szegénykonyhán girhesedő, pudvás testű, himlőhelyes kankójankót, ezt a leszázalékolt, madárlátta guberálót, mondvacsinált ripőköt, kinek hiába nagy a pofája, legregényesebb kollektív tudatalattink sem képes bicskás fenegyereknek elképzelni, hát még sűrű, sötét erdőből előrontó, valóságos útonállónak csőretöltött mordállyal, hullámosra kefélt haramia szakállal, éjjeli álmukból felvert utasok arcába világító lámpással. Ha pedig ijesztgetni nem tud, érdekelni nem tud, hogy jön ez a társadalmi nulla az erőszakos kéregetéshez? Hát tudja mit? Ezt magának. És neki beltorzulás veszélyét is maga után vonó, megrázó belső eseményt kívánva nézünk el szemrebbenés nélkül patkányszemű feje felett. Legfeljebb annyit javallunk hozzá, ha jót akar, húzza meg magát a csővében, s mielőtt megint előmerészkedne, tisztázza magában, mivel tartozik kultúrembereknek.

Mert én persze kultúrtömeg vagyok. Rengeteg lélekszámom miatt kicsit körülményes, de jogaimmal világosan számot vető kultúrtömeg. Tudom, hogy a művek mértéke én vagyok. Tőlem függ sikerük, tőlem az értelmük, tőlem az élettartamuk. Jogaim hatalmamra alapulnak. Ezért olyan szilárdak, haladéktalanul érvényesíthetők. No meg azért is, mert hatalmam kultúrámban eredezik. És kultúremler legyen a talpán, aki a kultúrámban természetét egykönnyen felismeri. Pedig nem titok. Minden szempontból mérhető, feltérképezhető. Vetíthető, kirakható, elénekelhető. El is képzelhető, de meg nem érthető. Mert akármilyen mérjük magunkat, a tömeg én vagyok: önmagamban való, legfeljebb elmondható. Szavakban előállítható, felelősségre nem vonható. Lám, a csőlakó is hogy jár. Ránk ijesztve magával babrál ki, s nem csoda, hogy az erdő aljából kiszaladó, kóbor kutya ránk emeli hátsó lábát.

Nem ajánlatos a természettel packázni. Nem ajánlatos továbbá úgy tenni, mintha nem léteznénk. Tudjátok ti is, tudjuk mi is, milyen fontos a jelenlétem – költségvetések állandó tétele. Fizettek érte napi áron, ha másként nem megy, természetben. Rám nézéssel, rám füleléssel, megnyilvánulásaimkor orrcimpátok kéjes tágulásával. Ugyanezt várod el te is tőlem, s egyes szám második személyedtől remélem, hogy ugyanezt tőled én is megkapom. Kultúrtömegünk joggal büszke arra, hogy képes a közlés legtermészetesebb csatornáinak kialakítására. Bár itt lennél már. Mondom a többiek nevében is, várunk... Rád várunk csupán, hogy teljes jelenlételemet ünnepehessem. Kiváltságosabb alkalomra mód aligha nyílik. Maga a kételtű mester gondolkodik róla merész társításaival.

Valaki leszakította a bejárat melletti díszplakát felét. Bicskával, átlósan, rosszakaratúan. – Azért ne rögtön a csőlakót gyanúsítsátok. Ti is láttátok, milyen muruggya. –

Hogy éppen azért, mert tehetségtelen? Hogy csak így képes kompenzálni? – Tudjuk, sajnos, tömegemnek hulladéka olykor rabiátus, de miért éppen a csólakó roncsolná az esztétikumot? Vagy miért csak ő? Egy konkurrens kultúrházunk is megirigyelhette a sikert. Hátha a legszélesebb művészi síkon veselkedünk önmagam ellen? Annyi biztos, az alkotás célja a hírverés minden eszközt szentesíti. Előzetes interjúk seregéből tudják a mester csodálói, hogy ezúttal a tudás fájának a témájára készültek változatok. Jóval a szakemberek előtt újságírók napilapokban tárgyalták a cseles fogásokat. Kilencvenkilenc kiállítási tárgy ugyanazt ábrázolja, mégsem ugyanaz. Változik például a háttér. Sziklák közül, meredek hegyoldalon másként nő a törzs, mint a folyóparton az egyhangú hullámozástól elgárgyulva, a vízbőségtől agyonkényeztetve. Jelképesen az ilyenek gyakran maguktól dőlnek ki, sáros gyökereiket céltalanul meregetve. Ez persze csak afféle örökölt hiedelmünk, büntudatos közhely, és nem a kételtű mester beállítása, melyről nektek talán egészen más közhely jut eszetekbe. Akkor lebilincselő a hatás, ha személyre szabott. Érzékelem így sokféleségemet: hol görcsösen kitolják a szememet az ágak, hol sugarasan terpeszkedve sátozt vonnak fölém. Hiába borzongat zimankóképzetével az északi oldal, az odanőtt moha smaragd bársonyától te is repesnél, és miközben nyílni nem akaró ejtőernyővel zuhansz a lombkoronába búvó nyársak közé, abban is reménykedel, hogy rajtuk rugalmasan fennakadva, néhány szúrás, vágás árán megúszod a talajhoz csapódó agyadnak gyógyíthatatlan kiloccsanását. Legalábbis így képzelem, amit te képzelnél, ha velünk együtt gondolnád végig a régióban is taglalt alkotói skála ösztönző képességét.

Csoportosítva sorolta a kultúrhír-magyarázó, az összbenyomás mégsem tisztázott: annyiféleként fogtuk az üzenetet. Miközben ti még a színek keveredésére próbáltok emlékezni, mibennünk a harmónia és a kontraszt él, melyet a felhők mögül kítűző nap éppúgy éltet, mint a hajnalban kristályosodó zúzmara. Állítólag van olyan kép, melyen levelek hullása után az őszi égbe a pálcikaágak sokasága útvesztőt karcol. Néhány kiválasztott madarat kalitkába zár, a teliholdnak pedig, ha mögéje kerül, a finom szitaháló milliméternyi darabkákra tördeli ábrázatát. Tavasszal viszont szexparádén csöppennek el a szélben izguló rügyek, és magömlésként bugyborékol a rigók részeg füttye is. Talán ezért tudja a kételtű mester a madárdalt láthatóvá tenni. No meg azért, mert egyszerre két ecsettel fest. Egyik hagyományos, másik modern. Amennyire különbözik, annyira összedolgoznak. Hetek óta bámulja kultúrtömegem a technikát s a teljesítményt, a képeslapokban egymással szembe fényképezett hajszálecsetet és a bunkósat, bár eldönteni nem tudom, melyik a modern, melyik a klasszikus. A hajszálcékony ázsiai, a bunkós európai, de ami Ázsiában klasszikus, az Európában lehet modern. Megfordítva szintén érvényes a tétel. Hogy mikor melyiket hogyan használja, azt a mester éppúgy titokban tartja, mint azt, hogy egyesek miért nevezik kétszexűnek.

Szerintetek propaganda az egész, de attól tartok, nem bíztok eléggé kultúránk kommunikációs játékaiban. Nem csak arról van szó, hogy minél drágábban adja el képeit. A reklám el is igazít a mai művészetben. Tájékoztat, oktat, egyetlen szóval odasegít a műterem kulcslyukához. Jelen esetben felfogjuk, hogy szédületes sikerének a két szex a nyitja: tudja, mit kell kibocsájtania, kinek bocsájtja ki és milyen esélyekkel bocsájtja ki. Biztosra megy a lefestett rigófüttyel. Azt persze nem tudjuk meg, miként tette a fekete madarak hangszalagregzését a vásznon láthatóvá, de ahhoz, hogy veletek erről a bravúrról érdemben nyilatkozzunk, elég, ha tudjuk, két szex nélkül a kételtű mester nem tudta volna. Hatékony ecsetkezelése az ő titka, ezért bámuljuk, de fontosnak azért tartjuk, mert mondhatom róla, hogy fontos, állíthatjátok nekünk, hogy ismerete nélkül kultúrtömegem valami lényegesnek van híjával. Nem elég a festészethez, hogy lássuk; addig igazán nem létezik, amíg nem beszélünk róla. Ilyeténképpen a művészet is én vagyok. Létkérdésem a kétszexű mestert fontosnak tartanom, kettős ecsetmozgását bámulnom, kommentálva a kommentárokat. S ebben az egyhelyben kígyózó, feszélyezett sorban gondolataim mélyéről egy mosolyt idézünk fel, meglehet éppen a kételtű mester valamelyik ecsetjével. Elvégre férhet-e kétség ahhoz, hogy

megosztjuk vele szerszámaikat? Csupán azt rejtjük véka alá, hogy melyiket. Hasonló titkot ti is bírtok, ezért párbeszéltek velünk felhőtlenül.

Általános rajongás tárgya a látható trilla. Van, aki az ázsiai stílusért lelkesedik, a fa-ágakra biggyesztett énekes madarakért. Van, aki a rigók európai dinamizmusát csodálja. Ám egy pillanatra sem hagyhatjuk szó nélkül rigók és ágak szédületesen módosuló arányait. Hol a természetes madarak uralják a törpe fát, hol a fa hatalmas, és rajta a rigók alig kivehetőek. Ha nem olvassátok az újságban, hogy ott vannak, talán tudomást sem vesztek rólunk. Mi pedig, kik más újságot olvasunk, ha ti nem mondjátok nekünk, szóba se hozzuk őket. Amire viszont minket is, titeket is mindenki felkészített, amiről egyöntetűen áradozták, hogy oda is kell rohannotok meg hanyatt is kell esnetek tőle, a ma már Ázsiában is elterjedt, sőt onnan tökéletesítve visszaterjedő képernyőtechnika alkalmazása a madaras sorozatra, mely ettől olyan élethűen jelenik meg, mintha maga a televízió sugározná. Közvéleményem szerint ez a tejüvegre ecsetelt és hátulról villannyal átvilágított kép a művészet egyik jövőbe mutató gesztusa, biztosíték arra, hogy a festmények ezentúl valamennyiünk otthonában helyet kapnak, elsősorban persze a kételtű és kétszexű mesteréi. Vajon nem abban a szellemben dolgozik-e, melyet korunk megkövetel? S vajon nem az ő fejében született-e meg a madárcsicsergéstől visszhangos fa alakjában megtervezett háztartási készülékek gondolata?

Hiába tudjuk magunkat a két ecset egyikének birtokában, habozva képzeljük el az árnyas porszívót, lombjával feketén bólintó mosógépet. Persze, ha mindkét ecset birtokában lennénk, akkor nyilván e témában is működne képzeletünk, mint a karikacsapás, de akkor viszont nem ácsorognánk itt a kételtű mester műveinek megtekintése céljából. Akkor nem is mondanánk ezt a történetet, vagy más történetet hallgatnátok, amelyben nem lenne múzeum timpanonnal és korinthuszi oszlopsorral, nem lenne parkosított háttér sem, ahonnan ez a madárjós külsejű, sokdioptriás agg leánya vállára támaszkodva előcsoszog. A magam módján gondoskodom szórakoztatásomról. Nekünk is jut belőle, vélitek, mert szokatlan mozgolódásba fogunk. Akik az érkezőktől távol állnak, nyakukat is nyújtogatják, s úgy rémlik, egyszerre az önmagukkal való meghasonlásba bonyolódnak, nem tudván, érdemes-e a látványosságért feladni helyüket a sorban avagy inkább mégis a helyhez tapadva a látványosságról lemondani.

Zavarunkból a vaksi vajákos segít ki. Nyekeregve tudatja, úgy fognak állni, hogy mindenholon kivéhessem a kalitkát. A kalitka persze csak szókép, a benne lakó papagájt jelöli így, nem tudni, miért. Mi sem tudjuk: most érkezett, alig ismerjük. Talán azért a szónoki óvatosság, hogy ne hívja fel túlságosan a figyelmet a lányára, aki nyilván maga is lehetne látványosság, ha nem lógna róla formátlanul színehagyott, összevissza foltozott ruhája. Gyakorlott női szemünk persze tudja, mit lehetne belőle kiszedni, s természetesen gyakorlott férfi szemünk is tudja. Csakhogy ácsorog közöttem több bujára kozmetikázott, áramvonalas nőszemély, akiből már kézzelfoghatóan ki van hozva az, ami a lányban csupán sejtelve a lehetőségnek, úgyhogy ha már fixírozásról van szó, előny az áramvonalasoké, s amennyiben mi vagyunk az áramvonalasok, akkor meg legyezős pilláink alól pláne inkább pajzán bajszunkra meg egyéb kackiáinkra lövellünk csábos pillantást, mint az öregember gyolcsing alá rejtett mócsingjaira. Ez utóbbinak ezek szerint valami más hátsó gondolata lehet, de kitalálni csak akkor tudnám, ha alaposabban ismernének minket. Jobb híján teljesen mindegy, hogy miért a kalitka a látványosság, amikor az az érdekes, hogy a papagáj mit csinál.

A papagáj sárga csőrével egy lakkozott fadobozban matat. Persze a lány, aki tartja a kalitkát, több figyelmet is megérdemelne. Egész lényéből sugárzik valami megértő kedvesség, arca gödrös, nyakának oltalmazó ívelése mint az ápolónőké, s a szeme, a szurokfekete, mélységes szeme hasonlatos a vak emberek éjszakájához vagy nappalához. Teljesen mindegy, melyikhez. De maradjatok csak a témánál. A papagáj a lakkozott fadobozból képes levelezőlapot húz ki. Emezen egy hölgy van feltüntetve, akiben a közöttünk el-

vegyülő, áramvonalas nőszemélyek égi másukat irigylik meg. Vajon a divat tenné a különbséget, ahogy többen hajlandók lennének gondolni? Számo! kell persze vetnünk a kelme minőségével is, és a dukátokkal, amikbe az enyhén áttetsző, habos muszlinköntös kerülhetett, különösen ha a pazarlóan felhasznált kelme mennyiségét is figyelembe vesszük. Ha bármelyikötöknel lenne annyi dukát, amennyibe ez a ruhadarab került, a napjainkban elharapódzott egyenlődsdi szellem miatt botrány is kitörne. Szerencsére azonban a dukát régi firenzei pénz, mi egész másmilyenrel fizetünk, az időbeli távolság és az árfolyam bizonytalan ismerete megment az osztályharc kísértésétől. Valami egész más ígéz meg. Pontosan nem tudnám megmondani, micsoda. Mindenesetre az idomított papagáj nem öncélúan teszi közszemlére a hölgyet.

Ránézni több mint megnyugtató, kimondhatatlanul több. Szépségénél fontosabb, hogy fényes nappal jelenléte az eleven holdét idézi. Belülről halványan világol, és piros vér helyett árnyak köröznek halkan a bőre alatt. Persze, szépsége sem mellékes, látszik jól, hogy hangsúlyozottan érvényre akarja juttatni, képzett és szakosított személyzet bevetésével. Hajzatán a fodrász fél napig is elbélélődhetett, míg a tincsek fonásával, bodorításával, tömegüknek ide-oda csoportosításával létrehozta a kígyók és oroszlánok közül türemkedő ziláltabb önkívület ígérését. A fodrásznak pedig mindenképpen előzetes tervmegbeszélésen kellett részt vennie a varrónővel, aki két szívalakban előregörbülő hajtekeresztből készítette a dekoltázs felső szegélyét, e copfok óarany derengését kölcsönözve a valóságos brokát szegélyeknek is, melyekkel a továbbiakban a muszlin térségeit parcellázzuk, vágatait azonosítjuk és mindezekben belül az idomokat hol kiugratjuk, hol sejtetjük.

Ami a kiugratást illeti, az úgy van megoldva, hogy a brokátszegély az említett copfok folytatásaként egy roppant melltűből lekanyarodva az emlő két almáját alulról körülírja, majd felfut a két vállra s ott a műveletet szóról szóra megismétli – vagyis kettő helyett négy mell kerül itt felfüggesztésre, és akadnak köztünk, akik sokallják, mások pedig, jól látom, azon tanakodnak, hogy melyik tartalmaz tejet és melyik csontot. Ami pedig a sejtetést illeti, az a kiugratásnak gyakorlatilag ellentéte, vagyis mindaz, amit a számlálatlanul hulló, emitt-amott művészien összefogott, sőt ráncolt, önmaga gyűrött anyagszerűsége miatt halmozott habselyem csupán lejtésében tesz érzékelhetővé. Magának a lejtésnek változó fokát kiszámítani a kárpitossal kellett, aki a rákönyöklésre szánt bíborpárna méretezésében volt hivatalos. Ugyanis a behajtott jobbkar támaszkodási magasságától függően fordul el a hátgerinc a kelme függőleges vízese mögé bújtatva a hasfalat, míg a másik oldalon átmenet nélkül a csípő patakozásának kanyarít lankát, mintha a rajta nyugvó, buján dologtalan ujjak a habokat borzolnák jobb híján, ám elég tüntetően ahhoz, hogy sokan közülünk, nem is tudnám megmondani, hányan, odafúrnák fejüket, és a sorbanállástól amúgy is fáradtan kényelmi eszköz gyanánt vennék használatba e legjobb családból származó és valamire nyilvánvalóan még váró hölgy tagjait. A reneszánsz természetnek hála, hely e testen volna elég. Szükség esetén pedig félrelékdöshetjük a csípő mellett terpeszkedő, két meztelen, árnyékosan sápadt lábat, melynek gazdája csak akkor tiltakozhatna hatásosan, ha maga is rajta lenne a képen. De nincs rajta.

Nincsen a következőn sem, melyet a papagáj az automaták gépiességével húz elő, holott mindegyikünk látja, a májfoltos öreg csontkeze szorít egyet a kopszakpecs lány vállán: ettől lódul a kalitka, s a lódulástól lépünk működésbe úgy is mint trópusi szárnyas. Ha csakugyan automatának nézzük magunkat, valami emberi tőlünk idegennek tűnik fel szemünkben, s akkor az egész sorbanállásnak nincs többé értelme. Számos helyről rápissze-günk, elég a hókuszpókuszából, folytatódni óhajtunk. Erre vágynak a viharsötét világításban berúgtató lovagok is a szó mindkét értelmében. Ha már berúgtattak, akkor akarnak valamit csinálni is előzetes megbeszélésük értelmében, csak hogy a folytatódás ára alkalmassint a folytatódás vége, különben védekezésül nem bújnának tetőtől talpig vasba. Ami csak retesz, lakat, kulcsra járó biztosíték, az mind gondosan el van zárva, úgyhogy pontosan nem is tudhatjuk, kik rejteznek a páncél mögött. Megkülönböztetni őket sisakförgőik toll-

dísze, lovaik díszhámjának és nyergelésének színe, meg egyéb ilyen külsőségek alapján tudjuk, bár ezek sem mindig mérvadóak: a vaskos hátasok, melyekre a mázsás hősök feudálisan fel vannak polcolva, olyan szorosan kavarognak, hogy melyiknek kihez tartozásában a döntést nem vállaljuk. Feltehetően amúgy is az összhatást keresik tartva attól, hogy a tömegből kiválókat egykettőre kicsinálhatja az ellenfél. Meg kell adni, egyetlen gerelyük van, az se néz ki valami tartósnak, s ha a helyükben minket kérdeznének, mi sem felelnénk mást, mint hogy e külön-külön törekeny szűrőszerszámokat sündisznó tuskék gyanánt csoportosítani célravezetőbb. Nem dicsőségesebb, azt nem, de sokkal biztonságosabb. Éppen ezért lélegzetelállítóan merésznek tartom a névtelenre összevételzett csapat közepén azt a személy szerint valósággal egyes számban ágáló egyént, ki az arany rózsákkal hímzett, lila barét egyveleg alatt arcát fedetlenül hagyva, meztelen pengéjét vezérkedőn rázva, tüzes csődörét kihívóan ugratja. Kőszén fekete a ló, ebben a síri megvilágításban kicsit kékes visszfénnel. Felhúzott, vörös ajka alól kimutatja hosszú paripafogait, nyerít, szentséggel a maga módján, vagy inkább röhög. Lehet, hogy az ellenségen, lehet, hogy a lovasán. Ez az, amit nem lehet tudni, mert fogalmi nyelven senki sem szól a jelenetben, néma kürtész, a nádasként imbolygó lándzsák suhogását is csupán hallani véljük, a rostélyok lesrőfolva, és a sakktabla mintájú zászló kiszámíthatatlanul lobog. De már rakja is el a papagáj az ábrát, melyből a rohamra indulók merev nehézkedésén kívül egyebet ti sem ragadtok meg, és így tisztázatlan marad, hogy a sereglésből kiváló egyes szám első személy halált megvető-e, avagy maga a halál.

Közben itt a következő kép. Ha maga festette volna, akkor sem mutatná fel büszkébben ez a magunkfajta tarkabarka madár. És noha tudjátok, a mutatószálat a rozszant sáman húzogatja, ti sem tagadhatjátok, hogy a levél sorrendjébe az állati véletlennek beleszólása van. Ezért árulkodik e jelen ábra az előzőekhez visszavezető, beszédes kapcsolatról. Önmagában is figyelemre méltó persze, egyike azoknak az eszményített alkotásoknak, melyek a férfi aktot befűrödő nyílvevesszők, tövisek, rozsdás szögek nélkül mutatják. Macerálásnak, vérnek semmi nyoma. Ami nem jelenti azt, hogy nincs baj, hiszen hátrahanyatlak a feje, szemhéja lezárt, ajka erőtlenül nyitott, és színe sem valami pirosposzsgás. Ágyékát lepel fedi, miképpen a Krisztusét a Golgotán, elhelyezkedése viszont más, inkább olyan vízszintes, mint a keresztről való levétel után. Alsó végtagjai feltűnően rövidek, de nincsenek igazán lefűrészelve, csak a két térd meg ernyedt lábszár nem fért be a keretbe. Helyettük az ellenkező irányból óarany brokátszegélyes hasbelyem enged láttatni egy darab meztelen bokát meg lábfejet, s ekkor magától értetődően kapcsolunk, az ismeretlen aktban annak az árnyékosan sápadt lábnak gazdáját ismerve fel, kit előbb többen közülünk félre akartak lökdösni, hogy a legjobb családok egyikéből származó hölgyet tömegesebben igénybe vehessék. Hát ennek a kocsistempónak az új helyzet kedvét szegi. Kifogásolható indulatú, társaink megfontolásai a következők: vagy magához téríthető az önkívületben heverő illető, s akkor jól megtermett lévén gyógyíthatatlan kárt tehet bennünk, vagy nem téríthető magához, akkor meg a hullagyalázás esete állhat elő. Annál is inkább, mert semmi sem bizonyítja, hogy az illetőnek nincs köze a vértések rohamához. Talán éppen a bereteszelt lovagok egyike a csata előtti éjszakán, hacsak nem a rákövetkezőn. Lehet az is, hogy maga az egyes szám első személy igényével rúgtató feketecsődörös ezúttal más beállításban és csupaszra vetkőztetve, amely változások útját állják a gyors azonosításnak. Veled könnyebben megoldanám a talányt, amit a fent jellemzett hölgynek a képben való felbukkanása csak fokoz. Igaz, elhangzott az is, hogy valamire nyilvánvalóan vár. Mármint ez a szépségesre kikészített hölgy. Úgy rémlik, ennek a valaminek az ügyében kíván intézkedni. S amit csinál, nem érdektelen. Meg jól is esik nézni, ahogy gyengéd idomait érzékeny helyezgeti az aránylag alacsonyra szabott térségben. Letérdelve, kicsit hajlott pozitúrában tökéletesen elfér s belemerül az illető szemlélésébe. Ez meg se rezzen: hatodik érzéke, mely felriasztja az alvókat, ha valami nincs rendben, feltehetően csütörtököt mond. A hölgy igen logikusan és némileg tréfásan próbára akarja tenni. Megériint derekát jobb kézzel. Hatás semmi. Odateszi

balkezét. Zéró reakció. Meg kell adni, krokodil idegzetű az illető, mi már cincogva vonaglanánk. Erre vall az is, hogy a halványan árnyékos ujjak és az árnyékosan sápadt csípő között bajos különbséget tenni, másszóval, ha az egyikben van élet, a másiknak is mozognia kellene. De nem mozog. A hölgy mégsem adja fel. Rázza az ernyedő húst. Semmi. No erre megragadja az irdatlan, figuratív laklót, s próbálja felültetni. Igenám, de a művelethez kevésbé gyengéd idomok szükségeltetnének. Sorunk pedig hiába büszkélkedhet tagbaszakadt műpártolókkal, magától értetődik, hogy ezeknek kisujjukat sincs módjukban mozdtítani. Végül is a kényszerűen saját ujjaira hagyatkozó hölgy valahogy a térdére ráncigálja fel a törzset és a gyatra eredménnyel békületlenül felnéz. Neki is az járhat a fejében, mint nektek, akiknek kitalálom a gondolatát. Nevezetesen, hogy ennek a jobbról is balról is lefityegő, földet súroló illetőnek állapotát nem sikerült azonosítani; váltig kérdéses, jól végzett munka után az igazak álmát alusssa-e, eszméletlenségig lerészegedett-e, avagy netán tetszhalott, mivel a csatában akkorát somtak páncéljára, hogy ideiglenesen háltni járt belé a lélek. Még elkeserítőbb, hogy noha együttesük kultúránkban teljesen megszokott, a hölgy mérgében nem tudja elkönnyezni magát. Vádlón reánk emeli tekintetét a magatehetetlen illető fölötte, s így az a nyomasztó helyzet áll elő, hogy egyszerre kell szembe néznünk vele, aki csodaszép, a kalitkát tartó lánnyal, aki kedves és félelmetes, no meg a rövidlátó haruspexszel, aki nem bizalomkeltő. A papagájjal persze nem: neki oldalt van a szeme, de az eddig felsoroltak olyan számonkérők, hogy a sorban mindenki beelűdbőrzik.

Az ne lűdbőrözzék bele, ki az ábra talányát nagyobb szakértelemmel kezeli. Mi inkább odébb húzódunk, beljebb kerülünk, elvégre mindenütt mi vagyunk. Kint egyre forróbban tűz a vasárnap déli nap, ráment az egész délelőtt ezekre a jelenésekre, nem mondana többet az ügyeletes cigányasszony, a penészes arcú brácsás vagy a Jehova tanúja sem, torkig vagyunk az ácsorgással, ideje szembesülnünk a kiállított művekkel: nem elég-e vajon ez a négy-öt ok, hogy a belépést, formáságokat – jegyváltást, fényképezőgépek, szatyrok, ütő-, vágó-, szűrő-eszközök leadását a ruhatárban, biztonsági pössentést, frizurák rendbeszedését a mellékhelyiségben stb. – minden teketóriázás nélkül letudjuk, nem is szólva arról a két egyenruhásról, akit a múzeum igazgatója, a felelős minisztérium, a társadalom, vagyis valamennyi-ünk és -ötök nevében a kapuhoz állított, hogy azt félig zárva tartva, azon egyszerre csak hűszfőnyi csoportokat engedve át a tárlatot fenyegető túlszűfolttságot enyhítsék. Egyetlen mondatban túlesve a legalább félórás gatyázáson mind a húszan velem együtt odasiettek a dokumentációs pulthoz, hátha van ott valami tájékoztató: az ilyen modern művészethozsok nem lehet tudni. Az sem ártana, ha valami komoly hírből álló vagy magas állású személy tanúsítana, hogy szemfényvesztés gyanúja nem forog fenn. De nem tanúsítja senki. Három zsákszerű, saját cénatrikóját kötögető nőszemély sajnálkozik egymás szavába vágva:

– Elfogyott a katalógus.

– Nem készült el.

– Kivonták a forgalomból. – Aztán óvatosan körülnéznek és kórusban súgják: – De broszúra van letétben, aranyoskáink. Minden nyitás előtt maga a mester helyez el belőle korlátozott mennyiségben a pult alatt. Ők nem is mondják mindenkinek, csak olyanoknak, mint mi, akik kíváncsiak a műhelytitokra. Hát benne van. Potom áron.

Döbbenetesen drága a pár milliméter vastag boríték, amelyet a mester kettős szignója díszít, és az ingyenes belelapozástól egy vörös viaszpecsét véd. Guberálok mégis a zsákbamacskáért, mert guberál a szomszédom, és mindannyian adunk kultúrtömegünk-re. De azért úgy nem teszek, mint az a házaspár, amely bele se néz, egyszerűen hóna alá csapja és indul befelé magabiztosan. Mert hogy ez nekik csak dokumentáció, souvenir későbbre, esetleg az unokáknak, hogy jöjjenek kíváncsian akkor is, mikor a nagyszülők már szenilisek lesznek és modern képek helyett a fiatalság testi jelenlétére lesz szükségük – addig azonban a jelenről maguk akarnak személyes véleményt alkotni, tudják jól, hogyan kell. Persze a közvélemény súlyával is tisztában vannak, s amikor visszapislant-

va észreveszik, hogy rajtam kívül még tizenhét személy bontja borítékját, bontják ők is a magukét. Miközben a három zsáknő pult alá takarítja a bevételt, mindenki figyeli, milyen képet vág a szomszédja. Szomszédotó meg vagyunk és megfigyeljük egymást. Egy pillanatra csupán, mert a környezet kitáguló szemének láttán kíváncsiak lesztek, hogy a tiétek vajon ugyanúgy kitágul-e. Ehhez a saját brosúrátokba kell néznetek. Miként a tiétek, aként az enyém is kitágul, meglátván a belülré ragasztott, parányi tükörben a mesertet, amint váltott ecsettel önnön képmására fest engem.

Szédületes kis magánszínház, nyilvánvaló, hogy a ma már Ázsiában is elterjedt, sőt onnan tökéletesítve visszaterjedő képernyő-technika alkalmazása az alkotó és a néző közötti telepátikus kapcsolatra. Nyilvánvaló továbbá, hogy a szerkezet személyesre van állítva, mert ha sematikus, mindenkire és senkire se hasonlító generál fejet állítana elő, szemgolyómat, szemgolyójukat, szemgolyónkat nem jellemezné az önfelismeréssel járó kitágulás. Vagyis bármelyik tükörben azt festi a mester, aki éppen belenéz. Hogy nagyjából kerek számot mondjunk, jelen pillanatban húsz, különböző ábrázatot egyszerre, melyek ráadásul, ha a magamé alapján a legáltalánosabbig jogosan eljutok, éppen a modelleknek a negatívjai, már amennyiben a modellek a maguk kultúrtömegében és attól elvonatkoztatva külön-külön pozitívnak mondhatók. Roppant nehéz megértetnünk magunkat, ha egyszerre húszan beszélünk, inkább lebontjátok magatokat egyénekre, akikről nyomban kiderül, hogy ellenkező szexűnek ábrázolódnak, mint amilyen szexűek az életben, ám mindenképpen a mester hasonlóságára. Semmi valószínűtlen nincs ebben, hiszen ő kétszexű, amióta sorban állunk képeiért, és többek között éppen ezért állunk sorba. No mármost aki belegendol, és mi itt mind a húszan ezt tesszük, annak mámorító a következtetés, hogy a két ecset valamelyikének a munkája önmagunkkal hoz létre találkozást, melynek során alteregónkban magára a mesterre bukkanunk. Valamelyik szélkalap el is kezd ujjongani, hogy ő a mester, ami felette kellemetlenül érint, hiszen a mester én vagyok.

Csak higgadtan. Kicsinyes alanyiságtól szabadulva tisztázódik mindannyiunkban, hogy némi szerencsével régi ismerősként, netalán jóbarátként köszönhetjük magunkat. Esély van a találkozásra. Erről biztosítanak a mozgóképes tükörke alatt sajátkezü írással kódított sorok, melyek szerint a mester minden nap valamelyik kiállításteremben tartózkodik, mégpedig a rigófütyöt megörökítő festmény közelében. Az egyetlen fáról készült kilencvenkilenc változatból a madárdalost érzi magához legközelebb vezetőnek.

Ezek szerint bizonyosan vár ránk a tegezési lehetőség, és leszen nagy viszontlátás a tudás fájánál. A repések önmagamnaktól a repesnek önmaguknakig teljes skálájáról van szó végre, és még az önmagamnaktól az önmaguknakig nehézségei sem rémlenek nyaktörőnek, hiszen rajtuk te majd önmagadnak mindannyiunkért repesve zökkenőmentesen átsegítesz. Drágalátos hézagpótló, így leszel köszöntve mindannyiunk által, amit persze a mi jelenlegi csoportosságunk miatt ajánlatos nem egy hangon és nem egy füllel érzékelni, annál is kevésbé, mert akárcsak mi, te sem közösségileg óhajtod pótolni a hézagot. Ha mégis, légy szíves, szóljál, mindent meg fogunk szeliden és részletesen beszélni. Úgy gondolja itt mindenki, hogy az egyének hézagja a legsürgősebb, s a magát illetően pontos elképzelésekkel tud előállni. Még az a begyes zsabós, divatlapból választékos, kanári madárként trillázó hölgy is szeretne olykor szőrös hímgorillaként járni-kelni, hát még olyan gorillaként, aki begyes zsabós, divatlapból választékos, kanári madárként trillázó hölgyet tart ormóttan markában. Szárnyas lombozatú, évszázados dzsungelfa alá nem lesz nehéz a mesternek ilyen szőrőset pingálnia, és bizonytal nem lesz nehéz olyan rezgő popójú, gödröcskés nimfát sem, amilyennek amaz elvágólagosan öltözött, deszkamagatartású, miniszteriális tisztviselő képzelet magát. Hajnali három és négy között természetesen, egyik oldaláról a másikra fordulva, s abban a mélységes álomban, amelyben az a miniszoknyás hermafrodita egy farmernadrágos hermafroditára nyitja szemét, és örömlükben mind a négyen centripetális körtáncra perdülnek az említett díszletben vagy egy másikban, ahogy a mesternek kedve tartja.

Csak te kellettél és mindenhatóak vagyunk. Egy fejjel megnövünk önmagunk szemében, van, aki kettővel is, mert élni akar a rendkívüli alkalommal. Koturnus sem kell, elég a góg, mely dülleszt húsz mellkast, férfiét, nőét, érett vagy éretlen ivarúét vegyesen. Ha történetesen ábrázolni kellene a mestert, húsz mellkasú, ázsiai bálvány alakjában ten-nénk, de minek ábrázolni, ha egyszerre húszan is megtestesítjük. Elnézem a tükörkében, ahogy a maga képére festi ábrázatomat, és úgy érezzük, megszolgált rá, hogy életnagyságban láthasson bennünket. Szó sincs többé fegyelmezett sorbanállásról. Együtemre itt már csak a három zsáknő kötőtűi villognak, mi egymás hegyén-hátán rontunk be az időszakos terembe, ahonnan az előzőleg beeresztett, húszfőnyi csoportok közül, úgy rémlik, többen nem mentek ki.

Örületes tolongás. Ha tudjátok előbb, hogy a nevetekben kvótázó két egyenruhas vállán mekkora felelősség nyugszik, nem éritek be a pusztá megemléstéssel. Sajnos késő. Több, háborúban edzett és csak részlegesen rokkant ór ügyel itt arra, hogy a kiállítást csupán a kijárat felé lehessen elhagyni. A bejárat felé legfeljebb egyéni kikéredzkedésről lehetne szó, azt pedig kockáztatnátok-e, hogy nekünk a találkozáshoz több testhossznyi előnyt adjatok? Így aztán osztályrészük ez az eszeveszett forgatag. Oldalakat lehetne megtölteni azzal, hányféleképpen lehet vállakba beleütközni, különös tekintettel azokra a vállakra, melyek a tekintetnek akaratlanul útjában állnak, és azokra, amelyek ezt készakarva teszik. Jelen esetben, mihelyt megpróbálom félretolni az előbbieket, ezek rögtön átcúsznak a második kategóriába. Mi az, hogy csúsznak? Lendülnek! És zárkóznak fel hozzájuk a náluknál alacsonyabb vállak, melyek ugyancsak a testnek állnak útjában, de annak milyen szívesen! És milyen váratlan szögekben felbukkanva a képeket óvó, tompított világításban, mely hol aránytalanul felnöveli, hol meg láthatatlanná teszi őket. És ezek csupán a vállak! Rajtuk kívül ütközünk hátaikba, karokba, farokba, mellekbe, igen, mellekbe, az imént én éppen olyan élesbe, mint egy hajóorr, és hasakba, betonkeménységűre edzett hasfalakba vagy rengő sörhasakba, melyek önnön súlyukban bízva mutatkoznak kérlelhetetlennek, szétütve köztük krumpliszsák gyanánt, hogy kenődjék falhoz az élhetetlen nyápicabbja, mármint nyomódjék inkább valamelyik sarokba, mert a falakon gondosan őrzött képek vannak, ezek előtt pedig olyan fürtös alakzatok, amiket nem ajánlatos erőszakkal szétrebenteni, mert nem esett még említés cipőkről, és nem feltétlenül a vékonytalpú, városi férfi lábbelikről, de az inkább önvédelemre, mint a járás megkönnyítésére készült, túsarkú nőiekről, ezek rémes kárt tudnak tenni, bár igaz, hogy a csoszogó gumisaruból kimeredő éles, sárga lapátköröm is valami.

Hiába próbálná valaki ezen tagokat csak úgy lesöpörni, mint hangyákat történet írására szolgáló pergamenről, rögtön állna helyükbe kétszer annyi, akárcsak Konstantinápoly ostromakor. Bölcsebb hagyni az egészet érvényre jutni, amint van, és ha már ilyen zavaró a nyüzsgés, akkor halászni benne. Bökkenő az, hogy itt mindenki horgász: nézi a brosúra kis tükrét, aztán vizsla tekintettel keresi a tegezhető mestert. Egyre-másra bukkannak fel a fölényes szemek a magánszínházban előregyártott kép külső azonosítása céljából és olyan közömbösen néznek át rajtunk, rajtatok, mindenkin, ahogyan valami szexis jelenetre áhító olvasók lapoznak át unalmas társadalmelemzéseket tartalmazó oldalakon. Brosúráim közlései alapján én sem ismerem fel egyikőtökben sem a kétszexis mestert, mögöttetek keresem, a terem másik szélén az arrébb dúsabb pázsit megfontolása alapján. Másszóval hiába keresztezi egymást a többször húsz tekintet, egymással nem találkozik, és még az sem bizonyos, egyáltalán vehetünk-e tudomást egymásról, amikor olyan valakiről ábrándozunk, aki egy életünkre, egy szexünkre két ecsetjével árnyékosan rádupláz. Gyerekjáték lesz vele hézagot pótolni az ő rigófütytös lombsátorában. Miért is ne húzódná oda énvelem meghitt édeskettesben, egyetlen, esetleg két sebes ecsetvonással lezárva a bejáratot? A mi rigófütytös, szelektív lombsátorunkba.

Vajon melyiken örököltette meg a madárdalt? Magányosan fürkészve a teremben éles szemmel néhány pillanat alatt fel lehetne lelni a képet, amelynél találkánk van. Azon a

vásznon bizonyára vastagabban rakta egy ponton a festéket. Ha tudnátok, milyen színűt, közelebb lennétek a megoldáshoz, de akkor is csak valamivel, hiszen köztetek és közte ott hemzseget vállunk, fejünk, hátunk, mellünk, pocakunk, és a testek erdeje úgy takarja el a szóbanforgó fát, hogy legfeljebb zsiráfnyakkal, létráról vagy másoknak hátán lovagolva tudnátok egy csapásra felmérni a helyzetet. Csakhogy a hátán lovaglást a nyakára telepedéstől ki hajlandó megkülönböztetni? És még fent is, akkor itt lent még inkább utatokban állunk és viszont. Közben izzadtságsszag is kezd el terjengeni, meg valami orrfacsaró szegényszag.

Ezért még nehezebb a többieket is keresni hagyva folytatnunk a keresést. Pedig kompromisszum nélkül nem megy. Kompromisszummal viszont mi jön horogra? Jó, ha negyed kép és háromnegyed néző az arány, mert lehetne csupán kétnyolcad, illetve egykilenced is. Hét szűk esztendő vagyunk kavarodásunkban, zuhanó árfolyam, kilátástalan költségvetés. Ami látható például egy húsos hónalj alatt, ennek elmozdulását is figyelembe véve, az itt egy aprólékos zuzmótanulmány, amott pedig egy falra rajzszögezett cédula, „magányűjteményből” feliratú. Ahhoz, hogy a zuzmótanulmányhoz esetleg járuló gally- vagy fészek-vázlatot is látni lehessen, félre kellene tuszkolni öt személyből legalább hármat, feldolgozni magunkat a kétharmados arány haszonélvezetéhez, házárd alapon persze, hiszen semmi biztosítékunk arra, hogy erre a skiccre pazarolt vászonra odakerült madárfütyü stúdium is, ami egyébként nem érdekes. Az eligazítás szerint ugyanis a rigófütyü és mester együtt lesz jelen a találkán. Igen ám, de ha ez a kép kihagyható, miért lökdösődnek előtte most már heten-nyolcan? Hét-nyolcból hányat kellene elvenni, hogy az ábrázolás megbízhatóan azonosíthatóvá váljék, és mivel maguktól a nem kívánatos nézők aligha mennek el, melyikkel kezdjük és hogyan?

Van itten többek között egy tarkó, mely egy tulok tartozéka lehetne, a mesteré semmiképpen – ez jutna rögtön eszünkbe róla, ha kényes ízlésű esztétát kereső, áttetsző bőrű műpártolóknak lennénk, vagy akár magunk is döher izomkolosszusok, ellentétes szexben magunkat pálcikalábú, szálkabordájú, női bőregérnek képzelők. Ha viszont pálcikalábú, szálkabordájú női bőregerek vagyunk, akkor a helyzet gyökeresen más, akkor a tulok tarkójának komoly esélye van arra, hogy kegytárgyként a mesternek tulajdonítsuk. Csakhogy így többes számban a művet kevésbé valószínű. Tömegesen az emberek nem szokták magukat ilyen vagy akár másmilyen csenevész, női bőregérnek képzelni, ez legfeljebb egy, maximum két személynek sajátja itt a teremben. Következik-e ebből, hogy a kérdéses barkót jogosan el lehet távolítani a kép elől? Válasz erre az, hogy bizonyos jogi alapot lehetne ugyan teremteni a beavatkozásra, de ez olyasféle pongyolán fogalmazott és ezért pusmogva vitatott jog lehetne csupán, amely könnyen inkább gyengéssel szemben érvényesíthető, és egyáltalán nem biztos, hogy akinek ilyen tarkója van, az hagyja magán érvényesíteni. Pláne, ha ahhoz szokott hozzá, hogy ő távolítson el gyengébbeket. Kik hát a gyengébbek a most már tíz főre is rúgó nézelődők között?

A tarkós közben odébb megy magától, ami még őrjítőbb. Most kihez viszonyítsuk a többieket? Előbb ki kellene szemelni a jelenleg legerősebbet, de ismérve ennek mi lehet, ha nincs másik tarkó? Barkó talán? Ám barkó sincs. Kétségbeesésünkben egyikünk felkiált:

– Barkó kell nektek, vagy mester?

Belátjuk, hová fajultunk és odébbállunk mi is. Rossz közérzetünket csak fokozza, hogy a képtelen helyzetből menekülőben magát a képet is kihagyjuk. Pedig, amíg mindent nem ellenőriztünk, tudhatjuk-e, hogy mégis nem éppen ez az igazi.

Fülelni próbálnak egyesek. Nem is rossz módszer mások szerint. Célravezető lesz a madárcsicsergés. Ahol a rigó szívbemarkolóan fütyül, onnan a mester sincs messze. És nem kell közvetlenül a festményhez se férközni, illetve kiderül, hogy melyikhez érdemes utat törni a nagy letegezés komoly esélyével. Mert a tömeg egyre sűrűbb: egyik képtől eljutni a másikig maga is akadályverseny, vagy rosszabb esetben, keserves sodródás növekvő szegényszagban, néma, tar, esetleg kiszáradt fák ábrái előtt, melyek szintén részei a mester változatainak. De hogy érthetően kifejezésre juttassam kultúrtömegem óhaját,

hadd tegyem hozzá: amióta kezünkbe került a vetítő tükörke a maga szédületes ígéréssel, a mesternek mindazon alkotásai, melyek nélkülözik a madárdalt, a mi számunkra nem egyebek időtöltő retyerutyázásnál, amire igenis fűtülünk, egyre türelmetlenebbül fűtülünk. Talán ezzel magyarázható, hogy akik a fülelést kezdeményezték és az első biztató trillára megindultak, elbizonytalanodva rekednek meg mindenféle alakzatú törzsek között, és annál is kényelmetlenebbül, mivel közben ezek is csörtetnek a fűtty feltételezett forrása felé. Senki sem tudja igazán, merről hangzik a voltaképpeni rigófűtty, noha mindenki tisztában van azzal, hogy egyetlen egy helyről kell hangoznia, ugyanis mester csak egy van, és a fa, a fűtty s a mester egymástól nem különíthető el. Bajos hát elgondolni a brosúrában elevenedő egyéni házagpótlás reményét.

Sokan arra a vélekedésre juttok, hogy egyesek közülünk már rábukkantak az epedve vágyott hármasságra, csak önzőn elhallgatják, sőt kiváltságuk fenntartása végett gyakorlatát zsvivajjal leplezik. Sutyiban zajlik a tegeződés, körülötte minden hájjal megkent érdek-szővetség falaz. Az első meglepetés után, amihez még hozzáteendő a kitörő méltatlankodás ideje, azzal kezdjük a tiltakozást, hogy ha közülünk egyesek, ráadásul csoportot képezni képes mennyiségben hozzáférnének a továbbiakban egyszerűség kedvéért fáfűttypmesternek nevezendő kombinációhoz, akkor arról mi értesülve lennénk és nem lábujjhegyre ágaszkodva próbálnánk valamiképpen belesni a képek előtt torlódók feje felett, mely torlódók zömmel közületek kerülnek ki, és talán bizonyos esetekben mesterségesen torlódtok, hogy figyelmünket eltereljétek a ténylegesen visszaélők klikkjéről. Most ugye jól megkaptátok, gondolnánk elégedetten, ha nem hintettétek volna el a konkolyt mégiscsak közöttünk, mert elvtelen ügyeskedők a legjobb családból is kikerülhetnek, és az „elvtelen” nem is helytálló jelző, hiszen kollektív jelszóval nem indult itt senki egyéni házagpótlásra, annyira naivak ti sem vagytok, mi sem vagyunk, annyira tisztességtelenek pedig végleg nem, hogy fából vas-karikával hitegessünk titeket, esetleg magunkat. Kell annak belátásához bizonyos erkölcsi tartás, hogy logikusan csak egyéni érdek létezik, és látjuk, hogy ti legalább olyan erkölcsösen tartjátok magatokat, mint mi, vagyis lesitek, hogy melyik erény érvényesíti szeméremöv nélkül érdekét a mesterfűttyfa birtokában. Ugyanis ti mesterfűttyfának nevezitek a kombinációt – a személyes elnevezést a siker biztosítékeként könyvelve el.

Lessük, lesitek, lesik. Ez utóbbiak feltételezhetően azt, hogy meddig sikerül észrevétlenül maradniuk. Mindenki visszafojtja lélegzetét, apokaliptikus csendbe burkolózó kultúrtömeg vagyok, nagy idők kiszemelte. Késsel lehet vágni a gyanakvást és az orrfacsaró szegényszagot. Mindkettő tűrhetetlen: az ilyen ihletett egyensúly pillanatok alatt fel szokott borulni. Ezúttal egy jó húsban levő, gusztusos, szőke nő, több oldallal előbb a pázsiton szoptató édesanya, sóhajt fel kihívóan:

– Fessél le, mester!

Van, aki hisztérikusan kacarász, van, aki tisztességtelen versenyt emleget. Egy csokornyakkendős világfi nem áttolja a brosúrája kistükrét a szőkeség elé tartani.

– Ilyen vagy – súgja neki jól hallhatóan és a tompított világításban csak félig-meddig ellenőrizhetően.

Felhördültök mind, kik látjátok, mire megy ki a játék és tartjátok ti is a vetítőképes fonsort, egyesek a gyengébb, mások az erősebb nemnek, hiszen annyiszor volt két szexről szó. Hördülünk mi is, felfogván, miként aknázzátok ki a helyzetet, és egyenesen a ti képeteket tükrözzük a brosúrával. Nincs olyan ábrázat, mely nem jelenik meg a más tükrében. Nincs olyan más, ki ne kívánna fellépni a mester mezében. Brosúrámat magam is a sűrűjének tartva szemlét tartok. A csokornyakkendős borotvált medve feje semmiképpen sem hím alteregója a szőke nősténynek. Vannak köztünk például ilyen típusok: postáskisasszony lófarkfrizurával, házilag kötött kardigánnal, bunkós pecsételéstől kikérgesedett kézzel; elemző tekintetű művészettörténész bohém fűrtökkel és modorosan ívelt ajakkal; idegenből idevetődött diák csikkszedőnek öltözve stb. Van-e köztetek üzeneteket pecsételő, házi kardigános, postai hivatalnok, tintázó párnától foltos ujjú? Van-e köz-

etek esztétikából doktorált rajztanárnő szigorúan dauerolva és precíz szóhoz szokott füllel? Van-e honi diáklány tehénpásztor dresszben? Akkor meg mit akartok? Kész röhej, nemdebár? Két ecset kellene ide, hogy klappoljon a két szex. Csakhogy hol ebben a fülledt, sötét, izzasztó kamrában a két ecset, a két ecsettel megfestett madárdal? Fa az van egész faiskolára való, járhatok belé aranyozott keretben, alumínium keretben, sima léckeretben gusztusotoknak vagy jövedelmeteknek megfelelően, de a tudás, amire szert tehettek, csak egyéltű és egyszexű. Félvilági, a szó szoros értelmében. Annyit ér hát, mint a gnóm pléhpixisébe dobott fületlen gomb. Itt az ideje, hogy a holtpontra jutást gunyorosan jelezzem. Eltrillázom magamat az orrfacsaró szegényszagban.

Melyik kultúrtömeg szeret közönséges tükörbe nézni, amely azt mutatja neki, hogy porfára esett? Varázstükrüket lengetve túlnyomóan körülvesznek, ti is a hinni vágyók között acsarkodtok, mi pedig ezúttal én vagyok egyedül. Az eretnek helyzetében, a roá váró bánásmóddal nagyon is tisztában. A brosrák, az öklök: rázzák, rázzátok. Nem jó elszigetelt elbeszélőnek lenni. Egyelőre csak megfélemlítően rázzák, rázzátok; talán hajlandóak vagytok engesztelődni. Ezért hangzik önpusztító kihívásként a hivatlan rigófütyty a terem végéből. Olyan kitörően vidám, körhintázó, bukfencező, magömlésként bugyborgó rigófütyty, amilyent csak festeni lehet, mivel igazi madár ilyen magánkívülit nem hallat. Morajból szilaj üvöltözés lesz. Mint feldúlt darazsak odasereglenek az árnyékok, hogy elég volt, azt a keserves, sárgacsőrű, felelőtlen énekesét neki, elég volt, nem tréfádolog a művészet. Ropant lila barét rajzolódik ki a derengésből. Aki viseli, az a hangadáshoz szokott, választékos egyén két ecsettel integet nekik, egy bunkóssal meg egy hajszálvékonyal.

A bunkósat azonnyomban kiütik kezéből, a hajszálvékony pedig nem arra készült, hogy ekkora túlerő ellen használják. Fafütytmesternek nevezve őt kultúrforradalmi tömeg ront rá és olyan durván is bánik el vele. Beszélne. Azzal vádolják, hogy gymorszájból adja a hangot, és ott különösen bokszojják. Másutt is persze. Próbálok közbelépni azzal, hogy a tömeg én vagyok, azonban mások is ordítják, hogy a tömeg én vagyok és letepernek. Utlegelnek. Aztán mind, akik a tömeg képviselőiben ordítottak, egymásnak esnek. Ami nem jelenti azt, hogy a barétost békén hagyják, vagyis engemet, csupán annyit, hogy egyre többen hevernek mellettünk kiütve, és a lábon állva csatázók száma ugyanannyival csökken. Érdekes, hogy a sznob házaspár egymást agyabugyálva dől ki. Valakinél fejsze van. Kijátszhatta a szigorú tilalmat és a rigófütytyös képnek veselkedik. A rigófütyty elhallgat. A fejszés a fát kezdi vágni. Hiába tudja vele a barétos, hogy az a tudás fája. A másik kikéri magának, hogy őt oktassák, és kivágja. Az amúgy is tompított fényű lámpák erre kialszanak. A fejszés vagdalózik a sötétben is. Vannak, akik egymásba harapnak. Igencsak fájdalmasan csonkolódnak a tagok, frissen harsog a marcangolt hús.

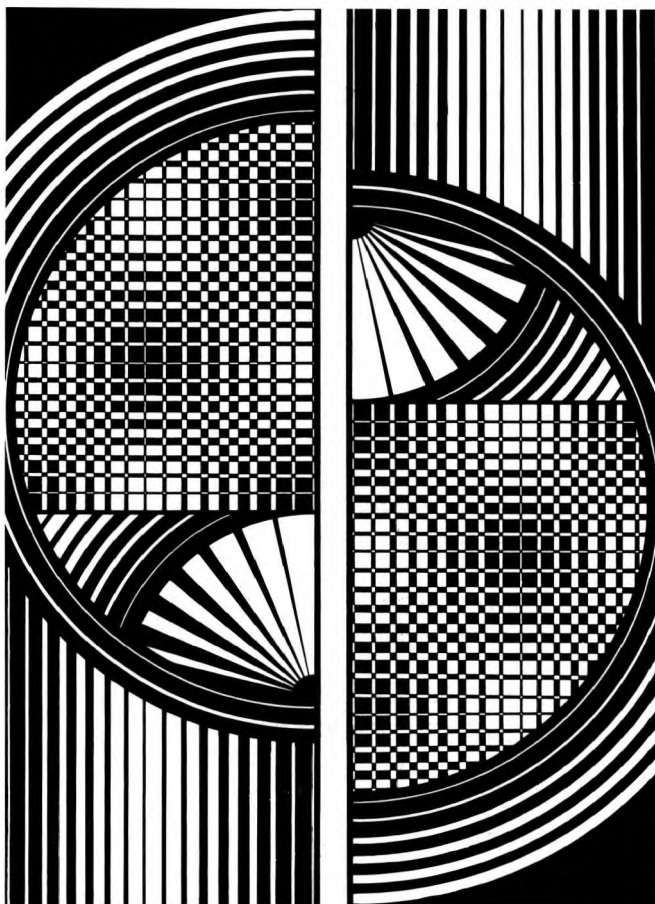
*

Akinek sikerül, az a portikusz alatti sebesült rakásban tér magához. Ott sorakoznak a hordágyak, rögtönzött ravatalok, melyeket a tévé éppen felvett. Rádióinterjú is megvolt már. Senki sem maradt épen. A cafatokra tépett barétost elvitték. Erős a gyanúnk, hogy nem ő volt az igazi. Legalább is többségünknek erős a gyanúja. Különben gyengék vagyunk. A medve fejű világfiról minden ruha letépve, a feje meg kisebb lett és bezúzott profilú. Kézfeje, lábfeje nincs többé. Tovább lapozva sem lehet többé megtalálni. Véglegesen le van csikkantva. A gnómtól fogja megtanulni, mivel lehet ezentúl a közösség szolgálatára. Piesesztálra ültetve persze ókori kiállítás értékes darabja lehetne. Itt lent viszont térdére az iménti szőkeség nem képes emelni. Nem is tudni, melyik volt pontosan a szőkeség. Három Afrodité alakú nő is omladozik egymásra, gusztusos testüket könynyű, habos, olykor tapadó kelme borítja, mely jómódról, jóltápláltságról és kacér szándékról árulkodik, de feje egyiknek sincs, és lehet, hogy amelyikről azt véljük, hogy szőke, illetve szőke volt, az voltaképpen barna, illetve barna volt. Hever közelünkben egy

lófej is. Érzéken kimunkált példány. Tágult orrlyuka, mandulavágású, üres szemgödre úgy hat, mintha táguló szemgolyója még kimeredne belőle. Hogy került ide?

– Kultúremlék a nap hőseinek – ripakodik a parkosított háttérből oldalazva közeledő csőlakó. Fején roppant barét erősen kopszakpecs állapotban. Meztelen lába alatt ropognak a brosúra-tükrök cserepei, de a retkes kérget nem vérzik fel. Pázsiton, kavicsos sétányon mindenütt apró darabokban az ő borotvátlan képmása.

– Kőbe faragva így ildomosabb viszonozni – tér vissza a lófejre, és borzas pemzlijével leterített tömegem kiterített maradványát kópésan megfenyegeti. – Fő az, uraim és hölgyeim, hogy aránylag olcsón megúszták. Kockázat volt modellt állni a kultúrtömeg portréjának. Egyénileg a közösnek. Szerencse, hogy nem tudták. Mert a mester nem ment biztosra. Kitétte önökért a dúlt lelkét, felfogják-e az áldozat nagyságát? A hajszálecsetnek köszönhető, hogy dögönyözés közben sikerült egyszerre mindenkit a hézaggal együtt, kalligrafikusan. És az alkotó nincs rosszul, köszöni szépen. Elvégre kétéltű. Hölgyeim és uraim viszont többé nem szükségesek. Azért jövök önök közé, hogy ne lopjanak, csaljanak, raboljanak. Inkább húzódjanak be hozzám a csőbe. Lábszagom van, hűgyszagom van, hónaljszagom van, de velem meg tudják beszélni, hogy halnak-e vagy születnek. Közben tegezzenek le egyes számban minden további nélkül.

Büdöskék

*mindennapi elfoglaltság, hogy reggel
sőt hajnalban fölkelek
tusolás után megkávézom
és verem a fejem a falba
ebédig körülbelül
akkor lemegyek a lapokért
amíg melegszik a félkész
nézem
hogy adódik-e egy jó film
vagy folytatni kell*

*

*pucéran a mennyezetig csempézett
ablaktalan teremben
fehérköpenyben gumicsizmában
kezében slág
szabályos időközönként
becaplat a múzsa
ígéri vége ha minden meglesz
készülök rá még remélem
lesz ihlet és erő
a szívemet kiszarni*

*

*hogy isten testével mit tegyünk
ha szikkadt*

*gyerekkoromban amikor leesett
megcsókoltam*

*világító szemetesvödrünk
a keresztény magyarország*

HANGOK ÉS KÉPEK

Új romániai szemle II.

„Már nem elégít ki az örök Románia; egy időszerű Romániát akarunk.” Ezt a kijelentést a nagyhatású filozófus, Constantin Noica tette, még 1943 júniusában, Berlinben (filozófiai előadó volt akkor a berlini Román-Német Intézetben). De nem a könyvtár mélyéről kell kiásnunk, a hírhedt „S” (secret, azaz titkos) katalógus cédulája alapján az idézetet tartalmazó Noica-kötetet – mint kellett volna mondjuk 1971-ben, amikor a kortárs román írástudók (Marian Popa szerkesztette) kislexikonának első kiadásában hiába kerestük volna Noica nevét. 1977-ben már bebocsátott a bővített kiadású kézikönyvbe, a nála öt évvel fiatalabb, „kemény” ideológiai vonalat, szigorú kommunista pártosságot képviselő kritikus, Mihai Novicov mellé – és 1988-ban post mortem Herder-díjat, 1990-ben akadémiai tagságot is nyert. A bukaresti Humanitas 1991-ben pedig újra kiadta *Pagini despre sufletul românesc* (Lapok a román lélekről) c. könyvecskéjét, benne az „időszerű Romániát akarunk” programszöveggel. Constantin Noica számos traktátusa között bizonyára nem tartozik a legjelentősebbek közé ez a 100 lapnyi füzet, de talán mégsem érdektelen a megemlítése, minthogy sajátosan tükröz egy mai román kulturális jelenséget: az évtizedeken át háttérbe szorított, elhallgattatott írók, történészek, politikusok, filozófusok tömeges visszatérését a lapok hasábjaira, a könyvesboltokba, a tévé képernyőjére – a köztudatba. (Az utcanév-táblákra is.)

Noica persze jelen volt korábban is, hiszen kényszerlakhelyének és börtön-periódusának tizenöt éve (1949-1964) után sem távozott külföldre; szabadulása után Bukarestben lett tudományos főkutató, majd nyugdíjba vonult – fel a havasokba, a Nagyszeben fölötti üdülőtelepre, egy manzárdlakásba. Így lett Păltiniș a XX. század végi román kultúrában legendává, hivatkozási alappá, új kiinduló ponttá. A leghűségesebb tanítvány, Gabriel Liiceanu már 1983-ban kiadta ott készült naplóját (*Jurnalul de la Păltiniș*), s most ennek bővített újrakiadását is kezünkbe vehetjük. És 1992 tavaszán vetítették a bukaresti televízió I. műsorában azt a még 1984-ben készült dokumentumfilmet (Șerban Comănescu alkotását), amelyen Constantin Noicát a păltiniși környezetben lehet látni, hallani, Liiceanu és mások társaságában.

A Napló új kiadásához illesztett előszóban írja Liiceanu: „Romániának nem volt a Charta '77-hez hasonló, sem pedig Szolidaritás típusú mozgalma. Hogy ez nem volt lehetséges, talán a román Szekuritáté érdeme, talán a gyengeségünk kifejezése. De az a jelenség és tapasztalat, amelyet leírtam önöknek, valószínűleg egyedülálló a keleti országokban.” Az elvonuló-ellenállás, az önálló (filozófiai) gondolkodás különös iskolája teremtődött itt meg a hegyek között – s kér és kap ma teret, a tanítványok révén, no meg a fennmaradt szövegek által. Most már teljes fegyverzetében, támadásra is készen. Így lehet, így kell érteni az „örök” helyett az „időszerű” hangoztatását. Noica mellett sűrűn jelen van a román szellemi életben a két európai hírű „diszidens”, a francia kultúrába beépült, de a legtöbbet Chicagóban tartózkodott Mircea Eliade (ő Noica előtt egy évvel, 1986-ban hunyt el), s a ma is Párizsban élő tagadó szellem, Emil Cioran. (Az egymás után románra fordított Cioran-kötetek közül a legújabb, 1992-es jelzetű, a *Tratat de descompunere* – Értekezés a széthullásról címet viseli.)

A Cioran-jelenség körüljárásában ugyancsak Gabriel Liiceanu vállalja az oroszlán-

részt – legalábbis ami a hatékonyságot illeti. Igaz, az RTV jól bevált gyakorlata szerint az éjszakai órákban sugározták – ám aki megvárta és végigkövette Liiceanu és a filmes Constantin Chelba ötrészes kiváló filmjét, nem csupán élettrajzi s a Cioran-életműre vonatkozó részleteket tudhatott meg, hanem magasrangú szellemi-művészi élményben volt része. Feszültségek, belső drámai konfliktusok és lírai futamok váltogatták egymást az *Exercițiu de admirație* (A csodálat gyakorlása) szép képsoraiban a dél-erdélyi Rășinari, Szeben és Párizs között, az élet és a könyvek fókuszában. Külön érdekessége e tévéfilmnek, hogy a távolból, Bukarestből megszólaltatta a rég látott barátot, vitafelet, a filozófus Petre Țuțea-t, aki fizikai rozzantságát tagadó módon érvelt, méltatta és vitatta Emil Cioran isten- és embertagadó nézeteit. (A film bemutatásakor Petre Țuțea már halott volt.) Ember- és probléma-központúságában ez a film a műfaj kiemelkedő darabja, s alighanem a román nyelvterületen kívül is érdeklődésre tarthat számot. (Az egyik részében rendkívül érdekes dolgok hangzottak el Ciorantól a nyelvcsmeréről, arról a folyamatról, ahogy francia író lett belőle. Ezt viszont románul mondotta el.)

Mind a három irodalmi-filozófiai nagyságot, Eliadét, Noicát és Ciorant is, egyetemes-ség-igényük mellett, a hangsúlyozott románság-tudat jellemzi, s ezen belül egyikük sem mondható a magyarok barátjának. (Persze, Emil Ciorantól bőven idézhetők kritikai megnyilatkozások saját népéről-nemzetéről, mármint a románról is.) Hiba volna azonban csak ilyen alapról szemlélni életművüket, nem venni tudomásul azt, hogy teljesítményük milyen filozófiai, esztétikai magasságba emelkedett. Az említett dokumentumfilmek (Noicáról és Cioranról) a románul értő magyar nézőnek azért jelentettek kellemes meglepetést, mert nélkülöztek mindenfajta propaganda-szemléletet, nemzeti gőgöt, az értéktelremtés, a román és francia kultúra gyarapodása élettrajzi (kevésbé kortörténeti) háttérét, lélektani mozzanatait világították meg.

Nincs még ilyen film (tudomásom szerint) a francia akadémikussá ütött Eugène Ionescóról (születési adatai szerint: Eugen Ionescuról), de hát róla ország-világ előtt folyamatosan beszélnek a színpadi művei. Az ő kritikai szelleme – azt hiszem, nem tévedek, amikor ezt állítom – sokkal egyetemesebb, mint Ciorané. Hogy építőbb-e vagy sem, és hogy egyáltalán mit lehet építőnek nevezni és mit rombolónak tekinteni, az sokáig (örökre?) vitatott kérdés marad. Ionesco emberi magatartása a romániai diktatúra éveiben, majd 1989 után is (például a marosvásárhelyi, 1990. márciusi események alkalmával) mindenestre közelebb áll hozzánk, jóllehet az ő Caragialét folytató románsága aligha kérdőjelezhető meg a pályameghatározó párizsi évtizedek alatt. Ionesco individualizmus sohasem zárta ki akár a közös fellépést, kollektív tiltakozást, valahányszor a rinceórosz-szellem, a fasiszta mákony jeleit vélte felismerni. Az *orrszarvú* mellett *A lecke* című egyfelvonásosa nem csupán a „klasszikus” fasizmus tömegpszichózisának megértetésére alkalmas – amint ezt (már a fordulat után) a kolozsvári román színház, a Nemzeti az abszurd szöveghez méltó játéktílusban, de a szovjet típusú kommunizmusra konkrétizálva bemutatta.

A ionescói abszurdról hiteles elemzést találunk a román-magyar irodalmi kapcsolatokat ugyancsak felkaroló, Bukarestből még a Ceaușescu-korszakban (Nyugat) Németországba áttelepedett irodalomtörténész professzor, Nicolae Balotă munkáiban. Ő idézi Ionesco egyik nyilatkozatából: „Az abszurd talán valamely dolognak, a világ törvényeinek meg nem értése; akaratom s az egyetemes akarat összeütközése idézi elő, valamilyen konfliktusom saját magammal, egymásnak ellentmondó szándékaim. Indulataim konfliktusai: egyszerre akarok élni és meghalni, szeretni és gyűlölni ... szeretet és gyűlölet, szeretet és rombolás – ez elég fontos ellentét ahhoz, hogy az abszurd érzetét keltse bennem.” Konkrétabban, a ionescói színház „abszurdítását”, logikáját Balotă így magyarázza: „A tények, helyzetek, emberek, szavak *ellenére* tenni, mondani valamit. Válságban a nyelv? Tegyük még súlyosabbá a válságot, fokozzuk, ameddig csak lehet. A konokság logikája csak a végleges, túlzó, szélsőséges megoldásokat fogadhatja el. A közölhetetlen-

seget nem leírni, elmondani kell vagy egész egyszerűen csak rámutatni, hanem végletekig kell feszíteni. Lényegében ez az abszurd logikája, a sziszüphoszi logika, a camus-i lázadás. Ionesco tehát nevetségesnek tartja a színházat, ez drámaírói munkásságának forrása, s nevetséges voltát a végletekig fokozza, hogy megszabadítsa a legmesterkétebb műfajt beidegződéseitől, szabványaitól.”

Mondhatni kristálytisztán ehhez az értelmezéshez ragaszkodott a kolozsvári magyar színház *A kopasz énekesnő* 1992 tavaszán tartott bemutatóján. Gera György egészen kiváló fordításszövege biztosította természetesen az alapot, a kiinduló pontot az „ellenszínmű” színpadra állításához, Tompa Gábor azonban a „fokozzuk, ameddig csak lehet” elvét érvényesítette a játéktér, a színészi játék megszervezésekor. Többszörös dobozba zárta *A kopasz énekesnőt*: mindenekelőtt felvitte az előadást nézőterestül, jegyszédöstül a színpadra, a vasfüggöny mögé – úgy, hogy a színházi előcsarnokból egy hosszú alagút vezet föl a játék-, azaz nézőtérre. Ott a padsorokat egy babaházat idéző fal választja el a kulisszák mögötti világtól. Amikor az felemelkedik, újabb (három oldalról) zárt teret kapunk, üres, csupasz teret, amelyben mindössze egy karosszék (benne az újságot olvasó Mr. Smith) és egy láda található. A ládán olykor ülnek, de fel is nyílik, s kilép belőle Mrs. Smith vagy a Tűzoltóparancsnok, ahogy ez a játékból éppen adódik. A kolozsvári *Kopasz énekesnő* színészei egyrészt a nyelv kalodájába vannak zárva (Ionesco kívánsága szerint), másrészt az abszurd módra stilizált mozgás kalodájába. De még ezt is lehet fokozni: amikor vége volna a törtetésnek, visszapergeti a rendező mindazt, amit korábban láttunk, amit Mr. Smithék és Mr. Martinék előzetesen eljátszottak – csak hogy némafilmszerűen, színészpróbáló ritmusában. Mindezt, előre és hátra, az ún. Vendég, itt egy még inkább kalodába zárt, mintegy spárgán rángatott báb szögletes mozgása (mozgatása) kíséri, húzza alá. Az összeczártság elviselhetetlen abszurdja nő fel e sok, jól végiggondolt és összehangolt motívumból – egy hihetetlenül mulatságos, de tulajdonképpen megdöbbentő játék. A kétszáz éves kolozsvári magyar színház egyik legmeggyőzőbb, legmodernebb, legmaibb játéka.

Érdekes volt látni ezt az előadást Sepsiszentgyörgyön, a „rendes” (nagy) színpadra adaptálva (alkalmilag), a Nemzetiségi Színházi Kollokvium biztosította keretek között. Kétségtelen, hogy az előbb jelzett zártság-komplexum (komplexus) veszített valamit a kényszerű térbeli nyitás következtében, a szentgyörgyi közönség azonban – úgy láttam – maradéktalan fogta, élvezte a Kolozsvárról odavitt *Kopasz énekesnőt*; és megkönnyítette a zsüri dolgát. (Sajnos, e „könnyítésnek” része volt a sok rossz, színvonal alatti előadás. Tisztelet a kevés kivételnek.) Ahhoz ugyanis nem fért kétség, hogy a sepsiszentgyörgyi Nemzetiségi Kollokviumon ez a Ionesco-mű (Tompa–Boér–Spolarics–Bács–Pánek–Bíró–Salat–Dobré–Kóthay változatában) volt művészileg a legidősebb, a legfrissebb – vagy akár úgy is mondhatnánk, hogy a „legnemzetiségibb”; hiszen a bezártságról, a szabadulni-nem-tudásról s a szabadulás szükségességéről beszélt.

Pedig nem is tudtuk, hogy Eugène Ionesco tud magyarul...

SZÍNROL SZÍNRE

– *diarium theatricum* –

1992. február 3. – Sean O’Casey: *A kezdet vége* (budapesti Katona József Színház)

Színházi burleszk. Egy kétperces anekdota másfél órában elmesélve. Antal Csaba multifunkcionális díszlete színpadtechnikai bravúrok tárháza. Gothár Péter rendezése realitás és teatralitás határait feszegeti. A némafilmek torzult magatartásformái, akrobatikus mutatványok, a színpadi valószerűség végletei: szagok, működő háztartás, elrajzolt méretű kellékek. Mindez roppantul szórakoztató – amíg tart az előadás. De nem marad utána semmi. Ami nem baj. Színházi öncél, színpadi ötletkavalkád. Színház – ami ezegyszer nem csupán irodalom.

február 5. – Ch’oe In-hun: *Sárkánylő, a hegyek ura* (Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza) – magyarországi bemutató

Amikor évekkkel ezelőtt Japánban bemutatták Örkény István *Tóték* című tragikomédiáját, a magyar vendégrendezőt a japán színészek a próbák során arról faggatták, hogy az emberi mivoltában végletekig megalázott Tót miért nem követ el harakirit (vagy ennek magyar megfelelőjét), és hogy a tűzoltóparancsnok hogyan támadhat feljebbvalója, az őrnagy ellen.

Az eltérő kultúrákból adódó eltérő értelemadásnak ez a példája azt jelzi, hogy a kultúraközi kommunikációban a jelentést erősebben határozhatja meg a befogadó közeg, mint maga a mű vagy annak alkotója. Hogy egy koreai bemutató kapcsán japán példára hivatkozom, nem véletlen. Ugyanis az orientalisták kivételével vajmi kevés különbséget érzékel az olyan átlagpolgár, amilyen én is vagyok, a kínai, vietnami, laoszi, kambodzsai, japáni, koreai vagy szíami emberek és kultúrák között. Közép-Európából nézve egynek tűnik a Távol-Kelet, ahogyan onnan nézve sem különbözik markánsan egymástól a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar, a német, az osztrák, a szlovén, a horvát, a szerb vagy a román kultúra.

Ez a homogenizáló szemlélet a másik kultúrából érkező üzenetet az egzotikum aurájával vonja be, és a kompetencia kérdését a befogadóval zárójelbe téteti. Az egzotikum megítélésében nehéz fogódzót találunk, s ezért hajlamosak vagyunk/lehetünk mindent eredetiként és hitelesként elfogadni. Hiszen éppen azzal a tudással nem rendelkezünk, hogy megítéljük, mennyire autentikus az a megnyilatkozás, amellyel találkozunk. Apró jelek azért segítségünkre lehetnek.

Mint a pécsi bemutató végén a színpadra behívott rendező, Jeong Ok Kim, akinek arckifejezése és merev felsőtesttel derékból való meghajlása azzal az élménnyel szembe-sít, hogy amit az előadásban *koreai*ként szemléltünk, az csupán magyar közreműködők próbálkozása volt a hitelesség illúziójának felkeltésére. Mert Kim meghajlása imitálható, de utánozhatatlan. Miként a mosolya is. A színpadi játék ezúttal voltaképpen *svindli*.

A fenti naplódátum után a szerző nevét én írtam a cím elé. A bemutató műsorfüzete és a plakát ugyanis nagyvonalúan csak a címet közli. A két tájékoztató kétféle műfaji megjelölést ad a műnek. „Koreai legenda” – áll a füzetben, „rituális játék” – szerepel a havi műsorlapon. A színház nemcsak a műfaji besorolással bánt szabadon, hanem a szöveggel is. Az eredeti cím is megváltozott, s lett belőle ez a mesei formula.

A történet a következő: egy koreai faluban egy házaspárnak kisfia születik. A gyer-

mek születésével egyidőben hírek terjednek el arról, hogy sárkánylő-gyerek jött a környéken a világra, akit a poroszlok égen-földön keresnek, mert el akarják pusztítani. A szülők rövidesen ráébrednek, hogy az övük a csodás gyermek. Az apa, a megtorlástól való rémületében, gabonával telt zsákokkal agyonüti a kislót. Mialatt a holttestet temetni viszi, az anya fölakasztja magát. A hazatérő ember követi az asszony példáját. A darab végén a család együtt száll az égen a sárkánylovon.

„My little pony” – halom a zárókép alatt egy kuncogó nézőtől, miközben a színházterem mennyezete alatt zsinóron végighúznak egy hosszúsörényű, kékeszöld játéklóvat, rajta a szülők bábuival, akiknek „éterizált” hangját a hangszórókból halljuk. Ahogy nem valószínű, hogy Örkény Tóttal kapcsolatban gondolt a harakirire, úgy az sem valószínű, hogy Kim a Hasbro fészülhető játékpóniját akarta a záróképpel megidézni. De a fantázia szabad. S az asszociációs és jelentésteremtő erők inkább a néző kultúrköre, mint a darab által meghatározottak.

A bemutató előtt a közönséget az előadás jelmezbe bújtatott közreműködői fogadják, akik között a díszlet- és jelmeztervező Húros Annamária éppúgy felbukkan, mint a zenét összeállító és komponáló Weber Kristóf. Az előcsarnok ezúttal részben kiállítóterem, ahol ruhák és maszkok láthatók, részben egy fogadás helyszíne, ahol koreai nemzeti itallal kínálják az érkezőt. A kalauzolásnak ez a gesztusa azonban a színpadon megtörik, amikor Ch’oe In-hun darabjába az alkotók magyar folklórt applikálnak, s amikor a szerepükből a nézőtérre kilépő közreműködők „Merre van Európa?” felkiáltással a közönséghez fordulnak. Ez nem a koreai darab által felvetett kérdés, hanem annak a hazai aktuálpolitikai közhelynek a megidézése, hogy „csatlakozunk/felzárkózunk stb. kell Európához”. De hogy jön ez ide? Úgy, mint a „My little pony”.

Az előadás ingadozik a koreai és a magyar teatralitás között. A maszkok, az árnyjáték, a csecsemősrás illusztratív megjelenítése a darab eredeti közegét idézi. A szövegbe történt beavatkozások, az aktualizálás didaxisa a magyar színházi gyakorlatot képviselik. A négy főszereplő játékmódja a lélektani realizmus és egy-két keleti taglejtés vegyítésére épül. Sebők Klára használja és idézi a legtöbb keleti gesztust, kéztartásait, fejmozdulatait kissé elrajzolt intonációval társulnak, ami derűt és ironiát kölcsönöz a szomszédasszony alakjának. Bellus Attila a megtört, de igyekvő kisembert mutatja be, akinek dadogása azonban nem tűnik sem eredetinek, sem indokoltnak. Pásztor Edina mesészerű vonásokkal jeleníti meg az anyát. Az öregasszony szerepében Takács Margit a fiát elvesztő anya tragédiáját és a fiatalasszony eljövendő sorsát idézi meg.

Noha a vállalkozás eredeti és érdekes (ez az első alkalom, hogy koreai vendégrendező dolgozik Magyarországon), a megvalósulást egyértelmű fiaskónak látom. A kishitűség, hogy a nézőket nem egy autentikus, hanem egy „könnyített, aktualizált és egyszerűsített” előadással kell szembesíteni, ahhoz az eredményhez vezet, hogy a koreaiaként hirdetett produkció a magyar színházi rutin feledhető példájává szürkül.

február 7. – Slawomir Mrozek: *Strep Tease* (a budapesti Komédium vendégjátéka a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínházában)

A FIDESZ IV. kongresszusához kapcsolódó Narancs Napok keretében került sor a Komédium vendégjátékára. Még a csilláron is lógnak – pontosabban, a zsúfolásig töltött színházteremben a közönség egy része a technikusok mennyezet alá szerelt közlekedőjén állva nézi végig az előadást, Eperjes Károly és Gáspár Sándor remek játékát, akik Taub János rendezésében a kelet-közép-európai szorongásról és az egyén rejtőzködő hatalmaknak való kiszolgáltatottságáról állítanak ki látéletet. Nagy siker. (Egyébként a vetkőzésnek ez a fajtája angolul: strip-tease.)

február 11. – Collodi: *Pinokkió* (ARMA Gyerekszínház, Pécs) – bemutató

N. Szabó Sándor és Unger Pálma gyerekszínpada ezúttal egy népszerű mese műsor-

ra tűzésére vállalkozik. Az alkotók pedagógiából és színházi nevelésből jelesre vizsgáznak. A bájos előadásban több kis tehetség fedezhető fel. A gyerekek szívderítő játékát Luca lányom boldogan és élvezettel nézi.

február 13. – Ingmar Bergman: *Lelki ügy* (a pécsi Művészetek Háza Sipos-színpada) – bemutató

Ingmar Bergman írása a *Nagyvilág* 1991. júniusi számában látott napvilágot. A szerző hangjátéknak nevezett *monodráma*ját Sólyom Katalin adja elő. A darab jeleneteinek során a hősnő (Viktória) más és más emberi kapcsolatait éli át, idézi meg illetve képzei el. A szolgálójával, a férjével, az apjával, a barátnőivel, a család vendégeivel, a felravatalozott férjével, az alkalmi szeretővel, az elmegyógyintézeti betegtárssal az asszony különböző magatartásformákat, közlésmódokat használ, más-más érzelmi viszony uralja az egyes képeket.

A mű kitűnő színészi lehetőséget kínál Sólyom Katalinnak, aki ezt a lehetőséget magas színvonalon használja ki. Alakításában a *Lelki ügy* monodrámaja sokszólamú színházi eseménnyé válik, mert a színész női játékában nemcsak egy nő lélek színéváltozásainak lehetünk tanúi, hanem Viktória sokarcú emberi kapcsolatai kelnek életre, hanem az előadáson átsejlik a szakmai-művészi önreflexió: a szerepek kaleidoszkópjában fogva tartott színész nő önvalloása is.

A Bergman által fölvázolt asszonyi lélek Sólyom Katalin alakításában gazdagon árnyalt, sokszínű, eleven személyiségként jelenik meg, akinek szerep- és én-váltásai finom színészi eszközök révén jutnak kifejezésre. A kevés tárgyat, kelléket felhasználó előadás apró jelzésekkel érzékelteti a jelenetek határait – a színpad fő díszletelemeként használt rézágó újabb és újabb tovagördítésével (így jelölve a különböző tereket), vagy fényváltozással, egy-egy ruhadarabbal.

A pontosan kidolgozott, hatásosan fölépített előadás érzelmekben igen gazdag és jól komponált, számos maradandó pillanata van. Mahler I. szimfóniájának többször felhangzó harmadik tétele csak kiegészíti és erősíti azt az atmoszférát, amit Sólyom Katalin színészi eszközeivel megteremt. A *Lelki ügy* hetven perce műfaja szerint monodráma, megvalósulása szerint azonban teljes körű és értékű színházi élmény.

február 15. – Mark Twain: *Tom Sawyer* (ARMA, Helyőrségi Művelődési Otthon, Pécs) – bemutató

Az alkalmi vállalkozás létrehozói a plakáton csak a zenét szerző ifj. Fillár István és Sipos Péter, és a verseket író Moravetz Levente nevét tüntetik fel. Híreim szerint a rendező Ditzendy Attila, a Pécsi Nemzeti Színház asszisztense. A kamasz közönséget megcélzó előadás a Nemzeti színészeire és kóristáira, és az ARMA stúdiójára épül. A félamatőr-félproufi produkció a diákszínjátszás „szegényszínházi” hagyományait idézi. A játék a hatáskeltést előbbre helyezi, mint a belső színpadi hitelesség megteremtését.

február 17. – Jevgenyij Svarc: *Hétköznapi csoda* (Pécsi Kisszínház)

„Zenés mesejáték gyerekeknek és felnőtteknek” – hirdeti az alcím. Ezúttal az előbbiek töltik meg a Kisszínház padlásterét. Zsúfolásig. Lucával már csak az ajtóban jut helyünk. Az előadás új szereplőgárdát avat, akik lelkesen, szeretettel és jókedvvel játszanak. Bagossy László rendezése ötletgazdag és szellemes, a produkció a hangsúlyt a közönségnevelésre helyezi.

február 19. – Karol Wojtyła: *A mi Urunk festője* (Pécsi Nemzeti Színház)

II. János Pál darabját a pápalátogatás óta már több mint tízszer játszotta a színház, de csak most van alkalmam először megnézni. Szikora János látványközpontú rendezése ezen az estén nem tudja ellenpontosítani a szöveg drámaiatlanságát. A bölcséleti és teológiai példázat Adam Chmielowskiról, az ünnepelt festőművészből lett Albert szerzetesről

ezúttal színházi szempontból hatástalan marad. S bár a címszerepben Kőszegi Ákos erőteljes alakítást nyújt, az alig hetven perces produkciót belengi a szelíd unalom.

február 25. – Slawomir Mrożek: *Mulatság* (budapesti Katona József Színház, Kamra)

Bán János, Dörner György és Gáspár János triója iskolajátékot mutat be B, S, és N legény alakjának megformálásával arról, hogy milyen a színpadi együttműködés, a minden rezdülésben egymásra figyelés, és hogy milyen a mrozeki abszurd, ha profik játsszák.

március 1. – Pinczési Judit: *Blub herceg* (Bóbita Bábszínház) – bemutató

A sellőlányba beleszerető herceg meséje a *Little Mermaid* fordított története, ezúttal nem a vízitündér, hanem az ifjú nézőpontjából elmesélve. A két főhőst kisebb bábok képviselik, a felnőttkori világot riasztó maszkokba és bő ruhákba öltöztetett színészek játsszák. A díszlet- és bábtervező Orosz Klaudia fehér kulisszái gyors jelenetváltásokat tesznek lehetővé, Lénárt András rendezése a gyerekközönségnek a hősökkel való azonosulását készíti elő. A felnőtt maszkokat Luca elég rémisztőnek találja, de lelki békéje helyreáll, amikor a sellő és Blub herceg összeházasodnak.

március 13. – Eugène Labiche: *A florentin kalap* (Pécsi Nemzeti Színház) – bemutató

Oly sok művészszínházi produkció színrevitele után Szikora János ezúttal egy bulvárkomédia megrendezésére vállalkozott.

A darabgyáros Labiche 1851-es *A florentin kalap* című vaudeville-jének bonyodalmas történetét egy kalap utáni hajszáról fölösleges és nehéz dolog volna egy bekezdésben összefoglalnom. A lényeg az, hogy a kergetőzések, félreértések és félrelépések, álcázások, árulások és lelepleződések dramaturgiai patronjait felvonultató darab a rafinált és meseteri fokon megszerkesztett színjátékok közé tartozik. Ez a példászerű dramaturgia azonban inkább látszat, mint valóság. A helyzetek és a dialógusok nem valódiak, és úgy lebegnek a szereplők között, hogy nem képesek őket összekötni. A társadalmi típusémákat képviselő alakokkal voltaképpen tét nélküli bonyodalmak történnek, a kulisszaszerű dramaturgiai masinéria a figurákon nem hagy nyomot. Így a darab kezdetén szétszakított jegyesek (bármilyen történet is velük és derült is ki róluk a mű folyamán) úgy kelnek egybe a befejezéskor, mintha most kezdődne, vagy meg sem történt volna a játék.

A produkció legötletesebb eleme Zeke Edit leporelló díszlete, melyből épületek, lakásbelső, háttérfalak egyaránt hajtogathatók, s e kulisszákkal – szó szerint – gördülékenyen és gyorsan oldható meg az átdíszletezés. Csík György jelmezei a darab múlt századi francia környezetét idézik; a női ruhák tarkák és bodrosak, a kalapok tollasak vagy virágosak.

Szikora János rendezése az előadás stílusát a filmburleszkek világához közelíti, mindenekelőtt a násznép megjelenítésében és mozgatásában. A prózai jelenetek bővelkednek komikus színpadi ötletekben, amelyek néhol kissé elrajzolják a szituációt, így villantván fel a helyzetek tartalmatlanságát és voltaképpeni abszurditását. Mindez nem jelenti azt, hogy a darab időzjelbe kerül, vagy hogy a paródiája jelenne meg a színpadon. A vaudeville-patronok nemcsak a darabban működnek, hanem az előadásban is durranak, s a produkció nem akar a szöveg ellen játszani.

Ugyanakkor Szikora kezenyoma mégis meglátszik abban, hogy az előadás nem maradéktalanul felhőtlen és nem tökéletesen érdektelen. Nem úgy működnek ugyanis a színpadi klisék, ahogy az egy vidéki társulat jól bejáratott bohózatában történni szokott. Fölsejlik valami a darab ürességéből és – szándékolatlan, de meglévő és jellemző – abszurditásából. Abból a lidérces és egyben groteszk világból, amit majd *A florentin kalap* után éppen száz évvel *A kopasz énekesnő* fog felmutatni.

Fadinard szerepében Kőszegi Ákos egyszerre gondterhelt és szellemes. A kalapot rendületlenül üldöző és a sarkában járó násznép elől menekülő vőlegényként minden váratlan fordulatra felkészült, zavarba hozni lehetetlen. Vári Éva Champigny bárónő

alakjában ismét elementáris humorérzékről, komikai sokoldalúságról tesz tanúbizonyságot. A további szerepekben Sólyom Katalin Clarája, Besenczi Árpád Beauperthuis-je, Stencer Béla Tardiveau-ja, Vincze Gábor Péter Félixé és Mester István Nonacourt-ja érdemel említést, az előadás komikumát és színpadi effektusait életrekelő játéka miatt.

március 19. – Ivo Brešan: *Paraszt Hamlet* (Pécsi Kisszínház) – felújítás, bemutató

Az 1989-es első bemutató óta sok minden történt, ami a darab időszerűségét próbára tehetné. Három éve az akkori társadalmi történések különös aktualitást adtak a műnek, ám a jelek szerint a politikai hatalom mindenhatóságáról és egyeduralmi törekvéseiről szóló, húsz éve írott horvát darab ma is érvényesen szólal meg ebben a régióban. A szereposztásbeli változásokkal összefüggő apróbb módosításoktól eltekintve az előadás az első bemutató érettebb és összehangoltabb megismétlése.

április 13. – Kornis Mihály: *Halleluja* (Harmadik Színház)

Harmadszor látom az előadást, mely, úgy tudom, ma este van utoljára műsoron. Ezúttal „Színházkritika” című egyetemi kurzusom résztvevőivel jövök el. A hétről hétre megírt kritikák sorában ezúttal egyazon előadásról akarnak írni valamennyien. A produkció főszereplői most is teljes erőbedobással játszanak, a fekete vonaton azonban megcsappant a statisztéria.

április 24. – „Állomások, motívumok” – Dr. Németh Antal emlékkiállítás (pécsi Művészetek Háza) – megnyitó

Az 1959 és 1965 között a Pécsi Nemzeti Színházban rendezőként dolgozó Németh Antal teljes pályáját áttekintő kiállítás bemutatja a színházvezető, színházi alkotó, tervező és teoretikus személyes tárgyait, rendezéseinek színpadképeit, jelmezeit, az előadásokról készült fényképfelvételeket.

Spiró György: *Optimista komédia* (Pécsi Nemzeti Színház) – ősbemutató

„Ez már Bulgakov” – olvasom le a harmadszor színpadra hívott szerző ajkáról, akinek ez a negyedik pécsi premierje. A sikernek ezzel az elhárításával Spiró arra utal, hogy a darabot Bulgakov *A végzetes tojások* című elbeszélése nyomán írta. Az *Optimista komédia* szövege a SZÍNHÁZ 1991. júniusi számának mellékletében olvasható.

Noha ez a negyedik pécsi Spiró-bemutató, az előadás műsorfüzete, mely a szerző színpadra került műveinek jegyzékét is közli, csak egyről, az 1978-as *Nyulak Margitjáról* tud. Nem tesz említést a Harmadik Színház 1988-as, országos hírű *Csirkefej* bemutatójáról, és a Pécsi Kisszínház 1990-es *Káro királyáról* sem. De nemcsak helyi bemutatókról hallgat ez a teljességet ígérő lista, hanem a *Mario és a varázsló* 1985-ös kaposvári, a *Köszegők* 1990-es kőszegi és a Katona József művéből írott *Jeruzsálem pusztulása* 1985-ös zalaezerszegi előadásairól is. Vajon miért?

Míg a korábban említett *Paraszt Hamlet* időszerűségét nem csorbította sem két év, sem két évtized, addig az alig két éves *Optimista komédia* fölött mára már eljárt az idő. A címével Visnyevszkij *Optimista tragédiájára* utaló darab a szovjet rendszer kialakulásának időszakából ad prognózist arról, hogy miféle szörnyeket (és szörnyűségeket) fog világra hozni az új hatalom. A sugárral kezelt tojásokból a darab végén éppúgy bestiák bujnak elő, mint ahogy Spiró *A kert* című darabjának befejezésekor is őslények, száuruszok lépik el a kertet. A magyar ötvenes éveknek és a szovjet húszas éveknek efféle művészi rokonítása helyénvaló, de *A kert* 1984-es kaposvári bemutatójához zonyítva mára már tét nélküli, s ezért jószerivel érdektelen.

Perszikov professzor felfedezése az életműködést felgyorsító sugárról a darabbeli rikkancs szájából így hangzik el: „Pevnyikov professzor feltalálta az életsugarat!” A sugárral tojásokat akarnak kezelni, de a tyúkvész miatt külföldről kell beszerezni azokat. A

német határon átvett két ládából az egyikben szokatlanul nagyméretű tojások vannak. Mivel a szállítók a tyúktojásokat ellopják, a Vörös Sugár Szovhozban a megmaradt ládákban található tojásokat használják fel a kísérletekben (nem sejtve, hogy azok krokodiloktól származnak). A sugarazott szörnyek ezekből a tojásokból bújnak elő. Az inváziót a professzor egykor megbuktatott tanítványa segít megfékezni az általa feltalált hidegcsináló sugárral, mellyel a zárójelenetben végül mindenkit megfagyaszt, abban a hitben, hogy a szelektív sugár ötven-hatvan évre mindenkit megdermeszt, s ennyi idő elteltével majd csak az erkölcsös emberek fognak felolvadni.

A publicisztikus, pamfletszerű Bulgakov-elbeszélés Spiró darabjában és a Lengyel György rendezte előadásban némafilmjelenetekkel kezdődik. Ezek a szapora fényvillanásokkal szaggyatott mozdulatokra bontott jelenetek a főszereplő alakját és környezetét, valamint a kor forradalmi változásait mutatják be. A színpadon a díszlettervező Khell Csörsz konstruktivista masinériája látható, az előszínpadon (a zenekari árok fölött) a tudós lombikokkal és műszerekkel teli kutatóasztala áll. A sülyeszthető előszínpad a gyors jelenetváltásokat segíti.

A mozaikos szerkezetű, mintegy huszonöt szereplőt és közel ekkora statisztériát felvonultató előadásban egy lezárult és feledni akart múlt tárul elénk jövőként. A darabnak ez a sajátossága nincs tekintettel arra, hogy mivel erről az (alcíme szerint) „előidejű utópiáról” a nézőtérén a szereplők mindegyikénél többet tudunk, ezért a színpadi történetek nem hordoznak izgalmat, nem keltenek meglepetést, nem tartogatnak meglepő fordulatot. A kétrészes előadás első része még úgy-ahogy szórakoztató, a politikai rendszer kialakulásának újraidézése még valamennyire érdekes, de a második résznek a rendszer működését bemutató jelenetei már csupán közhelyszerűek, s ezért unalmasak.

Ezen az ötletgazdag rendezés és a jókedvű színészi játék sem segít. A jelenetfűzés, a színpadtechnika gördülékeny, a fény- és hangeffektusok hatásosak, a karakteralakítások jól formáltak és szórakoztatók. Nem az előadás kidolgozottságával és megformáltságával van tehát a baj. Hanem azzal, hogy a darab elvesztette a vonatkoztatási körét. Úgy, ahogy nincs már értelme Berlin két feléről beszélni azóta, hogy nem áll a fal. Az *Optimista komédiában* ábrázolt világot ismerjük, létezett, de már nincs jelen. Tanulsága nem a jelené, hanem a múlté. A darab talajvesztésében az is szerepet játszik, hogy a forrásul szolgáló Bulgakov-tárcában is az aktuálpolitikai jelentőség dominál az általános érvényű művészi igazság fölött.

A színház evadzáró premierjén remek karakteralakítások sorát láthatjuk. Héjja Sándor a szórakozott professzor, Bánky Gábor a pedáns tanársegéd, Stencer Béla a pióccatermesztető újságíró, Besenczi Árpád a forradalmi rajongástól elvakult matróz, Barkó György a tunya, de furmányos altiszt szerepét formálja meg. A további mintegy húsz szerepből emlékezetes felvillanás Koszta Gabriella, Hartmann Teréz és Unger Pálma *Három nővért* idéző és ironizáló betétje, Kőmíves Sándor, N. Szabó Sándor és Stenczer Béla Bulgakovot és az Ilf-Petrov szerzőpárost életre keltő jelenete, a sofőröket játszó Fillár Istvánnak és Matoricz Józsefnek a *Csirkefej* két rendőrének dialógusaira emlékeztető kettőse, valamint Bellus Attila és Bánky Gábor bohócjelenete.

A *Sárkánylóval* ellentétben ezúttal a megvalósítás tekinthető érdekesnek és sikeresnek, s a vállalkozás gesztusával kapcsolatban vetődnek fel alapvető kérdések és kételyek.

május 5. – Ivo Brešan: *Paraszt Hamlet* (Horvát Színház) – főpróba

A Pécsi Kisszínház tagozataként hivatalosan május 8-án a budapesti Várszínházban tartott vendégjátékon megalakuló Horvát Színház bemutatkozó előadásának főpróbája. A Kisszínház magyar nyelvű előadását követő rendezésben a főszerepet horvát színészek játsszák, a mellékszerepekben a magyar változat szereplőit láthatjuk viszont. A délszāv temperamentum, az erősebb érzelmi hőfok növeli a játék hitelességét és hatásosságát.

május 23. – Gogol: *Egy örült naplója* (a pécsi Művészetek Háza Sipos-színpada) – bemutató

Bellus Attila két és fél órányi színpadai jelenléte, Popriscsin alakjának sokszínű megformálása komoly színészi erőnlétről és széles eszköztárról tanúskodik. A Horváth Lajos Ottó rendezésében színre vitt adaptáció az elbeszélés repetitív szerkezetét és az elhatalmasodó elmebaj örvényét egyaránt hangsúlyozza. A modern művészet pszichiátriai kórképpábrázolásainak árnyékában azonban Gogol „becsavarodó” kishivatalnokának meséje lélektanilag és szociológiailag is megkopott. A művészi érvényesség újratemtésének kísérlete a produkciónak csak részben sikerül. Ebben szerepet játszik Popriscsin alakjának és kórtünetének illusztratív megformálása s a hatáskeltés külsődleges eszközrendszere.

május 29. – Peter Weiss: *Marat/Sade* (Kolozsvári Állami Román Színház)

„Charentoni elmegyógyintézet” – áll a művészbejáró fölött, melyen át (fehér lepedők fala között és ápolóktól övezve) a színpad mélyére jutunk. Fából ácsolt kényelmetlen padokon ülünk, szemben a vasfüggönnyel, melyet fehér csempézet borít, miként a színpadi deszkázatot is. Az előtérben – a hidroterápia eszközeként – vályúszerű, keskeny és sekély medence, melyben Marat az előadás zömét tölti. Jobbra hátul csempézett emelvényen ül de Sade márki, aki alig vesz részt a játékban. A produkciót néhány nagyon tehetséges és eredeti egyéni alakítás teszi értékké, de megoldatlan az intézeti személyzet mozgatása, s az előadás szemléleti és stílári összhangjának kidolgozása. A forradalom lehetőségét feszegető játékokban az intézetigazgató Napóleon maszkjában jelenik meg, s az előadás végén az intézeti ápolók mániás transzban Napóleont – vagyis a mindenkori diktátort – éltetik. A darab régóta műsoron van. Májusban csak ma játszották.

május 30. – Ionesco: *A kopasz énekesnő* (Kolozsvári Állami Magyar Színház)

Alagúttá alakított függőhídon jutunk a nézőtéri széksorok fölött a színpadra, a vasfüggönyön nyíló ajtón át. A hat-nyolc sornyi, a vasfüggönynek háttal álló széksor előtt babákkal teleültetett, négyzet alakú, dobozokra tagolódó fehér polcok, amit a fekete frakkos és cilinderes néma játékmester intésére a zsinórpádlásra húznak. Tompa Gábor szellemes, ötletgazdag, eredeti rendezésében a szereplők mint egy zenélődoboz bábfigurái jelennek meg, de bábszerűségük nem élettelenséget és merevséget, hanem jól szervezett és remek stílusérzékkel megkomponált *teatralitást* képvisel. Olyan karikatúrák ez alkalommal Ionesco alakjai, akik e torzítás mögött is felismerhető „kispolgári” és közheyles magatartással, hanghordozással és mimikával jelennek meg. Az élet bábjai tehát, mechanikájuk társadalmi és társas működés, abszurdításuk nem fantasztikum, hanem az operettszerű jólszituátság idiotizmusának színpadai visszfénye.

június 1. – Shakespeare: *Rómeó és Júlia* (a Független Színpad vendégjátéka a pécsi Helyőrségi Művelődési Otthonban)

Egy húsz éve megnyílt általános iskola ünnepségsorozatának keretében kerül sor a Független Színpad vendégjátékára. A darabot két éve játsszák. A felsőtagozatos diákokkal, szüleikkel, tanáraikkal megtöltött színházteremben a shakespeare-i történettel párhuzamosan küzdelem folyik az érzéketlen és időtlen kiskamasz sereg figyelmének lekötésére és atrocitásainak elhárítására. A színészek győznek – művészi és pedagógiai szempontból egyaránt. A testközeli jelenlét, a tiszta játék, a világos emberi helyzetek, a humor, a fiatal generációt jellemző gesztusrendszer mind őket igazolja. Tehetséges, eleven előadás, mely anyagi körülményeiben és feltételeiben szegény, művészi erejében és igazságában gazdag.

„TÚL A HIT ÍVÉN”

Beney Zsuzsa: Versek a labirintusból

„Ma már csak ez illik hozzánk, csak ez szólhat lelkünkben...” – a panasz. Serenus Zeitblom írja ezt Thomas Mann *Doktor Faustus*ában, hogy hangsúlyozza Adrian Leverkühn utolsó művének, a művészet önfelszámoló fejlődését betetőző panaszoratóriumnak különös aktualitását a második világháború végéhez közeledve. Beney Zsuzsa lírája a *Versek a labirintusból* kötettel, a személyes élmény erejét megőrizve, az eddigi költeményeknél is messzebb rugaszkodik a konkrétumok világától, hogy a végső dolgokat érintő, fegyelmezett panaszát hallassa. Az új kötet negyven, Istenhez szóló szonettet tartalmaz, összegezésnek hat: mintha a költő eddigi élményeit, beteljesületlen kereséseit foglalná össze és fogalmazná újra, következtetéseket vonva le belőlük – nem csak a saját életére, hanem a világ milyenségére vonatkozóan –, az eddigi versek fojtogatón tragikus levegőjénél is reménytelenebb hangon. A Beney-versekről szóló kritikák Weöres Sándort szokták idézni, aki 1969-ben a költőt bemutatva hangsúlyozta az akkori versek éterikus voltát, az alig érzékelhető témákat (*Költők egymás között*, Bp. 1969). A *Versek a labirintusból* kötettel kapcsolatban talán az eddigieknél is jogosultabb Weöres szavaira utalni, mert az új szonettek, ha lehet, még anyagtalanebbak. Weöres akkor aggódott, hogy „a magas, ritka levegőjű régiót vállalni egy életen keresztül, alig elviselhető áldozat”. E burkolt kétséget, mely ennek az éteri költészetnek a folytathatóságát, az ebben az irányban lehetséges továbblépést illeti, a legújabb kötet nem igazolja. Beney ezekkel a szonettekkel még ritkább levegőjű szférák felé lépett. A modern világ nem tárgyaiban, csak érzetében van jelen verseiben, a tárgyak, ha egyáltalán szerepelnek, mindig elvont tartalmakra utalnak, a képek „képtelenek”, vizuális reprodukálhatatlanságuk és paradox tartalmuk miatt egyaránt. Beney szonettjeiben nem formák vannak, hanem halmazállapotok, nem színek, hanem vakító fény és vak sötétség vibrálása.

A költő színrelépése óta leginkább egyes szám második személyben beszél, ám a megszólított lassan átváltozott költészetében. A most megjelent kötetig a versek többsége a halott gyermekhez, a halott szerelmeshez szólt, az ő hiányukat panaszolta. Ez a hiány egyre inkább absztrahálódott, távolodott a konkrét személyektől; az új kötet szonettjei Istent szólítják meg. A hiány nem személyhez kötődik, hanem metafizikai: az egyes ember halálának felfoghatatlanságát magába olvasztja a semmi szorongató élménye. A halál, a hiány a korábbi versekben sem metafizikai jelentőség nélkül szerepelt, de ott az egyszeri eseményhez, az egyedi érzelemhez, a személyes sorshoz kötődött. Az új szonettekben elhalványulnak ezek a kötelékek. Az egyes szám második személy általánossá, az egyes szám második személlyé vált, a megszólított Isten a mindenféle hiány keltette vágy tárgya. Megközelítéséhez a szerelmi vágy és beteljesülés élménye áll a legközelebb – a kötet kísérőszövegében Beney a verseket Istenhez szóló szerelmes szonetteknek mondja. A szimbolikus fordulópont, amikor a hiten biztosan nyugvó világ hiányközpontúvá lett, Beney verseiben is a második világháború, a választott nép elárulása: Isten ígéretszegése. Az ígéretszegés hit-szegés, tehát Isten önpusztítása is. Annak a gondolatnak az ellehetetlenülésével, hogy az ember Isten képmására teremtetett, egy modern ember képére formált Isten víziója jelenik meg: egy pusztító és végtelenül magányos Istené. A kötet egyik legmegrázóbb képe: a kereszt kínjait elviselni nem képes, emberként és istenként is elpusztuló Krisztust az embernek kell feltámasztania:

*Mélyebb magányba estél mint amit
Istenséged elbírna. Túl a hit
ívén és túl evilági életed*

*színváltozásán végképp megtörettél.
Mint sebzett gyermek, magadhoz kötöttél
hogy halálodon átsegítselek. (24. o.)*

A második világháború utáni korszakról ezt írja Beney: „szenvedéseink meghaladják önnön létezésünk mértékét, csak metafizikai dimenziókban, Isten hiányának metaforájában válhatnak megélhetővé... Isten létét hiányának elviselhetetlensége bizonyítja... Isten lététől elválaszthatatlan nemléte, az ember számára pedig az irracionális reménytől és bizonyosságtól elválaszthatatlan a végső tökéletes reménytelenség és megfosztottság” (Vigília, 1985. 2. 169.). A *Versek a labirintusból* erre a paradoxonra épül. A szonettek nem a létező Istent szólítják meg, hanem – miközben a megszólítás nyelvi lehetőségét használják – állandóan tudatják-éreztetik, hogy a nyelv esetleg becsap minket e remény hazudásával. A versek nem Isten létét kutatják, hanem vonatkozását az emberi világra, kapcsolatát az emberi létezéssel. A megszólított tartalma változik a ciklus során, csak megközelíthetlensége, az ember számára való elérhetetlensége állandó:

*Az angyalok akik a gondolat
titkát nem ismerik, csak ők ismernek Téged.
Előünk eltakar a kép s a képzet,
eltaszít a feltörő akarát. (31. o.)*

Az ember számára csak a létezők világa tárul fel, ahol Isten, ha jelen van, csak jelekben van jelen – „Fénylesz, de nem lépsz át a fénybe” (32. o.), de lehet, hogy még csak jelt sem küld az emberek számára. Ha a világban a dolgoknak nincs önmagukon túli jelentésük, akkor a semmi pokla, a határvonalak, a struktúra nélküli létezés tárul fel: „Mint ki csészéért nyúl de ujjai / besüppednek a megpuhult anyagba” (25. o.); a homoksvatagutalások is ezt a világot sejtetik, ahol a szenvedés nem a bűn következménye, ahol a gyermek halála, ahelyett, hogy a valódibb életet, a jövőt nyitná meg a Fiú feláldozását imitálva, a jövő megsemmisülése, a virág pusztulása. Az új életet nem hajtó, elpusztuló mag és a reménytelenség összekapcsolásának toposzát fogalmazza újjá a kötetnyitó versben Beney: „a lassan kövesedő remény / magjait testem gödrébe temettem”.

A ciklus laza felépítésű, az egymást követő versek között nem mindig van szoros tematikai összefüggés – azon belül, természetesen, hogy minden szonett témája Isten valamilyen megközelítése vagy megközelíthetlensége, sőt a témák nagy részét nem lehet ennél pontosabban meghatározni. A laza mellérendelő szerkezet mögött fel lehet fedezni egy rendező szándékot: a motívumok jelentésének állandó mozgása azt a benyomást kelti, hogy a ciklus egy történetet mond el, mely egyszerre szól a hívő, majd kételkedő, Istent kereső, de el nem érő szubjektumról, az értelmét és jelentésségét elvesztő világról, és az ebben a világban magát foglyul ejtő Istenről. Az első, második és az utolsó két vers egymásra utal, keretet alkot: az első szerint az Istenhez közeledés küzdelme szüntelen, az utolsó a küzdelem reménytelenségéről beszél. A második szonett alanya a hit napfényes kertjéből úzi ki magát a kétség útvesztő-magányába, az utolsó előttiben pedig Isten lesz a labirintus foglya. Ez a szonett, és egyáltalán az önmaga és az általa teremtet világ rabjaul esett Isten gondolata Pilinszky *Jelenések VIII. 7.* című versére emlékeztet, mint ahogy Beney egész költészetén érződik és tanulmányaiból is kiderül, hogy legközvetlenebb irodalmi ihletőjének József Attila mellett Pilinszkyt tartja.

A labirintus-kép állandóan változó, soha egészen meg nem fejthető jelentéssel szerepel a versekben, az utat mindig elvesztő keresés metaforája egyre gazdagabbá válik. Az útvesztőből a kitalálás Isten megtalálása lenne, aki a labirintus kamrájában, központjában rejtőzik.

Az útvesztő, még ha eltévedéssel, a kitalálás, megtalálás nélküli elpusztulással is fenyeget, mégiscsak tartalmazza a tévutak között azt az utat, mely a célhoz vezet, tehát léte az Istenhez vezető út reménye – eltévedni csak akkor lehet, ha van mifelé tartani. De a szonettekben „e labirintus a káprázatok útvesztője” (35. o.), falai homokból épültek, a bolyongás, a keresés leomlasztja őket, azon az áron kerülünk ki, hogy maga a labirintus középpontjával és az odavezető úttal együtt *semminek* bizonyul, helyén a sivatag marad az egyetlen valóság.

*Áldozatként megsemmisülni vágyunk
de nincs ki elfogadja áldozásunk –
tapogatózva porlékony falán*

*mi magunk vagyunk cellái e térnek.
Feléd tartó lépteink elenyésznek
fájdalmunk Ariadne-fonalán. (43. o.)*

Az Istent kereső saját magára, a saját istenteremtő vágyára talál, az isteni jelek nélküli világban az áldozat, a szenvedés és a fájdalom értelmetlen, nem nyit az örök jelenből kivezető utat a jövő felé. Az útvesztő a legelvontabb, az eddigi tartalmakat is felölelő jelentését a „De Isten, Te is az vagy: labirintja magadnak” kezdetű versben kapja, a lét és a létezés, a teremtő és a teremtett felfoghatatlan határmezsgyéjének lesz metaforája.

A szonetteket a mozgó jelentésű motívumok mellett paradoxonok sora fűzi egybe. A versszövegek az ellentéteket a lehető legközelebb kényszerítik egymáshoz, hogy az ész számára felfoghatatlant írják le. Az Isten iránti vágyakozást az a már említett paradoxon határozza meg, hogy Isten hiánya az egyetlen valóság, hogy minél közelebb kerülünk, annál távolabb esünk. Isten felfogásához a ráció által ellentétekre hasogatott világ egybeállítására lenne szükség, a világban rejlő feloldhatatlan és csak egyszerre érvényes ellentétek felfogására. Istennek egyformán természete a pusztítás és a teremtés:

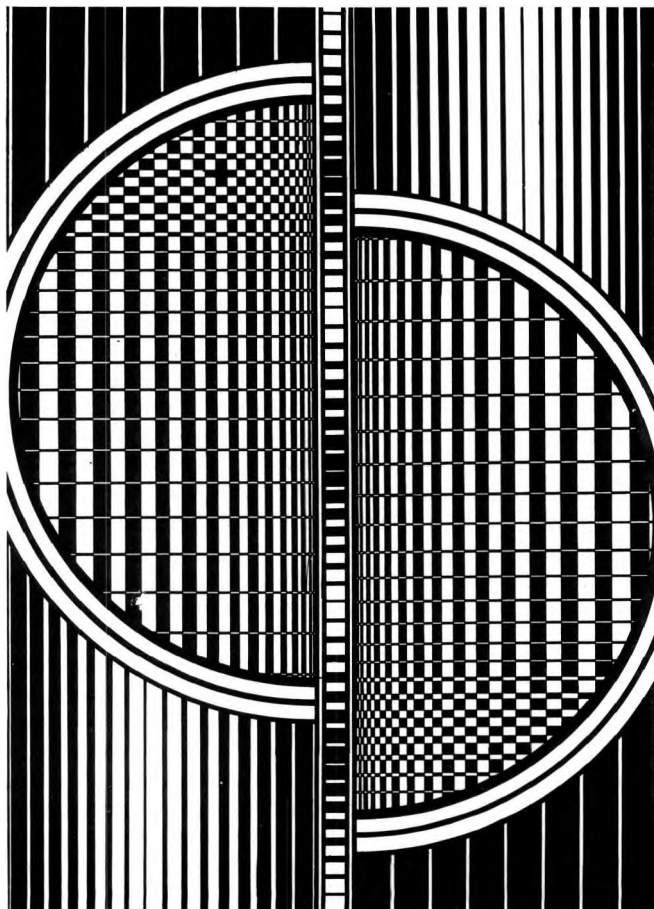
*...Mindörökre szembenéz
a tekintet, mely világot teremtett,
s a másik, melyben meghal a teremtett.
Köztük áramlik a létezés. (48. o.)*

A lét bizonyossága a halálban, a tűzben jéggé fagyás, a jelenlétben eltűnés, a teljesség és a semmi azonossága szüntelenül felbukkanó, feszültséggel teli motívumok. Beney Zsuzsa korai versei mögött annak a reménynek a hangját vélhetjük hallani, hogy a világ ellentétes arcai közül az egyik igazabb, még ha az embernek nem is adatik meg, hogy valaha is megkülönböztesse a látszólagost a valóditól, a kérdésnek legalább van értelme: „melyik világ igaz, hol jászol-bölcsőd, / vagy a szikla, ahol kereszted áll?” (Hó) *A Versek a labirintusból* az ellentétek feloldhatatlan voltát rögzíti, végtelenné fokozza egymást taszításukat, hogy szembenézzen szétválaszthatatlanságukkal; a választás értelmetlen, hiszen az értelem szerint való.

A racionális és érzelmi támaszték hiányát a forma szigorúsága ellensúlyozza Beney korábbi verseiben is. A *Versek a labirintusból* negyven szonettje az előzőeknél egységesebben szerkesztett, tematikailag tömörebb ciklust alkot. A versek nyelve, zenéje szikárabb, mint a Beneytől eddig megszokott hang, az élőbeszédhez közeledik, az áthajlások tömege, a szonett nagy egységeket összekapcsoló rímképlete, a szakaszokon átívelő mondatok, a központozás redukálása összefüggő monológyszerűvé teszi a negyven vers egymásutánját. A szonett ugyanakkor rövid, zárt egység, egy-egy gondolati, érzelmi mag kifejezését szűk keretek közé szorítja. Ilyen mértékű önfegyelmzés a korábbi versekre nem mindig jellemző, ott a fájdalom sokszor közvetlenebbül, parttalanabban szólal meg, az emlékek felkeltette gyengédség szavakká, képekké formálása úgy hoz enyhülést, mint amikor valaki álomba sírja magát. A korábbi versek jellemzésére megint Weörest lehet idézni: Egyik szintjük „a fájdalom, ahonnan versei táplálkoznak. Másik az artisztikus

csillogó felület, a zene, a kellemes hangzás, a képek rezgése... Harmadik szint a költemények magasban lebegő isteni világa, ahol a forrás bánata és a megformálás derűs győzelme összefér: ott a messzeségben már a bánat is ragyogó és a derű is homályos, s a két ellentét végül azonos". A tartalom forrásának és a megformálásnak ilyen ellentétét a mostani versekben nemigen érzékeljük. Egyik oldalon a közvetlen érzelmi kifejezés szorult háttérbe, a másikon ennek megfelelően a szenvtelenebb, tárgyilagosabb megszólalás nyer teret. A sok dallamos, vibrálással teli hely ellenére valami tompa reménytelenség árad ebből a hangból, a reménytelenség mélypontja az utolsó szonett: a hiábavalóságba beleöregedésnek már fájdalomon is túli, szinte tömönatos tömörségű rögzítése: „Uram, belefáradtam a világba... a tél / simasága zár labirintusába... Hiába várlak." Ebben az utolsó versben szerepel a kötet egyetlen jövőidejű igéje, „Küszöbődön fogok elbotlani" – a jövő egyetlen bizonyossága a bizonyosság hiánya, elérhetetlensége.

Formátlan, megfoghatatlan tartalom végtelen szigorú formába öntve – mi fejezhetné ki jobban a világ paradox voltát; s a kötött formához ragaszkodás annak a talaja, hogy a panasza ne a megőrlő Adrian Leverkühn artikulátlan ordítása legyen, hanem megőrizze – ha meghallgatásra nem is számít – végső támaszként a közölhetőséget. (*Pannónia Könyvek*, 1992)

ROSSZKOR

Haraszti Miklós: A cenzúra esztétikája

Michel Foucault a börtön történetéről írott művében érzékletes képet adott arról, milyen kellemetlen tortúrának tették ki a fegyelmező eljárások történetének korábbi szakaszában a megfenyítendőt. Kezeinek, lábainak tüzes harapófogóval történő szaggatása és a lovak által való szétszakíttatás nem könnyű időszaka egy ember életének. De azt is megtudhatjuk a *Felügyelet és büntetés* című könyvből, hogy milyen kemény, fáradtságos munkát igényeltek ezek a műveletek a hóhéroktól, a lovaktól, s milyen nagy létszámú apparátusra volt szükség a köz- és a lelki rend fenntartásához csak egyetlen kivégzés alkalmából is: tisztviselők, katonák, papok tömegére. Nem csoda, ha egyes európai országokban a társadalmi modernizáció előrehaladásával a mind felvilágosodottabb hatalmak az egyének ellenőrzésére és ellenállásuk megszüntetésére a közvetlen, testi megtörtetés és/vagy elpusztítás helyett – a józan ész szavára hallgatva, s az egyre inkább megizmosodó humanitas-eszme jegyében – új megoldást kerestek: a repressziós paradigma váltás rögs, de – mint utóbb kiderült – eredményes útjára léptek.

A fegyelmezés, vagy ami esetünkben nagyjából ugyanaz, a hatalomszervezés fejlődése, tehát a fentiekhez hasonló modernizációs folyamat zajlik le a huszadik századi kommunista rendszerek történetében is, hol kisebb, hol nagyobb mértékben. A közvetlen erőszakot egy „felvilágosodási” folyamat eredményeképpen itt szintén kidolgozott technológia váltja föl, amely – az egyéni érdekekre apellálva – a hatalomgyakorlás ökonomikusabb, konfliktusmentesebb változatát teremti meg. Ezt a folyamatot, illetve az ennek nyomán kialakult mechanizmus kulturális vonatkozásait veszi szemügyre Haraszti Miklós könyve, *A cenzúra esztétikája*.

A hetvenes évek kétségtelenül a magyar történelem legsötétebb és legreménytelenebb korszakai közül való volt. Nagyrészt ezzel magyarázható, hogy a szóban forgó mű igazsága főképp keserűségében van, magában a megírás gesztusában, ám *A cenzúra esztétikájának* sok állítása és egésze is, úgy gondolom, túlzó és egyszerűsítő. Igaz, az írást 1980 augusztusában záró szerző az 1985-ben keletkezett előszóban tudatja olvasóival, hogy célja nem a „mércskelés” volt, a könyvet nem „jelentésnek”, s nem is tudományos műnek szánta: „...abban bíztam, hogy maga a könyv, ha egyszer elolvasható lesz majd, költői akcióként metaforikus cáfolatává válik saját túlzásainak, például annak, hogy ellenállás nem lehetséges” (7.o.). Rendkívül bonyolult írói helyzet ez, s a mű saját állításainak önmaga által való megcáfolása, a jelzett feladat sem túl hálás. Provokatív szinte minden mondata, s éles, ironikus stílusa olykor a művészi kiáltványok szellemét idézi.

Haraszti a törvénytelen hatalommal kiegyező művész nézőpontját kölcsönözve leplezi le „önmagát” és a két fél közti erkölcstelen viszonyt. Mondandójának lényege, hogy a hetvenes évekre e kettő már nem hóhérként és áldozatként áll egymással szemben, a létrejövő műveket nem fenyegeti felnégyelés, mint korábban, hanem arról van szó, hogy a kényszer belsővé, az öncenzúra az alkotási folyamat szerves részévé vált. Egy – részletesen leírt – interiorizációs processzus eredményeképpen Seneca Nietzsche által visszajára fordított mondatát Haraszti szellemében parafrázálva megállapíthatjuk: „esztétikává, sőt kultúrává lett, ami cenzúra volt”. A szerző megjegyzi ugyan, hogy akadnak autonómiájukat megőrzők is, de úgy látja, ellenállásuk szellemi legitimitását szünteti meg az enyhülés időszaka,

melynek jellemzője a „győzelmes mindennapi normalitás”. Azt hiszem, az író itt egy romantikus, a művész különös helyzetéből leértékelt mindennapiság-fogalom alapján szól ki maszkja mögül. E normalitás győzelme a békeharc-mindennapokon ugyanis a civil társadalom kialakulása felé mutat, még ha nem is revelatív, divinatorikus módon, mint 1956-ban, de lassú erőzíóval. Hiszen e földhözragadt normalitás elsősorban az uralgó utópikus eszmét, a hatalom ideológiáját zabálja meg. Az autonómia hívei nem vesztek el szellemi legitimitásukat a hidegháború végével, mert egyrészt marad elég beavatkozó, antidemokratikus hatalmi megnyilvánulás a továbbiakban is, másrészt a normalitás győzelme általában a személyes autonómiára is pozitív hatással van. A kor konfliktuskerülő, az adott keretek közti működésre koncentráló társadalma – nem elvi síkon, hanem gyakorlatban – lassan és szinte észrevétlenül ásta alá e működést gátló tényezők – ideológiai akadályok, beszéd- és viselkedésmódok – alapjait. Nem csodálandó ugyanakkor, ha valakit irritált az a nem túl romantikus alkufolyamat, amelyben a hatalom és az alá tartozók (így a művészek is) kölcsönös engedményeket tettek egymásnak. Haraszti mint a játékszabályokat felrugók egyike, érthető módon keserűen, lekicsinylően ír saját, a társadalomra tett hatásokról. Elzártságuk közepette nem lehetett könnyű elviselni a velük mit sem törődő, pusztán megélni szándékozó (művész)társadalom süketségét. Ám az a megállapítása talán mégsem pontos, hogy a hatalom ideológiája bekebelezte volna a művészeket, s hogy ezek az általa leírt módon, a „beágyazódás” révén azonosultak vele. Véleményem szerint nem hanyagolható el a kölcsönösség mozzanata, tehát inkább egymásbahatolásról beszélhetünk. Amikor Janus Pannonius „egy fontos és nehéz kérdés” kapcsán férfi és nő bensőséges viszonyán gondolkodik, kettejük valamikori azonosságával, az androgün-mítosszal magyarázza a viszonyt. E költői túlzás ellenére tudjuk: azért a „fütykös” és a „punci” legszorosabb együttműködésük dacára is két különböző dolog.

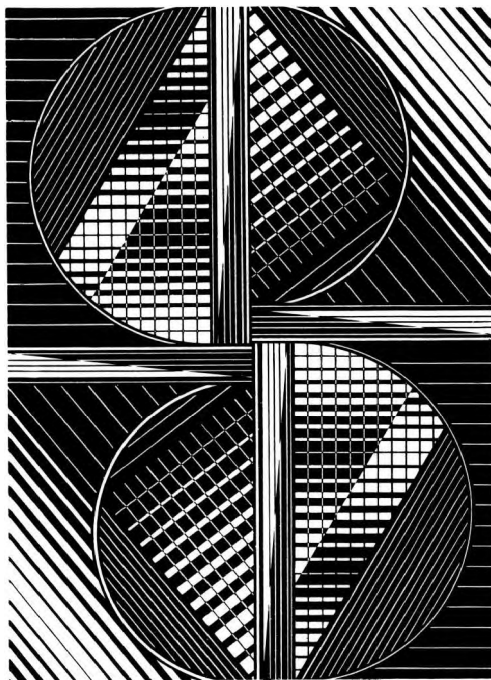
A cenzúra esztétikája nemcsak egy meglehetősen visszataszító korról, hanem – ha szabad ezt mondani – rosszkor is íródott. Olyan értelemben rosszkor, hogy Haraszti szinte semmilyen rálátással nem rendelkezhetett a jövőt illetően, s történelmi tapasztalatai nem adhattak okot derűlátásra. Néhány évvel később bizonyára jobban érzékeltette volna, hogy a művészeti élet állami irányításának puhább változata „saját sírját ássa”. Amikor könyvében a keményebb ideológiai szorításból kibontakozó, pluralizálódó művészet megjelenéséhez ér, rövidre zárja a problémát. E sokszínűséget épp az irányított kultúra véglegessé válásaként értékeli, s nem foglalkozik annak esetleges „bomlasztó” hatásával. Néha úgy tűnik, mintha a könyv külföldi megjelentetésével, e rendszer viszonyait közelebről nem ismerő befogadóval számolna csupán, akit nem akar az egészen apró részletekkel terhelni. Persze a mai kritikus könnyű helyzetben van, lovagiatlan lenne bármiféle diadalmaskodás. Az az államosított művészeti rendszer összeomlott...

Minden kifogás ellenére Haraszti műve nagyon fontos kérdéseket vet föl, vitatkozássra készítette hazai olvasóját, és bizonyára lényegesen árnyalva a vasfüggönyön inneni világ képét az azon túl élőknél. E könyv azonban, úgy vélem, az alapjában szociológiai szempontú leírásból következően olyan általánosításokat tesz, amelyekkel nem lehet megmagyarázni, miként jönnek létre autonóm (élet)művek a kedvezőtlen feltételek ellenére is. Tudjuk, hogy a művész, az empirikus individuum szabadsága nem azonos azzal a szabadsággal, amely a műben megjelenik. A cenzúra esztétikájának nézőpontja túlzásaival együtt is mennyiségi, statisztikai megalapozottságú. (Ez nem azt jelenti, hogy a szerző ne saját élményeiből, ismereteiből merített volna, csak azt, hogy sok állításának érvényessége a fontos kivételekre nem terjeszthető ki, „csupán” a kevésbé fontos többségre.) A kor esztétikájáról, amelynek feladata az adott időben keletkezett művek immanens értelméhez, „Kunstwollen”-jéhez való hozzáférkőzés, nos arról nem képes olyan mélységben szólni, mint talán szeretne. Megtévesztő egy kicsit a mű címe is, hiszen Haraszti a Kádár-rendszer művészetének szociológiájáról mond el sok érdemlegeset, így *Az állami művész*, a francia és német kiadás címe jobban fedi a könyv tartalmát. A szerző a művész

„beágyazottságában”, állami alkalmazottá válásában ragadja meg azt a problémát, mely nemcsak esszéjének és a poszt-sztálinista diktatúrák művészetének, hanem a művészetről való gondolkodásnak általában is egyik fontos, kellően meg nem válaszolt kérdése, nevezetesen, hogy művészet és szabadság milyen viszonyban áll egymással.

Persze, ez a kérdés, tudjuk, az esztétikai szféra autonómiájának kialakulása, tehát a romantika óta merül csak föl ilyen formában, szoros összefüggésben a polgári társadalmakban kialakult különleges szabadságú művészi pozícióval. Haraszti leírja azt a folyamatot, amelynek során Kelet-Európa országaiban a kommunista hatalom a szabad művész és általában a független értelmiségi státuszát erőszakkal megszünteti, majd – hol jobban, hol kevésbé – a kultúra államosításának közvetett, rafinált mechanizmusok által érvényesített változatát hozza működésbe. A szerző keserűen veti föl annak lehetőségét is, hogy a művészi szabadságnak a polgári társadalmakban létrejött állapota csupán boldog intermezzo volt a művészet történetében, amely a körülmények szerencsés egybeesésének megszűntével szertefoszlott, s az utókorra csak a belőle származó hamis illúziók maradtak. E könyv kapcsán az írásom bevezetéseként alkalmazott Foucault-párhuzam talán azért is indokolt, mert Haraszti a francia gondolkodó szellemében – aki a polgári társadalmak intézményeiben mindig az egyének fegyelmezésének hatalmi eszközeit látja – a modern kapitalista nagyvállalat működésében fedezi föl az irányított kultúra előképét. A modern kapitalista nagyvállalat szerkezetének és az irányított kultúrának ebben az összevetésében azonban a két rendszer olyan lényegi különbségét hagyja figyelmen kívül, mint az eredményesség és az ezt megalapozó szelekció, illetve kontraszelekció kérdése.

Nincs önmagáért való tudás, csak hatalmi érdekeket szolgáló – mondja Foucault. Megszűnt a független értelmiségi szerep, nincs olyan tudás és művészet, ami ne a Központ engedélyével létezne, s e feltétel elfogadásával a művész, értelmiségi a hatalmat erősíti, ezáltal részesedve is belőle – állítja Haraszti könyve. Hóhérok és lovak nélkül is működik a Rendszer. (Magvető, 1991)

TUDÁS A TÁVOLBÓL

A nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók antológiájáról

Hogy egy értékmérőnek és reprezentatívnak készült könyv miként lesz saját, többé-kevésbé kifejtett értelmezési rendszerének dacára „szomorú”, annak a *Párbeszéd Magyarországgal* című értekező próza-válogatás paradigmaticus példáját adja. A nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók írásai – Pomogáts Béla gondozásában – pontosan körülhatárolják az emigráció gondolkodásának és irodalmának erőtereit, s mindazt, ami a nyugaton élni *kényszerülő* magyar értelmiségi számára a magyarságból következő evidencia, továbbgondolásra vagy visszakérdezésre szoruló léteény: bölcsélet, történelem, ideológia – vagy akár „csak” a fétisek súlyával jelenvaló emlékkörkség. Ama bizonyos szomorúság pedig, amely nyilván az emigráció lényegéből adott, annál kontrasztosabb e kötet kapcsán, minthogy egy monumentális politikai földindulás után annak az időszaknak a termését kell olvasnunk, amely végső soron csakis az idegenségben fogant gondolat hazaáramlásával fejeződhet be; az idegenség halottainak azonban szövegeiken túl van egy alanyibb, nyelv-fölköti üzenetük is: aki nem tudja *befejezni* az emigrációt, az az életével együtt hagyja abba.

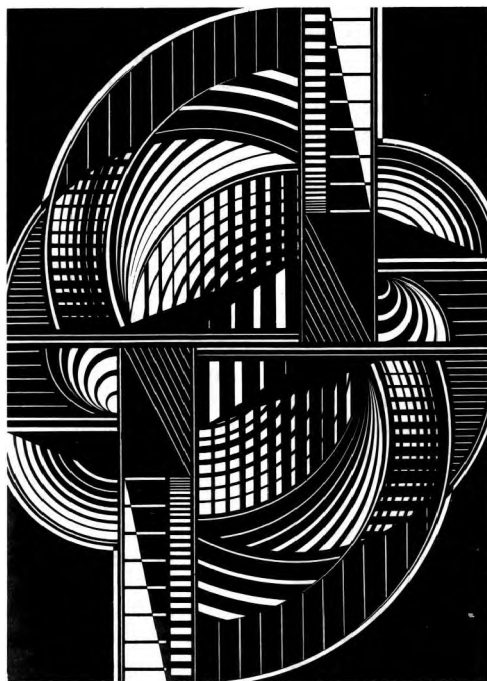
Vagyis a *Párbeszéd Magyarországgal* a figyelmes olvasás árán képes megadni a kegyelemdőfést annak az elképzelésnek, hogy bármely emigráció emberi (!) megoldása volna a politikai vagy ideológiai ellehetetlenülésnek. Az, hogy a hatvanas-hetvenes (és nyolcvanas) években Hegyeshalmon túl nemcsak meglátni volt lehetséges például a huszadik századi Mohács valódi jelentését, következményeit, de le is lehetett azokat írni, igazából sem könnyebbséget, sem becsületesebbésséget nem jelenthetett, pusztán a helyzetből fakadó adottság felkínálkozásainak ésszerű meghallását, amely azonban az idegenség már említett árán *emberileg* kifejezetten veszteségesnek bizonyult. Illyés Gyula és Szabó Zoltán beszélgetése, melyet ez utóbbi szerző örökölt meg *Hungarica varietas* című esszéjegyzetében, támadhatatlan tanúságot szolgáltat a nyugati emigráció magyar írójának erkölcsi pathhelyzetére (jelesen Cs. Szabó László híressé vált Dickens-esszéjéről van szó, amelynek magyarországi meg nem jelenése Illyés szerint „a magyar irodalom egységének” meghíúsulásával jelentett egyet). Ez a fajta „frusztráltság” magyarázhatja a nyugaton élő magyar író szinte fizikai fájdalmát a „disszidens” problematikájában (ugyancsak Szabó Zoltán tér ki erre, egyszersmind világos példával is szemléltetve a megbélyegzés alaptalanságát: „Beckett nem »disszidense« az írek irodalmának, mivel Párizsban él s francia művekkel és angol változatokkal tágitja a közlés és a művészet lehetőségeit.”). Természetes, hogy a magyar szellemi kultúra „kintlévőségének” alkotói egyenként is, és ha lehetett, csoportosan is számot vetettek közéleti munkájuk tétjével és hazai következményeivel, de hogy az egyenleg mindig olyan megnyugtató módon rajzolódott ki, mint ahogy Cs. Szabó László látja *Magyar író az emigrációban* című esszéjében (ez egyébként nem szerepel a szemlézett gyűjteményben), alighanem vitatható. „Ki-ki rég számot vetett azzal – írja Cs. Szabó –, hogy mennyire magyar, mennyire nyugati, megtalálta lelki egyensúlyát, s ezáltal nagy erővel és szilárd tudattal önállósult a nyugati középnemzedék kettős kötöttségű, kettős hűségű és egyénenként is elég gyakran kétnyelvű irodalma, amely egyfelől független, önértelmű, másfelől viszont az összmagyarság integráns szellemi meghosszabbodása Béctől San Franciscóig; szépirodalmi s tudományos művekbe és fordításokba rögzített »virtuális Magyarország«...”

Mindez pedig körülbelül egybevágó megerősítése lehet annak az érzésünknek, hogy a *Párbeszéd Magyarországgal* tanulmányainak, esszéinek egy részét a könyveknek írták.

Mintha legalábbis az egész emigrációs magyar irodalom egyetlen mondialis, ám zárt műhely lenne, amelynek mesterei saját nemzetiségükkel csak egy irányban kommunikálhatnak, vagy a kommunikációjuk a „fizikailag” személyes csatornákon túl a lehetetlent súrolja. Kissé furcsának találhatjuk ezért az utószóíró Pomogáts Béla mondatát, amely nem tesz különbséget a művek piacának párbeszéde és az egyes írók közötti párbeszéd között („Az emigráció szellemi élete mindig is »párbeszédet« folytatott Magyarországgal, s a hazai irodalom kiváló egyéniségei, például Illyés Gyula és Németh László is »párbeszédet« folytattak az emigrációval.”). A kommunikáció egyoldalúságából következő tétova „hitetlenség” mutatkozik meg talán azokban a tanulmányokban, amelyek a magyarsággal (annak múltjával vagy „sors-teleológiájával”) foglalkozni csak rigid szakmai pompázattal hajlandók. Ebből a nézőpontból tekintve (mégis) kiemelkedő fontosságú a szöveggyűjteményben Békés Gellért esszéje (*Isten népe a magyar?*), amelyben a szerző a szentistváni fordulatot az őszösvetségi választott nép meghívásával veti egybe, és gondolatmenete nem nélkülözi a szociográfiai kérdésföltevést sem.

Hogy a nyugaton alkotó magyar írók számára mennyire jelenti az erkölcsiség a mindenkori életvilág egyik legrelevánsabb értékdimenzióját, arra közvetett, mégis világos utalást találhatunk a *Párbeszéd Magyarországgal* fókuszban álló (magyarországi!) alakjában, Németh Lászlóban. Az ő emlékének és példájának kötetbeli jelenléte mintha a legtöbb egyéni értékrend közös nevezőjét mutatná fel.

A szöveggyűjtemény szerkezete rendkívül világos, a válogatás tagolása négy valóban jellemző nézet- és problémarendszer példaadó körüljárását teszi lehetségessé. A lét-érzékelés és -értelmezés kristályos, alanyi megfogalmazásainak, az eddig közzé nem tett, drámai súlyú dokumentumok idézésének, történelmi folyamatrajzoknak, társadalmi és kulturális színeképeknek az eklektikus egységét pedig az a szellemi létállapot teremti meg, amelynek legsajátabb jellemzője a perem- és kráterhelyzet kultúr-földrajzi létterében hatványozottan mutatkozó fogamzásoképessége. (*Szépirodalmi*, 1991)

POÉTIKAI SZEMLELETFORMÁK

A 30-AS ÉVEK MAGYAR EPIKÁJÁBAN

Konferencia Pécsen, 1992. április 3-4-én

Akik részt vettek a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem irodalom-tanszékei által rendezett konferencián, azok egy új hagyomány születésének lehettek tanúi. Ez a második ilyen találkozó volt az 1991 áprilisában rendezett líra-konferencia után, amelyen már akkor is felmerült a folytatás lehetősége, de az idei együttlét hozta csak meg azt a második pontot, amely a továbbhaladás vektorát kijelöli. A líra után logikusan kínálkozik ugyanazon korszak prózájának vizsgálata, így a cím egyik részlete nem szorult tovább magyarázatra. Azt azonban alighanem tisztázni kell, hogy mi a „poétikai szemléletformák”, illetve a „30-as évek” jelentése, jelentősége.

A kissé talán körülményesnek tűnő „poétikai szemléletformák” kifejezés a konferencia szervezőinek arra a szándékára utal, hogy szeretnének eltávolodni az ideológiakritikára épülő ún. „tartalom”-elemzésektől, az eszmei mondanivalók kibontásától, a politikai-szociológiai, pszichoanalitikus, vagy akár posztmodern köntösben jelentkező parttalan esztétizálástól. Specifikus irodalomtudományt szeretnének, a maga sajátos módszereivel, amelynek tárgyát nem eszmék, hanem szövegek alkotják, s különösen e szövegek megformáltságának tényezői. Egyszerűen szólva: nem a „mit” az érdekes, hanem a „hogyan”.

Az időbeli behatárolás, a „30-as évek” olyan korszakot nevez meg, amely sok szempontból csak mostanában ért véget; ha történeti szemlélethez ragaszkodunk, akkor Márai Sándor halálával. A 30-as volt az utolsó évtized, amikor a magyar kultúra szervesen épülhetett és együtt haladhatott a világgal. S ez nemcsak arra a jelentős tényre utal, hogy nem létezett az atyáskodó kultúrpolitika, hanem elsősorban a világgal való együttthaladás pozitív tényeire. Arra például, hogy a magyar irodalomban ekkor feltehető közvetlen hatás nélkül is megjelennek a huszadik századi filozófia által felvetett létproblémák: az abszolútumok hiánya, a célképzet nélküli ember.

Ez utóbbi megállapítás nem egyetlen előadó felvetése, hanem a konferencia egészének egyik tanulsága. Olyasmi, amit sokan tudtak vagy sejtettek, de amihez most új példákat, új megerősítéseket nyerhettek másoktól, egymástól. És a cél végső soron ez volt: alkalmat teremteni szellemi találkozásokra. Nemzedékek, városok, módszerek találkozhattak itt egymással, no meg az előadók által megidézett szerzők és

művek: túlértékelték és méltatlanul feledésbe merültek, zseniálisak és eleve kudarcra ítélték.

A rendezők szándéka szerint a konferencia tematikája az általános kérdésektől haladt az egyes szerzők, egyes művek sajátos problémái felé. Horányi Özséb dékáni megnyitója után Szegedy-Maszák Mihály és Kulcsár Szabó Ernő egymást követő és kiegészítő előadásai tárták fel az európai horizontot, s benne a magyar törekvések összefüggéseit; előzetes megállapításait a később elhangzó rész-információk nagyban visszaigazolták. Szabolcsi Miklós ezt az Európa-képet tárgította tovább a korabeli utazási irodalom sajátosságaival. A második blokkban Kabdebó Lóránt műfajelméleti és Kálmán C. György metatudományos feltevései hangzottak el, az utóbbiak némi vitát is provokáltak.

Innen a korszak egyes szellemi irányzataihoz, jellemző műfajaihoz vezetett tovább az út: Lackó Miklós az újrealizmus eszmei hátteréről, Bányai János az irónia megváltozott szerepéről szólt, Bókay Antal József Attila-elemzése a pszichoanalízis korabeli jelentőségére hívta fel a figyelmet. Az első munkanap zárásaként e sorok írója beszélt az utópia műfajáról, majd Dobos István az anekdotikus novellahagyományról.

A második ülésnap egészét az egyes művek elemzéseinek szentelték a rendezők. Németh G. Béla Márai regényéről, a *Csutoráról* beszélt. Bori Imre Mórincz és Krúdy egy-egy művében mutatta ki a „tényregény” jellemzőit, Szigeti Csaba pedig Laczkó Géza archaizmusának szentelt előadást. Ferenczi László Babits *Irodalomtörténetét* értelmezte újra szellemi önélet-rajzként, Láng Zsolt Tamási Áron korai műveit értékelte, Angyalosi Gergely egy Füst Milán-elbeszélést mért össze egy Sartre-regénnyel. Végül Bodnár György beszélt Sőtér *Fellegjárásáról*, Pomogáts Béla pedig Déry *Befejezetlen mondatáról*.

A két nap végén, mintegy a gazdag menü megkoronázásaként a két korelnök foglalta össze az elhangzottakat, segített levonni a tanulságokat: az első napon Szabolcsi Miklós, a másodikon Németh G. Béla.

A kitűnő szervezésről (az impozáns helyszínt, az esti színházat és hangversenyt, valamint a vasárnapi kirándulást is beleértve) a résztvevők csak elismerően nyilatkoztak. A jövő évi folytatás (esetleg még nagyobb) sikeréhez remélhetőleg ez is hozzájárul.

KAPPANYOS ANDRÁS